

**TANZİMAT DÖNEMİ
TÜRK ROMANINDA
ANNELER VE KIZLARI**

Şeyda DAĞKOÇAK

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
Erzurum - 2022**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ANNELER VE KIZLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyda DAĞKOÇAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

ERZURUM-2022

ONAY

Şeyda DAĞKOÇAK tarafından hazırlanan “**Tanzimat Dönemi Türk Romanında Anneler ve Kızları**” incelenmesi adlı bu çalışma 17.08.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Atatürk Üniversitesi

imza

Jüri Üyesi

Danışman

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.17/ 08 /2022

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezinin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

14 /09/2022

Şeyda DAĞKOÇAK

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	V
ÖN SÖZ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN VE FEMİNİZM HAREKETİ

1.1. BATI DÜNYASINDA KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZM	6
1.2. OSMANLI DÜNYASINDA KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZM	7

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN AİLE SÜRECİNDE KADIN VE ÇOCUK

2.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ANNE	13
2.2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÇOCUK	15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANNELER VE KIZLARI

3.1. ANNELER	17
3.1.1. Anne ve Kız Arasındaki Bağa Göre Müşfik ve Fedakâr Anneler	17
3.1.2. Kız Üzerinde “Annelik” Görevini Yürütme İşlevine Göre Manevi Anlamda İkincil Anneler	21
3.1.3. Annenin Kızı Üzerindeki Tesirine Göre Pasif Durumda Olan Anneler	31
3.1.4. Verilen Annelik Görevinin Kız Üzerindeki Etkisine Göre Üvey Anneler	35
3.1.5. Annenin Kızına Karşı Olan Kayıtsızlığı ve Kötülüğüne Göre Olumsuz Yönden Etkileyen, Rol Model Olamayacak Anneler	39
3.1.6. Annenin Kızının Eğitime Verdiği Öneme Göre	46
3.1.6.1. Eğitime Önem Veren Anneler	46
3.1.6.2. Eğitime Karşı Olan veya Kayıtsız Kalan Anneler	52
3.2. KIZLAR	55
3.2.1. Alınan Eğitim Durumuna Göre	55
3.2.1.1. İyi Eğitim Almış Olan Kızlar	55
3.2.1.2. Eğitim Almamış Olan Kızlar	73
3.2.2. Yanlış Batılılaşma Karşısındaki Durumuna Göre Alafrangalaşmış Kızlar	75
3.2.3. Annenin Yokluğu Bakımından Annesiz Kızlar	82

3.2.4. Hayatta Karşılaştığı Zorlukların Durumuna Göre Mücadele Veren Kızlar	108
3.2.5. Aile ve Özellikle Annenin Yokluğu ve Kayıtsızlığı Karşısındaki Durumuna Göre Yanlış Yola Sürüklenen Kızlar	119
3.2.6. Ahlak ve Terbiye Eksikliği Bakımından Olumsuz Yönden Etkileyen, Rol Model Olamayacak Kızlar.....	124
SONUÇ	135
KAYNAKÇA.....	140

ZET
YÜSEK LİSANS TEZİ
TANZİMAT DÖNEMİ ÜRİ ROMANINDA ANNELER VE KIZLARI
ŞEYDA DAĞKOÇAK
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
2020, (156) sayfa

Jüri: Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Danışman)
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK (Üye)

Tanzimat dönemi, 19. yüzyılda meydana gelen yenilikçi hareketlerin yapıldığı bir dönemdir. İdarî, hukukî, askerî ve eğitim alanında yapılan bu yenileşme hareketlerinin yanı sıra, sosyal alanda yapılan iyileşmeye dönük uygulamalar da dikkate değer bir konu olmuştur. Yenilik, ilim ve fen taraftarı olan Tanzimat dönemi aydınları, yeni fikirler içinde yoğrulmuş bir nesil arzusunu taşıyarak, yenilikçi fikirlerini halka ulaştırmak için çeşitli gazetelerde yazdığı yazılarında sadeleşme hareketini de başlatmışlardır. Birçok konuda eser yazarak halkı aydınlatmayı amaç edinmiş ve silik bir iz taşıyan kadın kimliğini öne çıkaran Tanzimat dönemi aydını, aynı zamanda sosyo-kültürel alanda kadının yavaş yavaş belirginleşmesi ve problem alanı oluşturmasında da önemli bir rol oynamıştır. Çalışmamızda, Tanzimat romanında işlenmiş olan anne ve kız teması, aralarındaki ilişki ve anne kız arasındaki bağa göre birçok yönden göz önüne alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat dönemi, roman, kadın, anne, kız.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
MOTHERS AND THEIR DAUGHTERS IN THE TURKISH NOVEL OF THE
TANZIMAT PERIOD
ŞEYDA DAĞKOÇAK
Thesis Advisor: Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
2020, (156) page

Jury: Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Advisor)
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Member)
Assist. Prof. Dr. Caner SOLAK (Member)

The Tanzimat era is a period of innovative movements that took place in the 19th century. In addition to these innovation movements in the field of administrative, legal, military and education, the practices towards improvement in the social field have also been a remarkable issue. The intellectuals of the Tanzimat period, who were supporters of innovation, science and science, started the simplification movement in their articles written in various newspapers in order to convey their innovative ideas to the public, carrying the desire of a generation kneaded in new ideas. The Tanzimat period intellectual, who aimed to enlighten the public by writing works on many subjects and emphasized the female identity with a faint trace, also played an important role in the gradual clarification of women in the socio-cultural field and creating a problem area. In our study, the theme of mother and daughter, which was processed in the Tanzimat novel, was tried to be determined by considering the relationship, bond and psychological effect between them in many ways.

Keywords: Tanzimat period, novel, women, mother, daughter.

KISALTMALAR LİSTESİ

Haz. : Hazırlayan
Ed. : Editör
çev. : Çeviren
bk. : Bakınız

ÖN SÖZ

Tanzimat dönemi, sosyal yaşamda ortaya çıkan değişimlerin yoğun olduğu bir dönem olmakla beraber, kadın konusunun da sık sık ele alındığı ve kadına değer verilmesi hususunun gündeme geldiği bir dönem olması açısından büyük önem arz eder. Kadının rolü Tanzimat’la birlikte değişmiş, birçok sahada olmak üzere incelenen Tanzimat romanında da, kendi dar kalıplarından kurtularak toplumsal hayatta bir yer edinmiş ve sık sık işlenmeye başlanan bir mesele haline gelmiştir.

Tanzimat romanında işlenen anne-kız ilişkisinin pek çok yönüyle ele alındığı bu çalışmada, giriş kısmında Tanzimat döneminde yaşanan değişim süreci ve bu değişim sürecini etkileyen sosyal konular birçok yönden ele alınacak, Tanzimat dönemi, aile ve kadın meselelerini araştırırken, incelenen eserler hakkında bilgi verilecektir. Çalışmamıza kaynaklık etmesi bakımından hikâye ve roman arasında belirli bir ayrımın olmadığı Tanzimat döneminde, bazı hikâyeler de iyi bir malzeme sunması açısından romanlara dâhil edilmiştir. Çalışmamızın ana kaynakları, Ahmed Midhat Efendi’nin *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*, *Felsefe-i Zenan*, *Dürdane Hanım*, *Diplomalı Kız*, *Hüseyin Fellah*, *Müşâhedât*, *Jön Türk*, *Bahtiyarlık*, *Taaffüf*, *Ana-Kız*, *Henüz 17 Yaşında*, *Şemseddin Sami’nin Taaşşuk-ı Tal’ât ve Fitnat*, Fatma Aliye’nin *Muhâdarât*, *Udi*, *Refet*, Nâbizâde Nâzım’ın *Zehra* ve Samipaşazade Sezai’nin *Sergüzeşt* olmak üzere toplam 17 eserden oluşmaktadır. Konuları bakımından Tanzimat Dönemi’nde yazılan her esere yer verilmemiş, 1872 ile 1910 yılları arasını kapsayan ve çalışmanın konusuna uygun olarak seçilen eserler özellikle anne ve kız ilişkisinin yoğun olarak işlendiği şahısların varlığına göre ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Batı dünyasında meydana gelen kadın sorunu ve sonrasında ortaya çıkan feminizm hareketi üzerinde durulacak, ardından Osmanlı dünyasında Tanzimat’la birlikte yaşanan sosyo-kültürel değişimler, sosyal rolü değişen kadın, kadın eğitimi ve feminizmin döneme olan etkileri verilecektir. Üçüncü bölüm, “Anneler ve Kızları” başlığı adı altında toplanmış ve aralarındaki ilişkiye göre anneler; anne ve kız arasındaki bağa göre müşfik ve fedakâr, kız üzerinde “annelik” görevini yürütme işlevine göre manevi anlamda ikincil, annenin kızı üzerindeki tesirine göre pasif durumda olan, verilen annelik görevinin kız üzerindeki tesirine göre üvey, annenin kızına karşı olan kayıtsızlığı ve kötülüğüne göre olumsuz yönden etkileyen rol model olamayacak ve annenin kızının eğitimine verdiği öneme göre eğitime önem veren ve eğitime karşı olan anneler gibi alt başlıklar üzerinden incelenmiştir. Kızlar da; alınan eğitim durumuna göre iyi eğitim almış ve eğitim almamış,

yanlış batılılaşma karşısındaki durumuna göre alafrangalaşmış, annenin yokluğu bakımından annesiz, hayatta karşılaştığı zorlukların durumuna göre mücadele veren, aile ve özellikle annenin yokluğu ve kayıtsızlığı karşısındaki durumuna göre yanlış yola sürüklenen ve ahlak ve terbiye eksikliği bakımından olumsuz yönden etkileyen, rol model olamayacak kızlar gibi başlıklar verilerek anne kız ilişkisi birçok yönüyle verilmek istenmiştir. Sonuç bölümünde, Tanzimat döneminde belirli bir inceleme alanı oluşturmuş olan kadın, anne ve çocuk eğitiminde kadının üstlendiği önemli rol, dönem içinde yaşanan durum ve olaylar da göz önüne alınarak özet hâlinde değerlendirilecektir.

Çalışma süresince ilmini ve desteğini benden esirgemeyen, azmini ve çalışkanlığını rehber edindiğim ve öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyacağım kıymetli hocam Prof. Dr. Murat KACIROĞLU'na, karşılaştığım her zorlukta en büyük destekçim olan, hiçbir kaynağını benden esirgemeyen, abi sevgisini tattığım çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak her anımda yanımda olan ve varlığında huzur bulduğum sevgili aileme, her kahrımı çeken, her zaman yanımda olan ve beni her konuda destekleyen akademisyen aday arkadaşım, kız kardeşim Seher GÜNDÜZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyda DAĞKOÇAK

Erzurum-2022

GİRİŞ

18. yüzyıl itibariyle ve özellikle 19. yüzyılda daha da gelişen Batı karşısında daha fazla toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, Batı dünyasının bu üstünlüğünü kabul ederek birçok alanda yenileşme hareketlerine başlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı toplumu birçok alandaki değişimlere muhatap olmuş, yeni kurum ve özellikle üzerinde durulacak olan sosyal meseleler her alanda hissedilmeye başlanmıştır. Orhan Okay, Tanzimat Dönemi'nde yaşanan değişim ve alanlar üzerinden başlayan gelişmeleri şöyle değerlendirir:

Adına ister Batılılaşma veya Avrupalılaşma, ister yenileşme veya değişme, ne denilirse denilsin, Türk tarihinin önemli dönemeçlerin biri şüphesiz Tanzimat hareketidir. Günümüze kadar gelen ve halen devam eden siyaset, yönetim, ordu, ekonomi, hukuk, eğitim, sağlık, basın, güzel sanatlar, edebiyat ve hemen bütün sosyal alanlardaki gelişme ve devrimlerin başlangıcı 1839 Tanzimat Fermanı'ndan değilse bile bu tarihten itibaren başlayan yenileşme hareketlerinden ve teşebbüslerinden hız kazanır.¹

“Bu değişim ve gelişmeler her alanda kendini hissettirecek, Tanzimat dönemi, kendinden sonraki birçok dönemde de etkisini sürdürecektir.”² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* adlı eserinde, bu dönemin uzun yıllar devam eden etkisinin hem karanlık hem de aydınlık yönünü şöyle ifade eder:

Her şeye rağmen Tanzimat hareketi Türkiye tarihinde toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynamıştır. Tanzimat devri tarihi ne dramatik, ne grotesk, ne de mutantan (tantanalı, debdebeli) bir tarihtir, kelimenin tam anlamıyla bir trajedidir. Trajik bir çözümlenliğin içten içe, ağır ağır kaynamasıyla tarihin ilerlediği bir zamandır. Bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştugu, Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır.³

Hülya Argunşah da yeni bir edebiyat anlayışının olduğunu kabul ettiği bu dönemi, yenilikçi tutumların olduğu ve birçok yeni değerın oluştuğu bir dönem olarak değerlendirir:

Yeni bir dünya görüşünün, hayata, insana, tabiata yeni bir bakışın tanımlanmaya ve algılanmaya çalışıldığı bu dönemde yeni bir edebiyat anlayışı da kendini yapılandırmaya başlar. Hayatın içinde eskisine göre daha etkin ve doğal bir aracı rolüyle yeni değerler dünyasının hayata geçirilmesini üstlenerek hayatı anlatan ve yönlendiren bir içerik kazanır. Bu tabii olarak sanatçının da değişmesi demektir. Ortaya sosyal sorumluluk sahibi ve sorumluluklarının

¹ Orhan Okay, **Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi**. s.1. Fazlı Arslan (Ed.). İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No:186, 2013, 1-10.

² İlber Ortaylı, Tanzimat döneminin yaşandığı asır için şu saptamayı yapmıştır: “19. Yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asrıdır; geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur.” İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, 37.

³ Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 36.

gereğini edebiyat üzerinden ifade eden/gerçekleştiren yeni bir sanatçı kimliği çıkar. Bütün dönem sanatçıları bu bilinçle yeni hayat düzeniyle ilişkili görüş, eleştiri, endişe ve tekliflerini yazdıkları eserler üzerinden yaparlar. Böylece yazarlar, olanı ve olması gerekeni dille yeniden inşa ettikleri bir dünyanın içinden verirken okuyucularının duygu ve düşünce eğitimi gerçekleştirirler.⁴

Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat yazarının eserine yeni bir ivme kazandırırken kadın ve kadına ait değerlerini de işlemeye başladığına şöyle değinir:

Bir sorumluluk üstlenen Tanzimat dönemi yazarı ortaya yeni şeyler koymak arzusuyla, kadını da ortaya çıkaracak, en çok da yeni bir tür olan romanlarında aile, kadın ve kadın eğitiminin önemi çok vurgulanan meseleler haline gelecek, böylelikle gelecek dönemde ortaya çıkan kadın hakları ve kadın hareketlerinin de temeli atılmış olacaktır.⁵

Roman, her ne kadar hayatı model olarak alıyorsa da, kendine mahsus bir âlem kurar. Okuyucuyu bu âleme sokarak, gerçek hayata başka türlü bakmasını öğretir.⁶ Bu yüzden de işlenen konular (kadın ve aile kavramı da başta olmak üzere) ilgi çekmeye başlayacak, daha hassas bir tutumla incelenmeye başlanacaktır. Tanzimat yazarı olaylar karşısında taraf tutacak, bir ibret dersi niteliğinde her şeyi göz önüne sunacaktır.

Tanzimat dönemini birçok muhteva yönünden anlatan ve kadın hareketleri de başta olmak üzerinde durulan her mesele, Halil İncelik, Ahmet Hamdi Tanpınar, İlber Ortaylı, Orhan Okay, Carter V. Findley gibi birçok yazar tarafından incelenmiştir. Anne ve kız ilişkisi ve kadın psikolojisi incelenirken, Hillary L. McBride ve Alfred Adler'in eserleri de önemli bir kaynak mahiyeti taşımaktadır.

Halil İncelik'in Mehmet Seyitdanlıoğlu ile birlikte editörlüğünü yaptığı *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* nda, Tanzimat toplumu, Tanzimat ailesi ve eğitimden köleliğe kadar birçok mesele, farklı yazarlar tarafından farklı bakış tarzlarıyla okuyucuya sunulmuştur. Üzerinde sürekli durulan bu dönemin değerlendirilmesi ve daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak olan 32 akademisyenin 36 makalesinin toplanmasıyla, hem birçok konu farklı yönüyle ele alınmış hem de bir kaynak ve bilgi zenginliği sağlanmıştır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1956 yılında genişletilmiş baskısı olan *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, Tanpınar, XIX. Asrın ilk yarısı hakkında bilgi vermiş, garplılaştırma hareketi ve Tanzimat senelerini etkili bir yorumla anlatmıştır. Türk modernleşmesinin birçok

⁴ Hülya Argunşah, **Kadın ve Edebiyat-Babasının Kızı Olmak**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, 207.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar dönemin yeni bir türü olan roman için şu saptamayı yapmıştır: "Tanzimat'tan evvel konuşmayı az görüyoruz, onun için roman yazılamazdı. XIX. asra kadar edebiyat şiirden ibaretti." Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Dersleri**, Hz: Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, 22.

⁶ Durali Yılmaz, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1161- Kültür Eserleri Dizisi/147, Ankara, 1990, 37.

metin üzerinden okumasını yapan yazar, edebiyatımıza katkı sağlayacak görüşler ortaya koymuştur. Yazar, yeni bir düşünüş ve yeni bir dönemin edebiyatına bir fikir adamı gözüyle bakmış, radikal tespitler ortaya koymuş ve tenkitçi bir yaklaşımdan da mahrum kalmayan bir tavır sergilemiştir. Bu yüzden eser, birçok edebiyat araştırmacısı açısından yoğun ve zengin bir kaynak mahiyetindedir.

Diğer bir eser, İlber Ortaylı'nın *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* dır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecini, siyasi, toplumsal ve kültürel değişiklikleri ele alan yazar için, “19. yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asrıdır; geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur.”⁷ Yazar, eserinde İstanbul ve büyük liman şehirlerinde değişimin başladığını söyler. Bu yeni yaşam tarzı, yalnızca Avrupa mobilyaları gibi bir batı modasının yaşamımıza girmiş olmasıyla kalmamıştır, kadınlar da eğitim görmeye başlamış, yavaş yavaş günlük hayatta yerini almıştır. Ortaylı, kadının bu değişimler ve gelişmelerin içinde olduğunu da belirtir:

Bir toplumda değişme başladığında bu değişim, öngörülen alanlar kadar, öngörülmeyen alanlara da sıçrar. Osmanlı toplumu belki çok köklü bir değişim geçirmiyordu, ama modernleşme toplumun her kesitine ve her kurumuna sıçradı. Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu gelişmelerin dışında kalmadı.⁸

Toplum hayatına giren kadının yanı sıra, üst sınıftan olan kadınlara da rastlanmaktadır, Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım ve Şair Nigâr Hanım da yazarın bahsettiği aydınlar arasındadır.

Orhan Okay'ın *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*'nda, Okay ilk olarak batılılaşma devri üzerinde durmuş, dönemdeki problemlerin ve temaların gelişmesi, dil, halka ve köylüye doğru, felsefi düşünce, aile ve kadın, tabiat ve kölelik gibi konuları ayrı ayrı incelemiştir. Bu eser, edebiyatımızdaki meseleleri yeniden gözden geçirme, yeniden yorumlama yolunda aydınlatıcı bir kaynak niteliğindedir. Yazar, bu dönemdeki türlerde işlenen konuları ayrıntılı bir şekilde ele alır:

Tanzimat sonrası şiirde aileyi sosyal bir mesele olarak göremeyiz. Aile fertlerinden birine duyulan sevgi, küçük ve sevimli aile tabloları, fakirliğin ve merhamet duygularının aile içindeki tezahürleri, Servet-i Fünun ve Meşrutiyet sonrası şiirlerinde sıklıkla işlenen temalardandır. Fakat tiyatrodan, özellikle romanda aile hemen bütün boyutlarıyla Tanzimat'ın ilk örneklerinden itibaren edebiyatın gündemindedir. Bir yandan eski aile kurumumuzun değişmesi

⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, 37.

⁸ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 283.

gereken tarafları vardır, diğer yandan Batı'yla karşılaşan ailede çözülme ve olumlu değerlerini kaybetme bahis konusudur. Böylece yanlış evlenmeler, görmeden evlenmeler, ailenin zoruyla yapılan evlenmeler, mutluluğu bulamamış evlilikler, birden fazla evlilikler, ihanete uğrayan, aldatılan kadınlar, örf ve âdetleri zorlayan aşklar bu dönem tiyatro ve romanının hemen hiç değişmeyen konuları olur.⁹

Amerikalı bir Türkiye tarihçisi olan Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007* adlı eserinde Tanzimat döneminin, Osmanlı ve Türk tarihinde çelişkili ama tayin edici bir dönem olarak öne çıktığını belirtir. Yazar, özgün anlatımı ve zengin kaynakçasıyla iki yüz on sekiz yıllık bir modernleşme tarihini farklı tespitleriyle bir başvuru kaynağı sayılabilecek bir konuma getirmiştir. Yazar, toplum hayatında yaşanan hareketlere değinerek, bunun neticesindeki değişimleri de verir:

Bireysel rollerdeki değişim, aile ilişkilerinde de değişime yol açtı. Özellikle kadın dergileri, geleneksel ataerkil anlayışın yerine, sevgiye dayanan bir evliliği ve eşitlikçi aile ilişkilerini savunan yeni fikirler üzerinde durdu. Birbiri ardına yayın hayatına başlayan kadın dergileri arasında en uzun soluklusu 1895-1905 yılları arasında yayınlanan Hanımlara Mahsus Gazete idi. Aileler, kendilerini birbirini seven çok yakın gruplar olarak görmek istemeye başladıkça, dergilerde sosyal değişimi yansıtan fotoğraflar yayınlanmaya başladı. Öte yandan, otoriter babalar bir gecede ortadan kalmadıysa da bir medeniyet kayması başlamıştı.¹⁰

Yazar, yaşanan sosyo- kültürel değişim ve modernleşme sürecine bütün Osmanlıların kapıldığını, bu “değişim hızlandıkça evlilik, bireyselin ve toplumsalın modernlik arayışında bulunduğu en hassas nokta”¹¹ haline geldiğini de belirtir.

Hillary L. McBride'in *Anneler, Kızları ve Beden Algısı*'nda, araştırmacı terapist ve yazar, anlattığı birçok anne ve kız örnekleri üzerinden güven, karmaşa, anneye bağlılık gibi birçok duyguyu okuyucuya sunmaktadır. Yazarın kendi hikâyesi de olmakla birlikte görüştüğü anne ve kızların hikâyelerini sunmuş olmasıyla eser, bir başvuru kaynağı niteliğini taşır. Anne-kız ilişkisinde, kızın kendisini tanımlamasında en etkili yol anne olarak görülmüş, anne ve kız arasındaki dengenin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

Alfred Adler'in psikolog, psikiyatrist, öğretmen ve çocuklarıyla sorun yaşayan anne-babalara yardımcı bir kaynak olması niteliğini taşıdığı eseri olan *Sosyal Roller ve Kişilik*, rollere uyma, cinsiyet rolleri ve kişilik, çocuğun aile çevresi içerisindeki yeri (Yaş Roller),

⁹Orhan Okay, “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, **İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkeri: Ahmet Midhat Efendi: Vefatının 100. Yılı Armağanı**, Fazlı Arslan (Ed.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları No:186, 2013, 85.

¹⁰ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, 184.

¹¹ Findley, **Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, 181.

kadınlık rolünden kaçma gibi alt başlıklarıyla, kişiliği etkileyen olaylar ve bireysel psikoloji sistemi arasındaki ilişkiyi sunmaktadır. Kadınlık rolünden hoşnut olmama, bir çocuğun kız ve erkek kardeşleriyle olan ilişkileri, şımartılmış çocuk ve çocuğun iradesi gibi durumlar Tanzimat romanında kadın ve anne-kız ilişkisini psikolojik bir tespit açısından anlatmada da önemli bir kaynak niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZM

1.1. BATI DÜNYASINDA KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZM

Dünya tarihindeki durumu göz önüne alındığında kadın hareketi, geri alınmak istenen özgürlük ve bir eşitlik hareketidir. Ortaçağ ve Rönesans'tan beri herhangi bir hakka sahip olamayan kadının, ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda yok sayılmasıyla birlikte, silik kadın kimliğini ortaya çıkarma ve birçok alanda var olma isteği ortaya çıkmıştır. Kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizliğin olmasıyla birlikte feminizmin amacı, kadının toplumdaki yerinin iyileştirilmesi ve toplumda gerçek bir eşitlik durumunun sağlanması haline gelmiştir.

Kadın hareketi, çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. Hareket; toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş, feminizm kavramıyla kendini ifade etmiştir. Kadın hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Bu, toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesiyle, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilintilidir. Böylesi bir dönüşüm 19. yüzyıla damgasını vuran siyasal, ekonomik, ideolojik bazı temel iticiler sayesinde gerçekleşmiştir.¹²

1789 Fransız Devrimi döneminde, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” yayımlanmış, insan hak ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Kadınların kendine toplumda bir yer açmak istemesi her ne kadar eskiye dayansa da, “kitlesel olarak tarih sahnesine çıkması, ilk kez Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir.”¹³

Kadınlar, her ne kadar kitlesel olarak bir yer edinmiş gibi görünse de Fransız Devrimi'nden sonra da bekledikleri hak ve özgürlüklere kavuşamamış, eğitim, hukuk, toplumsal alanlara katılma, seçme ve seçilme gibi haklardan mahrum kalmaya devam etmişlerdir. Buna daha fazla dayanamayan kadınlar, bir hareket başlatmıştır. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe, fazla çalışma saatlerine; burjuva kadınlar da ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya karşı çıkmışlardır. Böylece siyasal, ekonomik, toplumsal dönüşümlerin de yardımıyla kadının toplumdaki konumu tartışılmaya başlanmıştır. Kadın kendini ve bulunduğu konumu sorgulamaya başlamış, onu sınırlayan değerlerden, geleneklerden ve yaşam biçiminden kurtulma mücadelesi vermiştir. Hareketin ideolojisi

¹² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, 55.

¹³ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 56.

Fransızca “femme- kadın” sözcüğünden türetilen “feminizm” yani “kadınlık” akımıdır.¹⁴ Gün Taş, feminizmi dalgalar halindeki gelişimiyle birlikte şöyle sınıflandırmıştır:

Feminizmin tarihsel gelişim süreçleri farklı tezahürlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazıları feminizmin gelişim süreçlerini bir veya iki feminist dalga şeklinde ayırma giderken, bazıları ise, üç veya dört feminist dalga şeklinde bölümlere ayırmaktadır. Lakin genel itibarıyla feminist hareketlerin tarihsel gelişim süreçlerinde birçok araştırmacının itibar ettiği süreç üç kronolojik dalgadan oluşmaktadır. Bu süreçler; I. II. ve III. feminist dalga olarak adlandırılmaktadır.¹⁵

Bu feminizm dalgaları 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar devam etmiştir. I. feminist dalga 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelmiş ve bu dalgada kadın hakları, kadın eğitimi ve kadının da oy kullanma hakkına sahip olması gibi isteklere yer verilmiştir. II. feminist dalga 1960’larda Batı’da meydana gelen gelişmelerin kadınları etkilediği bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle kadın grupları sağlık ve kadın doğumu yönünden birçok yöntemin tüm kadınlara sunulmasını istemiş ve bu dönem kadınların sağlık konusundaki olanağını genişleten teknolojik gelişmelerin olduğu bir dönem olmuştur. III. feminist dalga ise II. feminist dalgaya bir tepki olarak doğmuştur. Bu dalga, II. feminist dalganın tek tip evrensel bir kadınlık algısını yok sayarak, kadınların evrensel alanda bireysel olarak ilgilenilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kadın hareketi, her toplumun durum ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiş ve ezilen her kadın, bulunduğu silik kimlikten kurtulma mücadelesi vermeye başlamıştır

1.2. OSMANLI DÜNYASINDA KADIN HAREKETİ VE FEMİNİZM

On dokuzuncu yüzyılda meydana gelen birçok alandaki eksiklik giderilmeye başlanmış, bir iyileştirme çabası ile modernleşme yolunda adım atılmıştır. Şennur Şenel, Osmanlı Devleti’nin hangi alanlarda ve nasıl modernleştiğini şöyle ifade etmiştir:

Osmanlı devletini modernleşmeye iten temel sebepler arasında, askeri, bürokratik ve teknolojik eksiklik olduğu fark edilmiştir. Bunu aşmanın yegâne yolu o dönem için Avrupa modelidir. Ancak süreç sadece bu birkaç alanla sınırlı kalmayacaktır. Modernleşme esasen tüm devleti ve toplumu bütünüyle kapsayan bir süreç olarak gelişecektir. Dolayısıyla önce sosyal hayatı, sosyal hayatın temel gerekçelerinden eğitim sürecini (dolayısıyla modern toplumu oluşturan nitelikli bireyleri), hayat tarzı ve bakış açılarını, hakları, sorumlulukları, talepleri ve en nihayet siyasi hayatı kuşatan bir süreci ihtiva

¹⁴Bk.: Feminizm akımına dair bilgiler Serpil Çakır’ın çalışmasında kapsamlı biçimde yer almıştır. (Bk.: Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, 57-58.)

¹⁵ Gün Taş, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, **The Academic Elegance**, 163-175, 166-167.

eden modernleşme bu yapısıyla toplumun diğer yarısını oluşturan kadınları da doğal olarak kapsamıştır.¹⁶

İlber Ortaylı'ya göre, "Osmanlı toplumu belki çok köklü bir değişim geçirmemiş ama yine de modernleşme toplumun her kesit ve kurumuna yansımıştır. Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu gelişmelerin dışında kalmamıştır.¹⁷Modernleşme hareketleri, kadın rolünün birçok alanda geç de olsa etkin bir rol oynamasının temellerini atmış, modern toplumun ana temalarından biri olan eğitim, kadın rolündeki boşluğu doldurma çabalarında erkeğe göre geç de olsa etkin bir hale gelmiştir. Hülya Argunşah ise bu gecikmenin kadının bulunduğu ev içi hayatı sebebiyle olduğunu şöyle değerlendirir:

Eğitimi ve beraberinde gerçekleşmesi beklenen değişimi geleneksel kalıpların daha baskın olduğu ev içi hayatlar sebebiyle çok daha geç fark eden kadın dünyası, tam da bu sebeple modernizmi yavaş yavaş algılayacak ve daha geç başlatacaktır. Bu yüzdendir ki devlet eliyle kadınlar için de okullaşmanın teşvik edilmesine rağmen aydınlanma hareketine çok yakın veya bizzat onun içinde bulunan aristokrat kızlarının eğitimleri, ev içinde, ailenin özel ilgisi ve yönlendirmesiyle hatta bazen bizzat babaların eliyle sürdürülür. Fakat tahmin edilebileceği gibi bu durum çok da genelleştirilemeyen ve ancak sınırlı bir tabakanın kız çocuklarına ait ayrıcalıktır.¹⁸

Adım atılan modernleşme yolunda kadına ait değerler Tanzimat eserlerine girmeye başlamıştır. Toplum hayatına yön vermeye çalışan Tanzimat yazarları, eserlerinde kadının önemine, kadının toplumsal hayattaki yerine ve kadın haklarına yer vermeye başlamış, cemiyetin her kesiminden örnekler verirken, kadın olgusunu da birçok yönden işlenen bir mesele haline getirmişlerdir.¹⁹ Şemseddin Sâmî, Kadınlar adlı risalesiyle, Müslüman kadınların durumunu belirtmiş, kadınların eğitilmesi, mutlak bir değer görmesi, kendine toplumda güçlü bir yer edinmesi gerektiğini savunmuştur: "Kadınlar yeryüzü ahalisinin yarısı olduklarından dolayı, sadece kadın olmalarından kaynaklanan önemden başka, erkekleri yetiştiren, yani insan topluluğunu terbiye eden ve biçimlendiren de yine kadınlar olduğundan, önemlerinin pek çok olması gerekir."²⁰ Sâmî, eğitim alan bir kadının toplum hayatına nasıl faydaları varsa, eğitim almayan bir kadının da hem topluma, hem ailesine hem de gelecek nesile yetiştireceği evladına vereceği zarardan da bahseder:

Eğitimli bir kadın anasını, babasını ve ailesinin diğer halkını ne kadar memnun, kendisini görenleri nasıl hayran, eşini ne kadar bahtiyar ederse çocuklarını ne

¹⁶ Şennur Şenel, "Osmanlı Modernleşmesinde Kadın", *Turkish Studies*, 13/26, Fall 2018, 1071-1090, 1086.

¹⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, 283.

¹⁸ Hülya Argunşah, *Kadın ve Edebiyat - Babasının Kızı Olmak*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, 40.

¹⁹ Bk.: Bu konuyla ilgili olarak kadınlık sorunsalı hakkında ayrıca bakınız.: Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine-Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001, 36.

²⁰ Şemseddin Sâmî, *Kadınlar*, Haz: İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, 11.

derece güzel eğitirse, hepsini ne kadar mesut eder ve kendisi ne kadar bahtiyar yaşarsa, eğitimsiz kadın da anasını, babasını ve ailesinin diğer üyelerini o kadar bıkkın, halkı kendisinden öyle nefret eden veyahut kendini aleme destan, eşini o kadar bedbaht, evladını o derecede eğitimsiz eder ve hepsinin ömürlerini acılar, kederlerle geçirmesine sebep olduğu gibi, kendisi de bedbaht olarak yaşar; kızlık, zevcelik, annelik nimet ve lezzetlerinden mahrum kalır ve daha doğrusu bu tatlı nimetleri kendi eğitimsizliğinin ve fenalığının etkisiyle zehre dönüştürür!²¹

Hülya Argunşah, on dokuzuncu yüzyılın modernist yazarlarını, değişmenin sancısını çeken toplumun rehberi, koruyucusu bir anlamda manevi babası olarak değerlendirir.²² Toplumun rehberlerinden biri sayılan Namık Kemal, *Terbiye-i Nisvan*'da kadının erkeğin emrinde olmadığını, eğitim ve gayretten yoksun kalırsa yarım kalacağını belirtir:

(...) Hâlbuki onlar dahi âdeta bizim gibi insan olup cemiyet-i beşeriyenin bilcümle menâfiinden hissedâr oldukları ve erkekler kadınlara hizmetkâr olmak için yaratılmadığı müsellemler bulunduğu hâlde meşakk-ı sa'y ve ikdamdan niçin vâreste olsunlar. Bu hâlin mazarratı yalnız efrada ait olmayıp vücud-ı beşer her türlü esbab-ı ma'muriyetin ruhu mesâbesinde olduğu hâlde ben-i nev'imizden nısf ve belki daha ziyadesinin diğerlerinin semere-i mesaisi ile teayyüş ve tezeyyün ederek atalet halinde kalması teâvün-i umumî kaide-i esasiyesine ne derecelerde hâle vereceği ve belki hey'et-i milleti vücudun bir tarafına ârız olan illet-i fâlice kadar ızrâr etmekte olduğu meydandadır.²³

Tanzimat yıllarında kullandığı dil, gazeteden romana kadar süren etkili bir yazım alanı ve birçok yenilikçi yaklaşımıyla devrin insanına bir rehber olan Ahmet Mithat Efendi de kadın sorunu, kadın eğitimi ve kadını edebiyata kazandırmada önemli bir görev üstlenmiştir. Ahmet Mithat Efendi üzerine çalışma yapan yazarlardan birisi olan Hülya Argunşah da yazarın sıklıkla kadınların eğitimsiz bırakıldıkları ve ancak eğitimle sosyal hayata kazandırılabilceğini şöyle ifade eder:

Ahmet Mithat'ın 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda sosyal bir sorun olarak gördüğü ve sıklıkla vurguladığı konu, kadınların eğitimsiz bırakıldıkları ve bu sebeple de hayatın dışında kaldıkları meselesidir. Yazara göre kadınlar ancak eğitim alabilirlerse bu sosyal sorun aşılabilecek, bütün Osmanlı toplumu ancak bu sayede gerçek modernleşme yolunda önemli adımlar atabilecektir. Dahası erkeklerin eğitilmiş, kadınlarınsa eğitimsiz olmaları yüzünden yaşanan sosyal sorunlar da ortadan kalkabilecektir.²⁴

Yazar, bu yolda olağanüstü bir çaba sarf etmiş, kadınların da erkekler kadar eğitim almasının gerekliliğini hem yazılarında hem de pedagojik çalışmalarında birçok kez tekrar etmiştir. Ayrıca kadınların edebiyatta da yer edinmesine çok önem veren Ahmet Mithat,

²¹ Sâmî, **Kadınlar**, 22.

²² Argunşah, **Kadın ve Edebiyat - Babasının Kızı Olmak**, 44.

²³ Namık Kemal, "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layihadır", **Tasvir-i Efkâr**, 457, 1862, 1-2.

²⁴ Hülya Argunşah, **Kadın ve Edebiyat - Babasının Kızı Olmak**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, 92.

tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ı teşvik etmek için ilk roman denemesi olan "Hayal" e "Hakikat" başlıklı bir bölüm daha eklemiş, "Hayal ve Hakikat" (1892) adıyla yayımlamıştır. 1893 yılında da "Fatma Aliye Hanım'ı anlattığı Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti (Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu) adlı kitabı yazar. Bu da Hayal ve Hakikat gibi iki sesli bir eserdir. Hem Ahmet Mithat kendisi Fatma Aliye Hanım'ı anlatır, hem de Fatma Aliye'nin kendini anlattığı mektuplarını doğrudan alıntılar. Yani Fatma Aliye, hem kendi ağzından hem de Ahmet Mithat'ın ağzından anlatılmış olur; ortaya yarı biyografik, yarı otobiyografik bir eser çıkar."²⁵ Hülya Argunşah'a göre, "Türk kadın yazarları yazı serüvenlerinin başında Mithat Efendi gibi bir rehberle karşılaştıkları için şanslıdılar. Ev içi dünyalarında bile henüz fark edilmedikleri hatta bizzat bu dünyanın içinden engellerle karşılaştıkları düşünülürse Ahmet Mithat'ın yol açıcı konumu biraz daha önem kazanır."²⁶

Tanzimat yazarları, bu yol açıcı ve topluma rehber olma gibi öncülüklerinin yanı sıra 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında İslam aleminde etkisini sürdüren feminizmi de mücadele alanı olarak seçmişlerdir. Ancak Bayram Kodaman'a göre feminizm, devlet tarafından tamamen kabul edilmemekle birlikte Batı dünyasında meydana gelen feminizm akımından farklı olarak şekillenmiştir:

Osmanlı İmparatorluğu'nda fikir alanındaki feminist düşünceleri, Tanzimat'la başlatılan "Batılaşma" hareketlerinden ve çabalarından tecrid etmek mümkün değildir. Gerçi, feminizm, devlet tarafından resmen kabul edilmiş bir tavır, davranış ve siyaset değildi. Fakat, Tanzimat, Batılaşma veya liberal fikirler devlet idaresinde büyük ölçüde söz sahibi olan ve kamuoyunu etkileyebilecek nitelikteki devlet adamları, yazarlar ve entelektüeller tarafından benimsenmiş ve tasvip edilmiştir. Ferdi olarak, feminizm konusunda fikir beyan edenler arasında da herhangi bir birlik söz konusu değildir. Her biri, Avrupa'yı Avrupa'daki kadın haklarını ve İslâm kadını algılayışına ve anlayışına göre kadın meselelerine temas etmiştir.²⁷

Batı Dünyasında Kadın Hareketi ve Feminizm maddesinde de bahsedildiği gibi, Batıda feminizm, sanayi inkılabı neticesinde bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu feminizmi ise şöyle ifade eder:

Batı'daki feminizm anlayışı ve hadisesinin Osmanlı İmparatorluğu'na tesiri ve yansımalarına gelince, ifade etmek gerekir ki, genelde Osmanlı İmparatorluğu'nun, "Batılaşmasına" hangi sebeplerle ve nasıl bir zihniyetle

²⁵ Nüket Esen, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, 147.

²⁶ Argunşah, **Kadın ve Edebiyat - Babasının Kızı Olmak**, 213.

²⁷ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 135-182., 1990, 155.

ihtiyaç duyulmuş ise, feminizme de, aynı sebep ve zihniyetin bir parçası olarak, ihtiyaç duyulmuştur denilebilir. Ancak feminizm ve kadın haklarına aydınların ilgi duymaya başlaması, Avrupa’da olduğu gibi sosyal ekonomik hatta politik şartların zorlaması sonucu değil, Batı’nın fikrî ve zahirî tesiriyle olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı toplumunda feminizm, Türk-İslâm kadınının meselelerini halletmeye ve ona, tarihî, kültürel, sosyal ve iktisadî şartlar göz önünde tutularak yeni bir şahsiyet kazandırmaya yönelik olmaktan ziyade, Batı zemininde ortaya çıkmış bir kadın tipinin ve kadın anlayışının Osmanlı toplumuna kabul ettirmeye dönük fikrî bir hareket şeklinde başlamış ve gelişmiştir.²⁸

Nicole Van Os, Osmanlı toplumunda ortaya çıkan yeni bir kadın anlayışının sonucu olarak eğitim hakkının da istendiğini belirtir:

Osmanlı Müslüman feministi denilebilen kişiler- erkek ya da kadın olsun- düşünce ve fikirlerinde, kadının yerinin cinsiyet düzenine göre öncelikle aile içinde olduğunu tartışmıyor, hatta kadının ailedeki yeri ve ondan doğan rol ve görevlerinin vatan, millet hatta ırk için ne kadar önemli olduğunu vurguluyorlardı. Nitekim bu kavramlara dayanarak bazı ‘feminist’ olarak nitelendirebilecek isteklerde bulunmaktan da çekinmediler. Bu isteklerden en önemlisi eğitim hakkıydı.²⁹

Fatmagül Berktaş da eğitim hakkına ek olarak erkek aydınların da kadınların eğitim almasının hem eş hem de anne rolünü etkileyeceğini düşündüğünü şöyle ifade eder:

Osmanlı kadınları ve onları hem destekleyip hem de söylemin ve pratiğin sınırlarını çizen erkek aydınlar, kadın eğitiminin gerekliliğini Batı’daki tartışmalara benzer biçimde kadının eş ve annelik rolünü daha iyi yapabilmesi ile temellendiriyorlar, bir yandan da milli bilincin gelişmesine paralel olarak, milliyetçi öğeler söyleme giderek daha fazla dahil oluyordu.³⁰

Tanzimat aydını, eserlerinde kadın ve kadının yaşam alanı olan harem hakkında bilgiler vermeye başlamış (cariyelik, boşanma, tesettür)³¹ kadının topluma açılmasında herhangi bir dini ve toplumsal duruma ters düşmediği vurgulanmak istenmiştir. Çünkü dini ve geleneksel normlara bağlı kalınırken, aynı zamanda Batının ulaştığı seviye de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla “bir taraftan toplumsal düzenin referans kaynağını oluşturan geleneksel yapılar korunmaya çalışılırken, diğer taraftan muhafazakâr bir modernleşme, ya da

²⁸ Kodaman, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, 156.

²⁹ Nicole Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- 1: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 2001, 335-347., 336.

³⁰ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 2001, 348-361., s.350.

³¹ Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bk.: Fatma Aliye Hanım, **Nisvan-ı İslam**, Haz: Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

dereceli bir yenileşme, bizzat devlet tarafından tercih edilmiştir.”³² Böylelikle hem geleneksel normlar hem de Batı arasındaki denge korunmaya çalışılırken toplum ve kadın açısından meydana gelen değişim ve gelişim hareketlerine de devam edilmiştir.

³² Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 21, 2007, 1-18, 14.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞEN AİLE SÜRECİNDE ANNE VE ÇOCUK

2.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ANNE

Annelik, her toplumda saygı görülen bir meslek ve her toplumun benimsemiş olduğu normlarla şekillendirdiği bir süreç olmuştur. Bu başlık altında özellikle üzerinde durulacak konu ise Tanzimat Dönemi'nde kadın ve kadının anneliği olmuştur. Meleknur Öztoruk Durmuş, yüksek lisans çalışmasında Türk toplumunda anneliği ve anneliğe atfedilen rolü şöyle değerlendirmiştir:

Türk toplum hayatında kadının anneliği, onun varoluşsal kimliğini şekillendiren, kendisine ayrıcalıklı bir değer atfeden ve farklı sorumluluklar yükleyen bir roldür. Merhamet, hoşgörü, fedakârlık gibi manevi değerlerin yanı sıra kültürel mirasın muhteviyatı da büyük oranda anne kanalıyla topluma yayılır ve genişleme bulur. Yenileşme sürecinin sorunları ve yeni toplumun nitelikleri tartışılırken kadın, öncelikle aile kurumu ve annelikle ilişkilendirilme yoluna gidilmiştir.³³

Kadın, kendisine annelik atfedilerek büyük sorumluluklar yüklenen bir değer ve geleceğin hazırlayıcısı olarak önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü “anne olarak milletin devamını sağlamış, doğurup büyütmeyle kalmayıp çocuğun ilk öğretmeni olmuştur.”³⁴ Nicole Van Os’a göre annelik, her gruptan farklı bir şekilde yer almış ve dönemin yazarları tarafından İslami değerler doğrultusunda çocuklarını yetiştiren kişiler olarak değerlendirilmiştir:

Cariyeler, hafıfmeşrep kadınlar ya da gayrimüslim kadınların oluşturduğu grubun dışında bir yere sahip olan anneler; Tanzimat yazarlarının tahayyülü doğrultusunda, İslami geleneği bozmadan çocuklarını yetiştiren, kendilerine ait istek ve özlemleri olup olmadığı bilinmeyen kişiler olarak konumlandırılırlar.³⁵

19. yüzyıl Osmanlı toplumunun çocuk yetiştirme konusunda anneye yüklediği sorumluluk büyüktür. Ancak kadın ve kadın eğitime birçok eserinde yer veren Ahmet Mithat Efendi, pedagoji üzerinde durduğu eseri *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*'nde, çocuğun eğitimi üzerinde annenin ne kadar büyük bir emeği olduğunu ve

³³ Meleknur Öztoruk Durmuş, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Kadın(1872-1936)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 52-53.

³⁴ Nicole Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - 1: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 2001, 335-347, 341.

³⁵ Seda Başer Çoban, **Tanzimat'tan Servet-i Fünûn'a Anneliğin Kaybı ve Çocuksuzluk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 24.

çocuğun talim ve terbiyesinde anne kadar babanın da hatta özellikle babanın da vazifesi olduğunu bildirir:

Kitaplarda gazetelerde terbiye-i etfale dair ne kadar güzel şeyler okumuşsunuzdur. Bunların en çoğunda etfalin ilk mektebi, ilk terbiyehanesi aguş-ı mader olduğu söylenir. Bu söz yanlış değildir. Fakat o vazife yalnız valideye münhasır olmakla kalmaz. Vakıa hızanet, yani çocuğa bakmak şer'an validelere tayin olunmuş bir vazifedir. Erkek çocuklar yedi ve kız çocuklar dokuz yaşlarına gelinceye kadar terbiyeleri validelere tahsis buyurulmuştur. Valide ve peder yekdiğerinden müfarekat etseler evladın hızaneti şer'an valideye tevdi olunup peder buna muhalefet edemez. Erkek evladı ancak yedi ve kız evladı dahi dokuz sene valideleri yanında kaldıktan sonra kendi taht-ı terbiyesine almak hakkını kazanmış olur. Bu böyledir ama valide kendisi ne kadar talim ve terbiye görmüşse evladına dahi ancak o kadarını öğretebilir. Pedagoglardan yani terbiye-i etfal hikmetini arayan müdekkiklerden pek çoğu dahi bu hakikati nazar-ı dikkate alarak “İyi evlat yetiştirmek için iyi valideler yetiştirmelidir” demişler. Ama iyi valide olarak yetiştirilecek mahlûklar dahi o surette yetiştirilmezden evvel yine evlat değil miydiler? İyi valideler her hâlde iyi terbiye olunan evlattan yetiştirilebilip evladın iyi terbiyesi yine iyi yetiştirilmiş validelere mütevakkıf kalmak bir devr-i batıl teşkil eder. Şu surette tahakkuk eyler ki evladın talim ve terbiyesinden ibaret bulunan vazife-i maneviye valide kadar ve belki ondan ziyade ve terakkiyat-ı medeniye nokta-i nazarınca validelerden akdem pederlere aittir.³⁶

Toplumsal bir kurum olan aile bireyleri ve çocuğu üzerindeki vazifeleri konusuna eserlerinde yer vermiş olan diğer bir yazar da Namık Kemal'dir. Namık Kemal, toplumumuzda geçmişten beri süregelen bir anlayışla peder ve validenin çocuğu üzerinde sergilediği olumsuz tutumlarını verdikten sonra “başka yerlerde görüyoruz” diye başlayarak, gördüğü iyi bir baba ve iyi bir annenin vasıflarını sıralamaya başlar:

Pederler görüyoruz ki evladını kendi fikri dairesinde hasretmek değil kendi fikrinin erişemediği me'âlîye îsâl etmedikçe bir türlü rahat edemez. Evinin en büyük masrafı oğlunun terbiyesi uğruna bezl eylediği paradır. Kendine fâik bir halef görmeden vefat ederse dünyadan gözü açık gider. Kendinin bir fikri bir fikri yetişmiş oğlunun bir fikrinden müstakim çıkarsa hicâbından kan terlere batar. Evladını galebe-i şeyhûhetle gözlerine amâ geldiği zaman elinden tutup da yedmek için beslemez. Sinn-i tahsil hitâma erişip de zihni sükûnet ve inhisâra mecbur olduğu zaman tarik-i terakkide kendine rehber olmak için büyütür. İstikbâlin ikbâlini bilir, halefinin her suretle kemâline çalışır.³⁷

Valideler görüyoruz ki evladı bir dakika gülmezse kendi bir saat ağlar. Evladı bir saat ağlarsa kendi bir ay hastalanır. Evladı bir ay hastalanırsa kendi bir yıllık ömrünü gâib eder. Kendi günlünü evladına esir eder. Evladının günlünü

³⁶ Ahmet Mithat Efendi, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, Haz: Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 28-29.

³⁷ Namık Kemal, “Aile”, **İbret**, No:56, 18 Ramazan 1289/ 7 Teşrin-i sâni 1288, s.1-2., Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri- Bütün Makaleleri 1**, Haz: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, 276.

irtibat edecek yer aramakta padişahlardan ziyade hürri-i mutlak bırakır. Evladını insan etmek için kendi bin türlü mücâhedât ile melek hasletinde bulunmağa çalışır. Evladını canından ayırmaz ki o başka bir şey istesin, kendi başka bir şey istesin.³⁸

Tanzimat romanında dönüşmeye başlayan kadın, aile içindeki konumu ve aslî görevi olan annelik rolüyle önemli bir işleyiş alanı olarak ortaya çıkmıştır. Meleknur Özidoruk Durmuş Tanzimat romanıyla birlikte Tanzimat yazarının da sağlam bir aile düzeniyle birlikte ideal olanı gösterme amacına şöyle değinmiştir:

Sorumlu birer aydın vasfıyla hareket eden Tanzimat yazarları, sağlam ve selametli bir aile düzeninin, istikametli ve kuvvetli bir topluma işaret ettiği düşüncesiyle hâlihazırdaki bazı hususları eleştirmiş, ideal olanı gösterme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Doğu ve Batı kültürü ikileminin aile hayatına yansımaları, geleneksel yapının bazı aksaklıklarının değerlendirilmesi, evlilik sürecinin başlangıcı ve eş vasfıyla kadının ailedeki rolü gibi konular üzerinden kadına yaklaşılmıştır. Türk kültürünün yüzlerce yıllık mazisindeki, ailenin kaim ve daim olması fikri, bu dönemde büyük ölçüde korunmuştur. Fakat dönemin romanlarında Osmanlı ailesini yansıtan, canlı bir aile görünümüne rastlamak güçtür. Romancılar, aileyi ve önemini daha ziyade eleştirdikleri, yanlış buldukları örnekler üzerinden anlatma yoluna giderler.³⁹

Çalışmamızda ele aldığımız romanlarda da anne, hem iyi hem de olumsuz yönleriyle birlikte evladına yol gösteren bir anneden onu kötü yola sürükleyen bir anneye kadar birçok yönüyle okura sunulmuştur.

2.2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ÇOCUK

Çocuk, Tanzimat dönemiyle birlikte bir değişim göstermiş, çocuğun eğitilmesi ve çocuk eğitimi konusundaki problemler Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat dönemiyle birlikte etkili olmaya başlamıştır. Osmanlı toplumu, sosyo-kültürel değişim sürecinde kadınla birlikte neslin devamı olan çocuğu da bu değişim alanının içine sokmuş, ilk olarak çocuğun eğitim alması gerektiği meselesi üzerinde durmaya başlamıştır. İlber Ortaylı eğitim şeklinin nasıl olması gerektiğini şöyle belirtmiştir:

Asıl pedagojik değişimin 19. yüzyılda ortaya çıkışı gözlemlenmekle beraber; bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi çocuğa verilecek ilk eğitim dinîdir. Ayrıca onun toplumsal kültüre uyumunu sağlayacak iki davranışın, itaat ve edebin (loyalty&etiquette) öğretilmesi önemlidir. Her dinî topluluk bu eğitimi kendi sağladı. 19. ve 20. yüzyılın modern veya modernleşen devleti, eğitimi düzenlemeyi, model yurttaş yaratmak ve tebaayı denetleyip sevk etmek için gerekli görmüştür.⁴⁰

³⁸ Kemal, *Aile*, 276-277.

³⁹ Meleknur Özidoruk Durmuş, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Kadın (1872-1936)*, 10.

⁴⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006, 84.

Çocuğa verilen ilk dinî eğitim de anneyle başlar. Özlem Aydoğmuş Ördem’e göre, “annelerin eğitim açısından en iyi bildikleri şey dindir ve çocukları için dinî eğitimi birinci planda tutarlar.”⁴¹ Çocuğun almış olduğı dinî eğitimle birlikte ahlâk ve terbiyesi de sağlam olmalıdır. Çünkü “aile içinde Osmanlı ahlâk ve terbiyesini güçlü bir şekilde almayan çocukların hayatlarının da yanlış yönde gittiğı ve yanlış kararlar almalarına sebep olduğı”⁴² görölmektedir. Çocuğun almış olduğı terbiyeyle birlikte anne ve babayla birlikte olması ve alınan kararlarda birlikte hareket edilmesi de önemlidir. Ancak Özlem Aydoğmuş Ördem, Tanzimat romanında genellikle çocuğun herhangi bir konuda söz hakkı olmadığını şöyle ifade eder:

Tanzimat dönemi romanlarında aile içinde çocuğa baktığımızda, çocuğun ahlâk ve terbiyesi, sosyal yaşam alanı, yetişkinlik evresinde kiminle evleneceğı gibi önemli konularda söz hakkına hiçbir şekilde sahip olmadığını görürüz. Çocuğun toplumsal yaşamda bir birey olabilme çabasında ailesi tarafından eksik sevgi ve ilgi gördüğü, taklit ve özenticiliğe yönlendirme gibi nedenleri sıralayabiliriz. Bu nedenler içerisinde en önemli problemlerden birisi anne ya da babanın çocuğun inşası sürecinde yanında olamayışdır.⁴³

Orhan Okay’ın çocuk konusuna geniş olarak temas eden ilk muharrir olarak saydığı Ahmet Mithat Efendi,⁴⁴ “çocuk eğitiminde ailelerin çocuklarının yanından asla ayrılmamalarını ister. Ona göre, aileler, çocuğun eğitimiyle hep içli dışlı olmalıdır. Aile gerek mürebbiye gerek mektep ve gerekse en iyi okullarda okusalar da çocuğun her zaman yanında olmalı ve ona en iyi desteğı sağlamalıdır.”⁴⁵ Çünkü çocuğun eğitim alabilmesi kadar geleneksel değerler ve Batılı eğitim ile aile ve mürebbiye arasındaki dengenin sağlanması da çocuğun geleceğı bakımından önemlidir.

⁴¹ Özlem Aydoğmuş Ördem, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Romanında Çocuk**, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, 84.

⁴² Aydoğmuş Ördem, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Romanında Çocuk**, 81.

⁴³ Aydoğmuş Ördem, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Romanında Çocuk**, 89.

⁴⁴ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 200.

⁴⁵ Bahattin Şimşek, “Ahmet Mithat Efendi’nin “Kırkambar” Dergisindeki Eğitim İle İlgili Görüşleri”, **Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi**, Yıl: 2018Cilt: 0Sayı: 18ISSN: 1309-565X, 2018, 119 – 136, 128.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANNELER VE KIZLARI

3.1. ANNELER

3.1.1. Anne ve Kız Arasındaki Bağa Göre Müşfik ve Fedakâr Anneler

19. yüzyıl sosyal hayatı, devlet anlayışı ve yaşanan sosyo-kültürel değişimler göz önüne alındığında, Tanzimat romanında kadın, aile içindeki konumu, hüviyeti ve Tanzimat yazarının kendisine ayrıcalıklı bir değer atfettiği “annelik” rolü, olumlu veya olumsuz birçok yönüyle ele alınmıştır. Çalışmamızda ilk olarak ele aldığımız sınıflandırma, annelik vazifesini her şeyin üstünde tutan, çocuğunu yetiştirirken sevgi ve şefkatle yaklaşan “müşfik ve fedakâr anneler” dir.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Müşahedât* adlı romanında, müşfik ve fedakâr anne tipinin örneği Ermeni bir kadın olan Mariyam’dır. Romanda Ahmet Mithat adlı karakterin vapurda üç kadının konuşmalarından hareketle onları evlerine kadar takip ederek hayatları üzerine bir roman yazmak istemesiyle, eserin yazım aşaması şahısların hikayelerinin anlatılmasıyla şekillenir. Böylece Mariyam ve kızı Agavni bu anlatım yoluyla okura sunulmuş olur. Kolariyo adında bir adamın metresi olan Mariyam, Ermeni dul bir kadındır. Antuvan Kolariyo mutsuz evliliği sebebiyle Mariyam’la birlikte olmak ister ve birlikte yaşamaya başlarlar. Daha sonra Mariyam’ın bir kız çocuğu olur. Mariyam otuz üç- otuz dört yaşındayken Kolariyo ölür ve kızı Agavni ile tek başına kalır. Romanda ehli namus bir kadın olarak verilen Mariyam’ı yazar, müşfik ve iyi bir anne olarak da okura sunmuştur:

Arada bir annelik arzu ve hasreti ağır bastıkça, rahibe mektebine giderek kızını görürmüş. Bazı yortu ve diğer belirli günlerde kızcağız kendi yanına da gönderiliyormuş. Rahibeler bu gibi hususlarda ne kadar mutaassıptırlar! Eğer Mariyam’ın yaşayışı onlarca güven verici olmasaydı, mektebe geldikçe kızını görmesini yasaklamasalar bile, kızı kendi evine göndermezlerdi.⁴⁶

Melin Has-Er’e göre Mariyam, romanda özenle işlenen bir anne tipidir.⁴⁷ Namus ve haysiyetine düşkün bir kadın olarak Kolariyo ile olan gayr-ı meşru beraberliğinin acısını ve

⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 101.

⁴⁷ Melin Has- Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000. s.171.

utancını ömrü boyunca hissetmiştir. Kolariyo'nun ölümünden sonra ise bir köşeye çekilip kendisini cemiyete unutturmak suretiyle, kızının istikbalini kurtarmaya çalışmıştır.⁴⁸

Dürdane Hanım romanında Ahmet Mithat Efendi, anne ve baba kontrolünden uzak bir şekilde yetişen genç bir kız olan Dürdane'nin yardımına dadısı ile birlikte Ulviye adındaki yalı komşusuyla onun annesini de seçmiştir. Ulviye kadar ayrıntılı bir şekilde anlatılmayan Ulviye'nin annesi, her zaman kızının yanında olmuş ve Dürdane gizli bir şekilde bir oğlan çocuğu doğurduğunda kızının yardımlarıyla birlikte o da Dürdane'nin oğluna bakmış, şefkat ve merhametiyle Dürdane'nin yardımcılarında birisi olmuştur:

Ataullah Beyefendi'nin kim olduğunu unuttunuz mu? Ataullah Beyefendi bu hikâyemizim en mühim azâ-yı vak'asında birisidir. Ayşe Ebe'nin hanesinden kaldırılıp tevlîdi hizmetine götürülmüş olduğu bu zatı unutmamalıdır. Çocuk güyâ yalının rıhtımı üzerine atılmış bir biçare olmak üzere Ulviye Hanım tarafından âhiret evlâdı ittihaz edilmiş ve Ulviye'nin vâlidesi de bu biçareye pek büyük bir muhabbet peyda eyleyerek çocuğun hizmetine bakmaya tayin olunan bir sût vâlîde ile bir de bezlerini yıkamaya ve sâir hizmetine bakmaya tayin kılınan bir cariyeden maada en büyük hâmisî valide hanım kesilmişti.⁴⁹

Bir diğer müşfik ve fedakâr anne örneği, Ahmet Mithat Efendi'nin *Hüseyin Fellah* romanında karşımıza çıkmaktadır. Eşi ölen ve ardından düşmanlarının oyunları yüzünden evsiz kalan, romanda “her yüzden biçare, her yüzden felâketzede”⁵⁰ bir kadıncağz olarak bahsedilen Hasna Hanım ve kızı Şehlevend'in yaşadığı çaresizlik, okura ilk sayfalardan itibaren verilmeye başlanmıştır:

Herkesin “Ve yüsebbihü'r-ra'd” ayet-i kerimesini okuyarak Cenâb-ı Bâri'den istimdad etmekle meşgul olduğu ve kapıdan çıkmağa değil hatta pencereden bakmağa cesaret edemediği böyle bir gecede Lüleçiler çarşısı tarafından hendek içine iki insan heyulâsı girdi. Şimşek çaktıkça hasıl olan ziyalar arasında bu heyulâlara bakan olsa ikisinin dahi birer karı olduğunu zahir hâllerinden anlayabilirdi. Ya böyle bir gecede karılar belâlarını mı aramağa çıktılar? Hayır! Bunların telâşlarına, hafakanlarına dikkat etmek ihtimali olsaydı, bir belâdan kaçıp kurtulmak için oraya geldikleri anlaşılırdı.⁵¹

Ensar Kesebir, Hasna (Hüsna) Hanım'ı iradesiz bir anne olarak değerlendirmiştir. O'na göre, asil bir aileden gelmesine rağmen sefil bir hayata düşmesi ve dilencilik yapmayı

⁴⁸ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 173.

⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 108.

⁵⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri- Romanlar I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları:750, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 51.

⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, 9.

yeğlemesiyle Hasna Hanım, ölümü bir saadet olarak görür. Hayat karşısında mağlubiyeti, kızı Şehlevend'e rağmen kabul etmesi Hasna'nın iradesizliği ile açıklanabilir.⁵² Ancak Hasna Hanım çaresizlik içinde düşündüğü intihar fikrini, kızı Şehlevend'i düşünerek reddetmiştir:

Benim aklıma geliyor değil, geldi, ama ah Şehlevendciğim, a kızım, evlâdım,
ciğerparem, sen pek gençsin!⁵³

Ah gözümün nuru! Sen daha dünyana doymadın!⁵⁴

Anne-kız, çaresizlik içinde yaşamaya devam ederken, Hasna Hanım'ın kızı Şehlevend, Laz Mehmet Ali adında bir ağa tarafından esir olarak satılır. Ancak annesine gelin olarak Mısır'a gideceği söylenir. Şehlevend'in esir olarak satıldığı para ile de annesi Hasna Hanım'a bir ev alınır. Bir zaman sonra kızından haber alamayan annesi, kızının gelin gittiğini sandığı Mısır'a gitmeye karar verir ancak bindiği gemi haydutlar tarafından basılınca kendisi de kızı Şehlevend gibi esir olur:

Vay! Şehlevend gibi validesi de esir oldu ha, muharrir efendi? İşte görüyorsunuz ya!⁵⁵

Romanda iyi ve şefkatli yönüyle esir olarak gittiği yerde de sevilen Hasna Hanım, Şehlevend'e yardım eden kişiler sayesinde kurtulacak ve anne ile kız romanın sonlarına doğru bir araya gelecektir.

Fatma Âliye Hanım'ın *Refet*'inde, Binnaz Hanım ticaretle uğraşan Hayati Bey'in odalık olarak aldığı bir cariye-dir. İstanbul'da yaşamış, İstanbul'dan getirdiği kıyafetleri kendisi ve kızına giydiren Binnaz Hanım'ı, Hayati Bey'in memleketinde eşi ve çocukları başta olmak üzere herkes yabancı bulmuş ve anne-kız sevilmemiştir. Hayati Bey öldükten sonra eziyet gören Binnaz Hanım kendisine yapılanlara karşı sabır gösterse de kızına yapılan eziyetlere karşı çıkmış, İstanbul'a gitmeye karar vermiştir:

O güne kadar bildiği bir şey varsa efendisine ve efendisinden sonra da efendizadeleri bildiği üvey oğullarına itaat ve hissettiği bir şey varsa da o da kızına muhabbetti. Nihayet bir efendizadesi de Refet olduğunu düşünüp artık onu bu azaptan kurtarmak için ne yapmak lazımsa onu yapmaya karar verdi. O

⁵² Ensar Keskibir, "Tanzimat Romanında İradesiz Anne Tipi", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2, 2011, 69-73,72.

⁵³ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri- Romanlar I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey İle Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andi, Türk Dil Kurumu Yayınları:750, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 11.

⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri- Romanlar I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey İle Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*, 12.

⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri- Romanlar I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey İle Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*, 77.

güne kadar kuzu gibi munis olan kadın hissiyat-ı maderane ile bir arslan kesildi. Kükreyip evladının önüne geçti.”⁵⁶

İstanbul’daki akrabalarının yanına kızıyla birlikte giden Binnaz Hanım, burada da kızı Refet’in sevilmediğini, kötü davranıldığını gördükçe dayanamaz:

Binnaz kızının hürmet ve rağbet göreceğini memul eylediği akrabaları yanında kendisinin de kızı yüzünden ağır geldiğini anladıkça taaccüp ediyor. Onun fikrinde Refet ağlasa da sızlasa da sevilmeliydi. Zira kendisi seviyordu. Dünya, hayat hepsi onun bir tanecik ciğer paresi, efendizadesi Refet’ten ibaretti. Kendisini ne kadar tahkir etseler ne kadar horlasalar razı! Fakat Refet’e olan hakaretlere tahammül güç geliyordu. Hele hane sahiplerinin çocuklarının Refet’e karşı olan muamelelerini bir türlü hazmedemiyordu.⁵⁷

Bir anne olarak şefkatli ve merhametli olan Binnaz Hanım’ın kendisiyle birlikte kızı Refet’in yaşadığı problemlerin üstesinden gelmede oynadığı rol önemli ve büyüktür. “Çünkü çocuğun sürekli olarak yakın bulunduğu ilk insan annedir. Çocuğa olumlu sosyal ilişkileri yaşatacak ve öğretecek olan odur. Çocuk, onunla sosyal hayata girecektir. Eğer anne çocuğunu seviyorsa, onunla sağlıklı ve mutlu olabilmesi için elinden geleni yapacaktır.”⁵⁸ Her ne kadar romanda garip, bokes olarak bahsedilse de Binnaz Hanım, şefkati ve fedakârlığıyla Refet’in koruyucusu haline gelmiştir. Hem kendisi hem de kızı Refet için çalışan Binnaz Hanım’ın fedakârlığı romanda Refet tarafından dile getirilir:

Hayır! Anne hayır! Daha kaç sene böyle hizmetçilik edeceksin? Hem bir evin tekmil hizmeti hem de tahtaya, çamaşıra gitmek artık senin vücudunu harap etmekte olduğunu görüyorum. Bir yandan da dikiş dikiyorsun. Gayrı zaaf-ı basardan da gözlerini kıpırtırmaya başladın. Bir iğne geçirinceye kadar nice dakikalar geçiriyorsun. Bu yaşayış senin vücudunu bitirdikçe benim de yüreğimi eritiyor. Bu kadar hevesle çalışmama sebep olan bana gayret veren şeyin çoğu da seni bu hâlden kurtarmaktır. Yoksa gidip gelmeye ayakkabı yetiştirmek, kitap parası, el işi masrafı, mektebe götürülecek yiyecek tedariki gibi şeyler bizim çalışmamıza en büyük mevanidendir. Fakat görüyorum ki senin sağlam ve iri vücudun bile şu yolda çalışmaya dayanamıyor.⁵⁹

Kızı için durmadan çalışan Binnaz Hanım’ın müşfik bir anne vasfıyla kızı Refet’e olan sevgisi, romanda Binnaz Hanım tarafından da okura sunulmak istenir:

Evet kızım! Şimdi böylece ikimiz birden ölmeye ben de razıyım. Ah! Sana böyle bir sözü kondurmaya kıyamam ama çekmekte olduğun mihnet ve meşakkat için de sana kıyamıyorum. Benim ıstırabım iki kat oluyor Refet. Kendi mihnetimi çektiğim gibi senin çektiğin acıları da duyuyorum. Bunun

⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 33.

⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 37.

⁵⁸ Turhan Yörükan, Alfred **Adler-Sosyal Roller ve Kişilik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 50.

⁵⁹ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 58-59.

birinin acılarını vücudum duyuyor diğerininkini kalbim, ciğerim!.. İnan ki bu ikinci bana daha müşkül geliyor. Biraz ısınırsam, doyarsam, dinlenirsem vücudumdaki acılar hafifliyor, geçiyor. Lakin içimdeki ıstırap öyle değil Refet! Bütün gün sen mektepte bulundukça “Kim bilir şimdi yiyecek yedi mi, yoksa hâlâ aç mı? Arkasındaki hırka pek inceydi, acaba üşüdü mü? Bu sene daha iç fanilasını tedarik edemedik, zavallı yavrumun çorapsız ayakları kim bilir ne hâlde!” diye senin çektiğin zahmetleri düşündükçe burada dinlenmeye, rahat rahat oturmaya, bol bol uyumaya muvaffak olamayıp da dersini bitirdikten sonra, kalemini divitinin içine koyduktan sonra, kitabını kapayıp çantayı yerleştirdikten sonra dikiş bohçasını açıp benimle beraber iğneye sarıldığını gördükçe ben neler hissediyorum biliyor musun?⁶⁰

Binnaz Hanım, yazar tarafından romanın sonuna kadar kızı için mücadele veren ve savaşı kimliğiyle öne çıkmış ve yazarın ideal olan örnek anne profillerinden biri olmuştur.

3.1.2.Kız Üzerinde “Anelik” Görevini Yürütme İşlevine Göre Manevi Anlamda İkincil Anneler

Fatma Âliye Hanım’ın *Refet* adlı romanında müşfik ve fedakâr anneler içinde değerlendirilen Binnaz Hanım, Refet’in hem yetim hem de öksüz kalan sınıf arkadaşı Şule’yi evine getirmesiyle birlikte yardımı ve şefkatiyle Şule’ye de annelik yapmış ve bu grup içinde de ele alınmıştır:

Arkadan Şule de geldi, yetişti. İki sene müddet kendisine analık etmiş olan Binnaz’a o da sarıldı,

Anacığım bak iki kızın da mükemmel çıktı, biri birinci diğeri ikinci oldu. Bugün senin iftihar edecek günün,” diye Binnaz’ı öpüyordu. Bu buseler, bu memnuniyetler Binnaz’da manevi bir kuvvet hâsıl eylediler. Kendisinde bir iyilik müşahade olundu.⁶¹

Şemseddin Sami’nin *Taaşuk-ı Tal’ât ve Fitnat* adlı romanında Fitnat’a annelik yapacak olan Emine Kadın, Fitnat’ın üvey babası olan Hacı Baba’nın analığıdır. Fitnat 1 yaşındayken annesi Hacı Baba’yla evlenmiş ve öldükten sonra Fitnat Hacı Baba ve Emine Kadın’la yaşamaya devam etmiştir. Tal’at adında bir genç bir gün Hacı Baba’nın dükkanında gördüğü Fitnat’a aşık olur. Hacı Baba tarafından dışarı çıkmasına izin verilmeyen Fitnat da kafes aralıklarından gördüğü Tal’at’a aşık olur. Ancak bir müddet sonra Ali Bey adında dul bir adamla evlendirilmek istenir. Ali Bey aslında Fitnat’ın öz babasıdır. Fitnat her ne kadar istemese de kandırılarak zorla evlendirilir. Ancak düğün günü intihar eder. Bunu gören Tal’at da dayanamayıp ölür ve Ali Bey de Fitnat’ın boynundan çıkan muskayı okuyarak Fitnat’ın babası olduğunu öğrendikten ve Fitnat’ın öldüğünü gördükten sonra delirir, birkaç ay

⁶⁰Fatma Aliye Hanım, *Refet*, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 83.

⁶¹Fatma Aliye Hanım, *Refet*, 180.

yaşadıktan sonra da ölür. “Netice itibariyle, bütün roman, ebeveynin gençlerin hayatına müdahalesinin, bazen facialara yol açabilecek derecede yanlış bir tutum olduğunu, mükemmel izdivacın ancak karşılıklı sevgi temeli üzerine inşa edilebileceği fikrini telkin etmektedir.”⁶² Gökşen Yıldırım’ın üvey babaanne sınıfı içinde değerlendirdiği Emine Kadın⁶³, çalışmamızda Fitnat’a annelik yapmasıyla, bu grup içinde değerlendirilmiştir. Gençlerin hayata müdahalesi meselesinde Emine Kadın, Fitnat istemediği halde onun evlenmesi konusunda ilk baştaki ısrarcı tutumuyla büyük bir rol oynar:

- Aaa! Kızım!.. O ne söz!.. Biz sevincimizden çıldıracağız da, sen diyorsun ki, o kocaya varamam. O dediğin koca kimdir? Sordun mu? Onun bir uşağına bile varmaya senin haddin yok. O, kibar adamlardan... Biz, fukara adamlar...⁶⁴

Fitnat’a annelik yapmış olan Emine Kadın, Fitnat’ı ne kadar sevse de ölüme sürüklenmesinde onun da payı vardır denilebilir. Kızının iyiliğini istediği için Ali Bey’le evlenmesini sağlayarak aslında kötülük yapmış olacaktır. Fitnat’ın ağzından nikahın kıyılmasında büyük rolün Emine Kadın’a ait olduğu anlatılır:

- Ah! Benim aklım başımda değildi. Benim “ne olur” “ne olmaz” demeye mecâlim vardı. Lâkin, odamda, komşudan bir kız vardı. İmam; perdenin arkasından sorduğu vakitte, Emine Kadın baktı ki, ben cevap veremeyecektim, o kıza işaret etti ki, benim yerime ikrâr etsin. İşte bu türlü, işi bitirdiler.⁶⁵

Bir gün Fitnat’ı zayıf ve üzgün bir halde gören Emine Kadın, O’nun bu haline üzülmekle Fitnat’a bu evliliğin olmaması için Hacıbaba ile konuşacağını söyler. Ancak Hacıbaba tarafından evliliğin olması konusunda ikna edilerek tekrar bir planın daha gerçekleşmesinde rol oynar:

- Öyleyse bir şey yapalım, kıza söyleyelim ki, “Peki, o kocaya vermeyeceğiz.” Sonra, evleneceği gün, Ali Bey’e de haber yollarız, onu da kâil ederiz; kıza deriz ki, “Üsküdar’da kira ile bir ev tuttuk, bu yazı orada geçirelim.” Böyle aldatarak, kıızı Ali Bey’in konağına götürürüz... Sonra, o konakları, filânı gördüğü gibi, hoşlanacak. Sonra Ali Bey’i görecektir. O da genç, güzel, gayetle nâzik, onu da beğenecek... Hem kız da şimdi kendisine “Evlendirmeyeceğiz” dediğimiz gibi, ağlamadan kesilecek, sıhhati, çehresi de bozulmayacak... Olmaz mı?..

-Peki peki... İşte böyle âlâ olur...⁶⁶

⁶² Melin Has- Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 221.

⁶³ Gökşen Yıldırım, **Kötülük Olgusu ve Tanzimat Devri Türk Romanında Kötülük**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2015, 110.

⁶⁴ Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat**, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 87.

⁶⁵ Sami, **Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat**, 96.

⁶⁶ Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat**, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 100.

Fitnat'ın ölümünün yavaş yavaş yaklaşmasına sebep olan kişi de başta Hacıbaba olmak üzere Emine Kadın'dır. Hacıbaba'nın yardımcısı olarak romanda bu felaketin hazırlayıcısı olan Emine Kadın, kızı Fitnat'ın iyiliğini istediği ve onu sevdiği için bu evliliğe yönlendirmiş olsa da bilmeden Fitnat'ı felakete sürükleyen bir duruma getirmiştir. Fitnat'ı yalnız bırakmak istemese de Ali Bey'in evinde bırakıp giderken Fitnat'ı kâhya kadına emanet etmiş ve Fitnat'la vedalaşmadan gitmiştir:

Ağladım sızladım, hattâ bayıldım bile... Az kaldı ölüyordum!.. Fakat kime ne?.. Emine Kadın... Ah, beni o kadar seven Emine Kadın!.. Beni bırakıp gitti!.. Tanımadığım, hiç görmemiş olduğum adamların arasında kaldım!..⁶⁷

Fitnat'ı bırakıp gittikten sonra onun ölüm haberini alan Emine Kadın bir hafta içinde vefat etmiştir. Ne kadar kızının iyiliğini istemiş olsa da, kendisi de başta olmak üzere birçok kişinin ölümünü hazırlayan felaketin gerçekleşmesindeki rolü önemlidir.

Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserinde Münevver Hanım, romanın sonuna kadar okura sunulmuş, kendisi iyi bir anne olmakla birlikte, Fazıla ve Şefik'e de annelik yapmış ve onların koruyucusu olma görevini üstlenmiştir. Romanın başlarından itibaren Fazıla'nın ağzından onlara bir annelik vasfıyla iyi ve şefkatli davranışlarıyla sunulur:

Bana iltifâtı pek ziyadedir. “Kızım ben bu eve senin için geliyorum. Sen bana validenin kıymetli yadigârısın” der. Kalbi güzel bir hanımdır. Beni mahzûz eyler çünkü validemden sonra mahrum olduğum sâfiyâne ve muhibbâne nevâzişleri ancak kendisinden görüyorum.⁶⁸

Eşi öldükten sonra Câlîbe adında bir kadınla evlenen Sâi Bey, Fazıla ve Şefik'in babasıdır. Üvey annelerinin ikisine de kötü davrandığını gören Münevver Hanım, hem konağa çocukları kontrol etmek için gelip hem de çocukları kendi konağına getirerek onlarla vakit geçirmeye özen göstermiş, Câlîbe'nin çocuklara karşı olan kötü davranışlarını anlamaması ve çocuklarını tam anlamıyla koruyamayan Sai Bey'in o güvenli ve koruyucu baba özelliğini de Münevver Hanım üstlenmiştir. Münevver Hanım oğlu Mukaddem ve Fazıla'nın evlenmesini istemiş ancak Câlîbe Münevver Hanım'ın ailenin içine girmesini istemediği için Mukaddem'e iftira atarak bu evliliğe engel olmuştur. Mukaddem'in iftiraya uğraması ve Münevver Hanım'ın artık eskisi gibi konağa kolay gelemeyecek olmasıyla Fazıla, annesi yerine koyduğu Münevver Hanım'ı kaybedecek olduğu için bir kez daha annesiz kalacağını dile getirir:

⁶⁷ Sami, *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, 118.

⁶⁸ Fatma Âliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 28.

- Nineciğim! Şimdiye kadar benim hânim ve müşfikim olan Nineciğim. Fâzıla şimdi ikinci defa öksüz oluyor. Yalnız Fâzıla değil, Şefik de!⁶⁹

- Valdeciğim! Dünyada en ziyade sevdiğim ve hürmet eylediğim kimse sen olduğunu sen de bilirsin. Senin nevazışından ve yüzünü görmekten dîr olmakla ne hale geldiğimi sen de söylüyorsun. Evet senin için canımı fedâ ederim. Fakat vazifemi bir şeye fedâ edemiyorum. Sanki ben mükedder değil miyim? Sanki benim yüreğim yanmıyor mu? Senin himâyen benim için kavî bir metânet ve her mihnete karşı mucib-i gayret ve hanen melceydi. Ben de şimdi pek acınacak bir haldeyim. Mukaddem Bey'i teselli edecek sizin gibi bir valdesi var, beni ise ondan da ayırdılar.⁷⁰

Yazarın Münnevver Hanım'la ilgili vurguladığı şey, merd ve gayur⁷¹ olan bu kadını Fazıla'nın hayatında bir anne vasfıyla ön planda tutmasıdır:

Valdesinin nevazışına doyamamış olan öksüz, sıfır sinninden beri valde hasretkeşi olduğundan, muhabbet ve mürüvvet gördüğü Münnevver Hanım'ı valde yerine komuştu.⁷²

Yine aynı romanda Fâzıla da bir ana karakter olarak “en büyük çocuğun genellikle anne-babasının yardımcısı ve onların yerini tutan bir kimse olacak şekilde”⁷³ kardeşi Şefik'e annelik yapması açısından bu grup içerisinde değerlendirilmiştir. “Yazar, baş kadın karakterlerine “akıl”, “zekâ”, “sağduyu” ve “ihtiyatlılık” gibi nitelikler yükleyerek küçüklükten itibaren hayatın türlü güçlükleriyle mücadele etmeye hazırlanan bireyler yaratır.”⁷⁴ Annesizlikle başlayan mücadelesinde Fâzıla, Şefik'in annesizliğini üstlenen, onun talim ve terbiyesine ihtimam gösteren bir ablalığın yanı sıra, bir anne sıfatıyla onun koruyucusu ve yardımcısı görevini de üstlenmiştir. Yazar, Fâzıla'yı her zulme boyun eğse de mesele kardeşi Şefik olunca her şeyin karşısında durabilen “annelik yapan bir abla” olarak sunmuştur:

Her şeye sükût ediyorum. Her emre itaât ediyorum. Her hakârete boyun eğiyorum. Fakat iş o çocuğa gelince kahraman kesiliyorum. Onun terbiyesini ihlâl edecek müdahelâtle güleşiyorum.⁷⁵

Fâzıla, annesinin ölümünden sonra ev konusundaki tertip ve düzeni, babası ve kardeşine olan hizmet ve ilgisi açısından takdir edilecek bir karakter olarak verilmiştir.

⁶⁹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 120.

⁷⁰ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 122.

⁷¹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 53.

⁷² Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 123.

⁷³ Turhan Yörükân, Alfred **Adler-Sosyal Roller ve Kişilik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 88.

⁷⁴ Ayşegül Utku Günaydın, **Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 165.

⁷⁵ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 25.

Fâzıla'nın anneliği ve koruyuculuğu Şefik üzerinde her zaman devam etmiş ve Şefik'in anne demeden önce dediği ilk kelime abla olmuştur:

Fâzıla'da görünen akıl ve zekâ hakikaten sinniyle mütenâsib olmayacak bir suret-i fevkalâdedeydi. Küçük yavrucağın pederinin terliklerini çevirmek, mendilini vermek gibi hizmetleri kimse söylemediği halde ifâya çalışır. Hattâ boyu erişmediği halde ceketini tutmağa kadar kalkıştırdı. Hele mini mini biraderine olan rahm ve şefkati ve himâye ve muhabbeti akıllara ahıret verecek bir derecede olup Şefik ağlayacak olsa sinesine basıp beraber ağladığını görenler şu iki öksüzün gözyaşlarını birbirine karıştırmak gibi bir irtibât ve incizâbına ağlamamak mümkün olamazdı. Şefik'in ilk telâffuz eylediği kelime “anne” yerine “abla” oldu.⁷⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* adlı romanında, Halvetî Efendi kızı Dürdane doğduktan sonra eşini kaybetmiş ve sonrasında odalığıyla evlenmiştir. Ancak Dürdane üvey annesi tarafından ilgi ve alaka görmemiş, herhangi bir baskıyı üzerinde hissetmeden rahat bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Dürdane'nin evdeki tek yakın dostu, bir anlamda ona annelik yapan Gülbeyaz Kalfa'dır:

Halvetî Efendi her ne kadar Dürdane'yi ilk gözünün ağrısı olan zevcesinin bergüzârı olmak hasebiyle pek severse de üvey validesi o kadar ehemmiyet vermez. Fakat Dürdane Hanım üvey validesinin kendi hakkındaki kayıtsızlığından müşteki olmayıp bilâkis müteşekkirdir. Zira kendisi öteden beri Gülbeyaz Kalfa isminde bir dadısını kendine mahrem-i râz ittihaz ederek on yedi on sekiz yaşında bir genç kız böyle bir mahrem-i râza ne gibi esrar tevdi edebileceği vârid-i hâtır olursa o esrar dahilinde olarak gönlünü pek âlâ eğlendirir.⁷⁷

Gülbeyaz Kalfa, Dürdane'nin Mergub adlı genç ile aralarındaki ilişkiyi yaşamalarına yardım etse de her zaman bu ilişkinin Dürdane'yi getirdiği durumu eleştirmiş ve Dürdane'yi korumaya çalışmıştır. Süleyman Aydın, yüksek lisans tezinde Gülbeyaz'ın Dürdane'nin Mergub ile olan ilişkisinde en büyük yardımcısı olduğunu, fakat bu ilişkide teşvik eden değil, eleştiren bir koruyucu olduğunu ifade eder.⁷⁸ Bu koruyuculukta Dürdane'nin ölen annesinin sevgisi ve dostluğunu kullanarak Gülbeyaz'a sunması, Gülbeyaz'ı ölen annesine olan sevgisi ve dostluklarının hatırına Dürdane'yi her zaman uyarmak ve her koşulda onun yanında olacak duruma getirecektir:

-Aman dadıcığım! Ayaklarını öpeyim! Merhum validemin sana olan dostluğu başı için...

⁷⁶Fatma Âliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 34.

⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım*, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 59.

⁷⁸ Süleyman Aydın, *Tanzimat Dönemi Romanında Kadın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, 174.

-Hep bu rezaletlere merhumenin hatırı için diye beni katlandırıyorsun ya? Fakat seni böyle cihana rüsvay etmekte bulunan bir edepsiz mel'unun neresini seviyorsun? Veleve ki nikâh kıymış! Böyle hâin yezidin kocalığından ne olacak? A kızım, bir kere buralarını düşünsene!⁷⁹

Mergup'tan hamile kalan Dürdane, romanın sonunda çocuğunu doğuracak ve içtiği zehirle kendini öldürecektir. Hakikatte asıl dert sahibi⁸⁰ ve Dürdane'ye validelik etmek derecesinde bir sâdik dost⁸¹ olarak gösterilen Gülbeyaz Kalfa, Dürdane'ye fedakârlık ve annelik vasfıyla yaklaşırsa da Dürdane'nin Mergub'a olan sevgisi ve zayıf iradesi yüzünden mahvına engel olamayacaktır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşahedât* adlı romanında, zangocun kundaktayken bir kilise eşiği üzerine bırakılmış olan Siranuş'u görüp Sadık el-Uyunî adında bir adamın evine emanet olarak bırakmasıyla, el-Uyunî'nin eşi olan Bayzar Dudu ona ilk annelik yapan kişi olmuştur:

O zamanlar İstanbul'da şimdiki gibi emziklerin her çeşidi duyulmamıştı. Keçi memesi adıyla kese gibi bir nevi emzik kullanılıp, fakat kadınların pek çoğu da onu kullanamadığından, evlat sahibi olan kadınlar mutlaka kendi memeleriyle emzirmeye mecburdular. Çocukların selameti ve sıhhati için de en uygun yol budur ya! Ama Sadık el-Uyunî, Londra ve Amerika ile alışverişte bulunduğu, Amerika'da yeni icat edilmiş bir çeşit lastik emzikten aldırış, kullanılışını da karısına öğretmişti. Madam Bayzar bunlardan bir tanesini de şu yerden bitmiş vererek, aç yavrucak ana memesi gibi bir özlevişle emziği çekirtmeye başladı.⁸²

Sonrasında Siranuş babası tarafından bulunacak ve Bayzar Dudu'ya bir daha romanda rastlanmayacaktır. Ancak, “terk edilmiş masum bir kızı şöyle temiz, pak kundak içine koymak derecesindeki inayet ve merhameti”⁸³ olan Bayzar Dudu, terkedilmiş olan Siranuş'un muhtaç olduğu ilk sevgi ve merhameti gösterme ve ona annelik etme yönünden önemlidir. Babası tarafından annesine götürülen Siranuş, babasının ve ona bulan zangocun yardımlarıyla iyi geçinmeye başlamış, birkaç yıl sonra babasını ve babasının ölümünden iki yıl sonra da annesini kaybetmiştir. 14. Yaşına girdiği zaman Ermeni Patrikhanesinin kararıyla üç sene kaldığı mektepten sonra yine Ermeni Patrikhanesinin kararıyla Vartov Dudu ve kocası Boğos Ağanın evine emanet edilmiştir. Vartov Dudu Siranuş'a bir anne şefkatiyle yaklaşmış ve Siranuş'u bir anne dikkatiyle imkan ve terbiyeden mahrum bırakmamaya gayret etmiştir:

⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 70.

⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, 72.

⁸¹ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, 122.

⁸² Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 170.

⁸³ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, 175.

Boğos ağanın evinde bulunduğu müddet içinde Siranuş'u, artık aşırı baskı altında yaşayan öksüz bir kızcağız diye telakki edilmemelidir. Hiç baskısız, büsbütün başı boş ve Agavni gibi aklı ne tarafa eserse o taraflarda gezer tozar makul eden de addetmemelidir. Vartov dudu ve Boğos ağa gerçekten namuslu ve doğru yollu insanlardandı. Bu okumuş terbiyeli kız hakkında analık babalık vazifesini hakkıyla yaptıkları için, Siranuş adeta hali vakti yolunda bir aile kızı gibi giyinip kuşanmakta, yiyip içmekte, gezip tozmakta ve yerine göre gülüp oynamaktaydı.⁸⁴

Vartov Dudu, yazar tarafından da Siranuş'un yardımcısı, imdadına yetişen bir koruyuculukla sunulmuş, romanın ilk sayfalarında dahi bu kadın Siranuş'la birlikte verilmiş, rehber olan bir anne vasfıyla her zaman yanında durmuştur:

Hani ya Şirket-i Hayriye vapurunda bunlara ilk rastladığımız gün, yanlarında gördüğümüz yaşlıca kadın yok mu? O kadın, işte bu haneye gelmeden önce, Siranuş'a kendi evinden bir oda kiralamış, bu arada analık vazifesini de yerine getiren iyi halli bir kadıncağız olmuştu. Siranuş musibet mi, yoksa saadet mi olduğu hakkında kesin bir hüküm veremeyerek kah birine, kah diğerine hükmünü değiştirdiği şu halden pek sıkıldıkça kadıncağızı çağırır, onunla dertleşmeye girişirdi. Zaten her ne zaman sokağa çıkacak olsa, bu kadını mutlaka yanında bulundururdu.⁸⁵

Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra* adlı romanında manevi anlamda anne olarak görülen bir kişi de Münire Hanım'dır. Münire Hanım, Suphi'nin annesi ve Zehra'nın kayınvalidesidir. Olayın akışını, bu kadının oğlu Suphi ile gelini Zehra'nın evine Sırrıcemal adındaki bir cariyeyi getirmesiyle başlayacaktır. Yazar, ilerleyen bölümlerde Münire Hanım'ın içine düştüğü durumlarla birlikte onu son haline zıt bir biçimde vermek için ilk olarak sahip olduğu iyi imkânlarla sunacaktır:

Münire, asil bir ailenin kızı olup, gençliğinin en galeyanlı zamanını Arnavutluk'ta geçirmiş ve nezâhet-i ahlâkına hâmi-i ahlâk olmak meziyetini haiz bulunan nîm "vahşet-i efkâr"ı o zamanın bergüzârı olarak katmıştır.⁸⁶

Münire Hanım, bir akraba evliliği yapmış ve bu evlilikten Suphi adında bir oğlu olmuştur. Suphi'nin talim ve terbiyesine dikkat edilmiş ve rüştiyeyi de bitirdikten sonra iyi ve zengin bir tüccarın yanında işe girmiştir. Bir zaman sonra Suphi bu tüccarın Zehra adındaki kışına aşık olmuş ve ikisi de anlaşarak evlenmişlerdir. Evlilikleri mutlu giderken Münire Hanım onların evine Sırrıcemal adındaki bir cariyeyi onlara yardımcı olması için götürmüştür. Ancak fitraten kıskanç ve huysuz olan gelini Zehra, düzelttiği sandığı huyunu güzel ve namuslu olan Sırrıcemal'in evlerine gelmesiyle birlikte tekrar açığa çıkarmış ve böylelikle Münire Hanım'ın iyi niyetle de olsa yaptığı bu şey felaketlerin sebebinin başlangıcı olmuştur.

⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 180.

⁸⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, 155.

⁸⁶ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 7.

Yazar tarafından çok bilgili olmayan ve iyi bir anne olarak verilen bu kadın iyi niyetinin kurbanı olmuştur:

Zavallı Münire! Sevgili evlâdıyla gelini arasına böyle bir nazenin-cemal koymaktan tevellüt edebilecek âfâtı hatırına, hayaline bile getirdiği yok. O sade iki evlâdının hizmetleri artık bundan sonra kemal-i intizam ile görülecektir diye dünyalar kadar sevinip yatıyor.⁸⁷

Sırrıcemal eve geldikten sonra Suphi'nin ilgisini celp etmiş ve ikisi arasındaki yakınlaşma Zehra'nın huzurunu bozmaya başlamıştır. Zehra ise bu felaketin sebebi olarak Münire Hanım'a kin beslemiş ve bu zavallı kadın istemeden ve iyi niyetiyle adeta bir düşman kazanmıştır:

Suphi, Sırrıcemal'e olan iptilâsını adeta izhâr etmiş idi. İşte zavallı Zehra'yı canından bezdiren de bu ilân-ı iptilâ idi. Kendisi gittikçe azap içinde yıpranıp solmakta iken Sırrıcemal'in gittikçe neşeler içinde açılıp serpildiğini görmekte idi. Hele beyinin gün geçtikçe kendisinden tebâüdle Sırrıcemal'e takarrüp edişini aşikâre seyretmekte idi. Bu işkencelerin başlıca müsebbibini Münire addettiğinden, oğluna karşı olan gayz ve adaveti anası aleyhine de taslît etmekte ve kadıncağızı her vesile ile tahkir eylemekte idi.⁸⁸

Münire Hanım, yazar tarafından da mücadeleci bir kimlikten uzak olarak cahilliğiyle verilmiş ve bu kadın oğlu ve gelininin felaketine sebep olduğu gibi onların mutluluğu için herhangi bir çabadan uzak ve iradeden yoksun tarafıyla sunulmuştur. Münire Hanım'ın en büyük hatası oğlu ve gelininin ayrılmasına sebep olması değil onların ayrılmalarına engel olmak için bir şey yapmaması ve sadece beklemesi olmuştur:

Cehil ve gafleti yüzünden sevgili çocuklarının safâ-yı saadetlerini mahv ve pâymâl ettiğini dövüne dövüne hükm ile akıbetin bir felâkete müncer olmamasını Hak'tan tazarru ve niyaz eylemekte idi.⁸⁹

Münire Hanım istemeden de olsa sebep olduğu felaketin yanı sıra oğlu Suphi'den de mahrum kalmıştır. Anne hasretiyle yanan bu kadın bütün olanların sebebinin kendisi olduğunu bir kez daha anlamış ve bütün bu olanlarını yükünü hafifletmek için adeta bir suçlu halkası kurarak Sırrıcemal'i de kendisiyle birlikte bu felaketlerin sebebi saymış, kendi eliyle bir düşmana çevirdiği Zehra'nın hedefi haline gelmiştir:

Münire bir taraftan bir tanecik oğlunun hasretiyle yanıp tutuşmakta iken, bir taraftan da gelininin her gün derecesi arta giden azarlarına, dil-şikenliklerine göğüs germeye mecbur olmakta idi. Geberip gitmeyi arzu etmekte idi. Fakat gözlerini hasretle kapamaktan da ürkmekte idi. Bütün bu felâketlere hep şu taş kafasını sebep tutmakta idi. İki genç arasına bir üçüncü genci kendi kuruyası

⁸⁷ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 30.

⁸⁸ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 45.

⁸⁹ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 46.

elleriyle atıvermiş idi. Zavallı Zehra, zavallı oğlu!... Ah, o Sırrıcemal kahpesi yok mu? İşte bu işler hep onun başı altından idi. Ocaklarına incir diken, yuvalarını bozan, hânumânlarını bozan hep o aşüfte idi.⁹⁰

Münire Hanım, düşman kazandığı Zehra'nın planları karşısında savunmasız bir şekilde dayanmaya devam etmiş ancak yazar tarafından daha başlarda asil bir ailede büyümüş olmasına karşılık Zehra'nın mağazanın kâtibi Muhsin'le evlenerek Münire Hanım'ı bir başına bırakması, bu kadını sefil bir hayata itmiş ve onu en aşağı addedilen işlerden birisi olan dilencilğe kadar sürüklemiştir:

Şu müzâyaka, Suphi'ye her şeyden evvel validesini ihtar etti. Hemen Hocapaşa'ya koştu. Heyhat!... Zehra, Muhsin'e varıp da Münire'yi yalnız başına bıraktığı zamandan beri, biçâre kadın yalnız başına borç harç yaşayabilmiş ise de, duyûnun terâküm etmesi üzerine alacaklıların tazyikâtı kemal-i şiddetle baş göstermiş ve kadıncağız bu tazyikâtı ref ve teskine kudret bulamayıp; nihayet şuna buna avuç açmak zilletini irtikâba kadar mecbur olmuş idi. Konu komşu Suphi'ye bu macerayı an'anesiyle anlattılar. Validesinin şimdi bîmekân gürûhuna karışmış olduğunu, kim bilir nerede ve ne hâlde bulunduğunu kemal-i teessürle haber verdiler.⁹¹

Kimsesiz kalan Münire Hanım, iyi niyetiyle oğlu ve gelininin evine getirmiş olduğu Sırrıcemal'in intiharı ve Suphi'nin Trablusgarp'a sürgün edilmesinden sonra belki de en acı şekilde yaptıklarının bedelini ödeyecek ve dönemin toplumunda bir kadın üzerinden pek görülmemiş olan dilencilik meselesini bir ibret niteliğiyle acı bir şekilde üstlenmiştir. Zehra'nın intikamını en derinden hisseden bu kadın evlat hasretini dindiremeden yolda düşüp ölmüştür. Bir taraftan Münire Hanım yaşarken Zehra'nın intikamının kurbanlarından birisi olmuşsa da bu zavallı kadını ölü bir halde gören Zehra da üzüntüsünden hasta düşmüş ve Münire Hanım'ın ölümü aslında Zehra'nın da ölümünün sebebi olmuştur.

Manevi anlamda anne sayılan diğer bir anne örneği de Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserindeki Fâzıla'nın kayınvalidesidir. Adı kaim-i valde olarak geçen bu kadın, Zehra'nın kayınvalidesi kadar gelinini düşünen bir kadın olmamış ve iki oğlu tarafından daima arka planda tutulmuştur. Fâzıla kocası Remzi ile fitraten uyuşamadığı gibi kayınvalidesiyle de mizaç yönünden uyuşamamış ve Remzi'nin annesi ile yengesi Fâzıla'ya karşı olan zıt yönleriyle verilmiştir:

Fâzıla ise Remzi'nin hoşlandığı bir meşguliyet bulup onu hanesine celb ve bendeylemek istiyordu. Bazen kaim-i valdesinin yanına gidip otururdu. Eltisi Sadberk Hanım da hanelerinin yakın olması münasebetiyle ekser geceleri kaim-i valdesinin yanında geçirmek üzere gelirdi. Fâzıla, bunlarla bulunduğu

⁹⁰ Nâbizade Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 65.

⁹¹ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 115.

müddet onların sözlerini dinleyip, kendisi pek az söz söylüyordu. Zira “dedikodu” dan ibaret olan musâhabetleri, Fâzıla’ya anlamadığı bir lisan gibi geliyordu. Filânca hanım, filânca hanımın hanesine gittiğinde yaşmağının ütüsüz olarak önüne getirildiği için bir daha gitmeyeceği ve yaptığı saygısızlığı kendisine bildirmek için bir kadınla haber gönderdiği ve onun da buna hiddetlenip cevap gönderdiği gibi, birçok soğuk soğuk sözler, kendini meşgul etmek için orada bulunan Fâzıla’nın bir kat daha içini sıkmaktan başka işe yaramıyordu.⁹²

Fâzıla, annesini kaybettikten sonra kardeşiyle birlikte üvey annesi Câlîbe’nin kötülüklerine maruz kalmış ve evlilik onun için bir kurtuluş olmuştur. Ancak kocası Remzi’nin evlendikten sonraki kayıtsız davranışları ve ara sıra eve gelmemeye başlamasıyla Fâzıla tamamen yalnız kalmıştır. Fâzıla’nın bu evde bir anne kazanma isteği de mümkün olmamış ve hem eşi hem de evlatları üzerinde bir otorite kuramayan kayınvalide, Fâzıla’ya sözünü geçirebilmek için annelikten uzak tavırlarıyla dikkat çekmiştir:

Fâzıla kaim-i valdesiyle eltisine lâzım gelen ihtiram ve riâyette kusur etmiyor ve kaim-i valdesinin sigara tablasını önüne koymak ve cariye getirdiği kahveyi kalkıp eline vermek gibi hizmetlerden de çekinmiyordu. Fakat mukabilinde müşfikane bir tebessüme bile nâil olamayıp gûyâ kendisi buna mecburmuş gibi muamele görüyordu. Öksüz kalmış olan Fâzıla, kaim-i valdesini valde gibi bilmek istedi. Fakat kaim-i valdesinde öyle bir hal görülmediği gibi, Fâzıla’nın o yolda muamelede bulunmasına cesaret verecek etvar da görülmedi. Kaim-i valde hanım aklınca kendini gelinine saydırmak için yüz vermemek istiyordu. Fakat Fâzıla gibi bir kıza kendini saydırmak için hüsn-i muamele ve tevazu görmek için de tevâzu etmek lazım geldiğini bilmiyordu. Kendinin bu muameleleri, Fâzıla’ya kaim-i valdesi hakkında bir bürudet vermekten başka bir hali icab etmedi.⁹³

Yazar tarafından adı dahi verilmeyen bu kadın, Fâzıla’nın Remzi’yle yaşadığı her acıyı görmezden gelmiş ve gelinine bir anne olarak değil adeta bir rakip vasfıyla davranmıştır. Fâzıla acısını gizlice yaşarken evdeki kimseye söyleyememiş ve yazar Fâzıla’nın düşmanı olarak addettiği kayınvalidesini bu kızın mutsuzluğunun sebeplerinden birisi olarak vermiştir:

Fâzıla’nın derdi az geliyormuş gibi bir taraftan kaim-i valde hanım, gelin hanım şımarasın diye, “Kuzum, erkeklerin yüze güldüğüne bakmamalı! Onlar öyle yaparlar da sonra da adamı bir yere çarparlar ki insan neye uğradığını bilmez. Kocam yüzüme gülüyor diye şımarmamalı! Erkeklerin sevgisine inanılmaz.” diye koca koca kayalar fırlatıyordu. Fâzıla ise bu sözlerle acı bir tebessümle mukabelede bulunuyordu ve içinden kendisine, “Zevcim benim yüzüme güldüğü yok! Ve beni sevdiğine dair de bir emâre gördüğüm yok ki!...” diyordu.⁹⁴

⁹² Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 171.

⁹³ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 171-172.

⁹⁴ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 174.

Fâzıla'nın kayınvalidesi, gelini Sadberk Hanım tarafından birçok cefaya uğramış ve üzerinde bir tesiri olmamıştır. Fakat ona karşı iyi davranmış olan Fâzıla'ya da bizzat kendisi bir anne sıfatıyla yaklaşmamış ve gelinini aldatan oğluna hiçbir zaman karşı çıkmayarak Fâzıla'nın evliliğinin bitişini de adeta bir seyirci kılığıyla izlemiştir.

3.1.3. Annenin Kızı Üzerindeki Tesirine Göre Pasif Durumda Olan Anneler

19. yüzyılda genellikle hem şahsi hem de bir anne olarak vazifeleri sınırlı olan ve arka planda yer alan kadın, Tanzimat romanında da sıklıkla iradesini erkeğe bırakmış, karşı çıkmaktan uzak bir tavır sergilemiştir. Genellikle çocuğu ve eşi karşısında etkin bir role sahip olamamış annelere, Tanzimat yazarı da romanda geçici bir süreliğine yer vermiş ve bu annenin varlığını gösterdikten sonra arka plana itmiştir.

Şemseddin Sâmî'nin *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı romanında Fitnat'ın annesi olan Zekiye'ye çok fazla yer verilmemekle birlikte, pasif bir yönde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Melin Has Er Zekiye Hanım'ı kocasına ve aşkına sadık, evladını seven bir anne olarak nitelendirir.⁹⁵ Yaşadığı hiçbir acıyı kimseye anlatmayan Zekiye, kızı Fitnat'a da hasta yatağındayken yazdığı nüsha şeklindeki mektubun 18 yaşına girmesiyle kızının okumasını istese de Fitnat bu mektubu okuyamadan ölecektir. Annesi yüzünden eşi Ali Bey'e kavuşamayan ve hastalığa yakalanıp ölen Zekiye, eşini ve çocuğunu ne kadar sevse de kendisi için hiçbir zaman annesine karşı gelememiş ve eşi ve çocuğu için mücadele veremeyen bir anne olarak sunulmuştur.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Taaffüf*'ünde pasif durumda olan bir anne örneği de Seniha Hanım'la çizilmektedir. Tek ısrarı kızının yabancı dilden önce Türkçeyi öğrenme konusundaki arzusu olacaktır. Eşi öldükten sonra Doktor Fratenberg'in de ölmesiyle birlikte ev ve para işlerini de tek başına yönetmeye başlamak zorunda kalmasıyla, bu konudaki acemiliği yazar tarafından sunulmuştur:

Seniha Hanımefendi, işlerin ne yolda görülmesi, ne usûlde defter tutulması lazım geleceğini Osman Efendi ile bilmüzakere tarif ediyor ama Osman Efendi ya anlayamadığından veyahut anlamak istemediğinden hanımefendiyi kendi aklınca birtakım usûllere davet ve celp eylemek istiyor ki onlara da hanımefendinin aklı ermiyor.⁹⁶

⁹⁵ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 277.

⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 36.

Bu kadar zengin olarak zihnim yorulacağına keşke orta hâlli birisi olsaydı da başım rahat olsaydı.⁹⁷

Eşi ölmeden önce Dâniş Bey konağı olarak anılan evleri, eşi öldükten sonra bir müddet Hanımefendinin konağı olarak anılsa da kızı Sâniha'yle evlenen Râsih Efendi'nin konağa iç güveysi olarak gelmesiyle, konak Râsih Efendi Konağı olarak anılmaya başlanmıştır. Başkalarının yardımına her zaman muhtaç olan Seniha Hanım'a Dâniş Bey, Doktor Fratenberg ve Osman Efendi'den sonra Râsih Efendi yardımcısı olacak ve evin para ve masraf işlerini kendisi üstlenecektir:

Ya umûr-ı beytiyyenin hüsn-i idaresi? Kayın valide hanımefendinin ne bir Osman Efendiye, ne bir Hanson Bankası'na hiç kimseye ihtiyacı kalmamıştı. Râsih evinin bihakkın babası. O servet-i azîmeyi de kendi servet-i mutedilesiyle beraber hüsn-i idare ediyor, her ay büyük hanıma hesap veriyor. Benî beşer için bu âlem-i fânide ne kadar bahtiyarlık müyesser ise bunlar onun tamamına nail.⁹⁸

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserinde, Fevkiye evin tek çocuğudur. Kardeşi de olmadığı için bütün ilgi onun üzerinde toplanmıştır. “Adler’e göre, tek çocuk, birçok hallerde, anne-baba, özellikle de anne tarafından şımartılır.”⁹⁹ Yazarın romanda şımartılan Fevkiye'nin anne ve babasıyla ilgili sunduğu şey Fevkiye'nin iyi-kötü ayırt etmeksizin istediği her şeyi kabul eden bir anne-baba olmalarıdır:

Fevkiye Hanım'a gelince, çocukluğundan beri alışmış olduğu sözü söylüyordu. Şimdiye kadar her arzusunun hasıl olamsı için onu “isterim” demesi kâfiydi. Biraz pahalıca ve müşkilce olan şeyler ise a “isterim” sözüne bir iki damla göz yaşı ilave etmesiyle önüne getirilirdi.¹⁰⁰

Fevkiye'nin annesi Fevkiye'nin istediği her şeyi yapmasıyla, pasif durumda olan bir anne olarak ele alınmıştır. Fevkiye'nin disiplinden uzak, sonu gelmeyen isteklerini sınırlandırmamış ve yaptığı yanlışlara ket vurmaya başaramamıştır. “Adler’e göre eğitmek ve disiplin uygulamak, çocuğun iradesini zaafa uğratmayacak şekilde olmalıdır. Bu bakımdan çocuğa ne çok fazla, ne de çok az yardım edilmelidir. Çocuğun eğilimlerini anlayarak onları uygun bir şekilde yönlendirme yollarını aramak gerekir.”¹⁰¹

Câlîbe Hanım'ın kardeşi Nâbi'yle evlenmek isteyen Fevkiye'yi bu kararından da vazgeçiremeyen annesi, yine kızının ağlamalarına dayanamaz ve istemeyerek de olsa bunu da

⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 37.

⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, 50.

⁹⁹ Turhan Yörükân, **Alfred Adler-Sosyal Roller ve Kişilik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 59.

¹⁰⁰ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 123.

¹⁰¹ Turhan Yörükân, **Alfred Adler- Sosyal Roller ve Kişilik**, 56.

kabul ederek Fevkiye'nin hayatında otoriteden uzak, hükmü geçmeyen bir anne konumunda yer alır. Ensar Kesebir'e göre, Fevkiye'nin annesi de, annelerin en çok da müdahil olduğu, sözlerinin en çok geçtiği ve en az baba kadar söz sahibi oldukları evlilik konusunda dahi iradesiz davranmış ve pasif kalmıştır.¹⁰² Fevkiye'nin evlendikten sonra mutsuz olmaya başlamasıyla, derdini paylaştığı tek kişi Fâzıla olur. Çünkü Fevkiye'nin annesi kızının kendisiyle derdini paylaştığı, yol gösteren bir anne konumunda duramamıştır. Fevkiye'nin korktuğu şey eğer çektiği eziyetler duyulursa anne ve babasının onu Nâbi'nin yanından alacak olmasıdır. Kızının istediği her şeyi olduran anne, Fevkiye'nin kötü bir evliliğe adım atmasına engel olamadığı gibi, mutsuz bir evliliği sürdürmesine de engel olamayacaktır.

Müşahedât adlı romanda da Ahmet Mithat Efendi'nin teslimiyetten başka bir şeye gücü yetmeyen¹⁰³ ve zavallı kadıncağzı¹⁰⁴ olarak belirttiği ve bu grup içinde değerlendirilen kişi Feride'nin annesidir. Adının ne olduğu bilinmeyen bu anne, Feride'nin iyi bir eğitim ve terbiye almasını ve sağlam bir iradeyle hayata hazırlanmasını sağlayamamıştır. İyi bir anneden beklenen “çocuğunu yetiştirmek için tüm olanaklarını seferber etmesi, hatta kendi hayatından vazgeçmesi”¹⁰⁵ gibi özelliklerden yoksun olan Feride'nin annesi, Feride'nin Refet'i sevdiğini öğrendikten sonra kızı için bu ilişkinin olması yolunda bir adım atamamış hatta eşine dahi korkusu ve cesaretsizliğinden dolayı bir şey diyememiştir. “Bu zavallı kadın da kızı kadar âcizdir. Esasen çocuk terbiyesinde annenin rolü dikkate alınırsa, Feride'nin davranışlarının sorumluluğu bir manada annesine döner. Evladına karşı sevgi ve şefkat hisleriyle dolu olsa da, cahil bir annenin çocuk terbiyesindeki başarısızlığı”¹⁰⁶ ile pasif ve kızı başta olmak üzere hiçbir şahısta tesiri olmayan bir döngüyle romanda yer almıştır.

Pasif bir durumda olan ve kızına hiçbir konuda söz geçiremeyen bir diğer anne modeli, Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı eserindeki Nusret Hanım'ın annesidir. Eşinin çocuklarının eğitimi için Fransa'dan getirttiği Madam Terniye'nin Nusret üzerindeki nüfuzunu dağıtamamış, kızı üzerinde bir otorite kuramamıştır. Yazarın eserde Nusret'in annesiyle ilgili sunduğu model, kızından korkan ve kızı üzerinde hiçbir tesiri olmayan pasif durumdaki bir annedir:

¹⁰² Ensar Kesebir, **Tanzimat Romanında Anne**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2010, 54.

¹⁰³ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 225.

¹⁰⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, 191.

¹⁰⁵ Cogito, “Bilge Selçuk İle Söyleşi, Türkiye’de Ebeveynlik”, **Cogito, Annelik**, 81, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2015, 115.

¹⁰⁶ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 178.

Nusret Hanım'ın zavallı valideciğini hiç sormayınız. Nusret Hanım pederine karşı mağlûp olduğu gibi validesine karşı mağlûp değildi. Kadıncağız bir lâkırdı söyleyecek olsa lâkırdısını ham armut gibi ağzına tıkayarak hatta kavgayı pek ileriye vardiği zamanlar “Ben terbiyeyi bir ham Türk'ten almaya muhtaç değilim!” diye kadıncağızı ağlatmak mertebesinde tahkirlere varırdı.¹⁰⁷

Kızının birçok konuda kendisine karşı çıktığı bir anne olarak, Nusret'in evlilik seçiminde dahi söz sahibi olamamış, her konuda Nusret'in üzerinde etkisi olan Madam Terniye'nin de yönlendirmesiyle kızının yanlış bir evlilik yapmasına engel olamamıştır.

Henüz 17 Yaşında'da yoksulluk yüzünden kızı Kalyopi'nin kötü yola düşmesinde aracı olan, yoksulluktan dolayı bile olsa kızının kötü yola sürüklenmesine göz yuman annesi, bu grup içinde değerlendirilmiştir. Kalyopi, tanıdıkları aile dostu tarafından fuhşa sürüklenirken, ablası ve annesinin aracılığıyla yoksullukları bahane edilerek, engellenmemiş aksine teşvik edilmiştir. Aile halkı, kızın bu durumuna kolaylıkla alışmış, geçimini Kalyopi'nin parasıyla sağlamaya devam etmişlerdir. Romanda Ahmet Efendi ve Hulusi adında iki arkadaş, Kalyopi'yi fuhuş evinden kurtarıp kızı kendi evine getirdiklerinde bile pasif bir durumda olan annesi, yazar tarafından bu olaya sevinip sevinmediği bile belli olmayan bir tavırla sunulmuştur:

Kapı açıldıkça, en evvel Kalyopi içeriye girip karşısına çıkan otuz beş kırk yaşında ve fakr ve mahrumiyetin mucip olduğu zaaf ve meskenet alâyımı olanca parlaklığı ile hâl ve şanında görünen bir kadının boynuna sarılarak “Anacığım! Ben kurtuldum! Beni kurtardılar!” diye çıldırmaşçasına bir sevinç ile tebşir-i halâs eyledi ise de validesi hayrete mağlup olduğundan mıdır yoksa kızının kurtulması kendi idâre-i beytiyyelerine nakisa vereceği mütâlâa-i serîasından mıdır nedir, her ne ise karıda öyle fevkalâde değil adî bir sevinç alâmeti bile görülmeyerek ve Hulusi ile Ahmet Efendi'nin yüzlerine dik dik ve dikkatle bakarak ağzından dökülen birkaç kelimedede mana ve münasebet aramak dahi beyhude bir taharri demek olurdu.¹⁰⁸

Romanın yazarı olan Ahmet Mithat Efendi, bu romanı dâhil olmak üzere “diğer romanlarında da düşen kadınlara merhametle”¹⁰⁹ yaklaşmıştır. Kalyopi'yi bu kötü hayattan kurtararak böyle kötü durumların yaşandığı bir ailede olması gereken hüznün ve kederi Kalyopi'nin ailesinde bulamayan yazar, kızı Rum bir delikanlıyla evlendirerek daha mutlu bir şekilde yaşayacağı bir yuvası olmasını sağlamıştır.

¹⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, Haz: Nuri Sağlam, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 48.

¹⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında**, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 186.

¹⁰⁹ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 222.

3.1.4. Verilen Annelik Görevinin Kız Üzerindeki Etkisine Göre Üvey Anneler

Ahmet Mithat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* adlı serisinde yer alan *Felsefe-i Zenan*'da, yalnız yaşayan Fazıla Hanım'ın yanına ilk önce öksüz bir kız çocuğu, daha sonra da tanıdığı bir kadının bakamadığı için kendi kızını Fazıla Hanım'a bakması için emanet etmesiyle birlikte, Fazıla Hanım'ın anneliği başlamıştır. Kızlarına okuma ve yazmanın önemi ve birçok ilim hakkında öğrettiklerinden sonra aşıladığı şey evlilik aleyhtarlığı olmuştur:

Fazıla Hanım'ın tezevvüç ve tehhül den pek büyük nefret ve istikrahı olup âlemde mütalâadan başka bir şeyden lezzet alamamakta bulunduğundan çocuklara dahi bu fikri iras etmeye kalkışmış ve sırası geldikçe, münasebet düşürdükçe tehhül ve tezevvücün fenalığından bahsetmeye ve âlemde her şeyden feragatle ömrün yalnız mütalâa ile geçmesinde olan lezaizi sayıp dökmeye başlamış idi.¹¹⁰

Felsefe-i Zenan'da, okuyucu evliliğin bir esaret olduğu fikrine kadınların gözüyle bakar.¹¹¹ Bu esareten kurtulmanın evliliğe karşı olunacağı inancına, Fazıla Hanım'ın isteğiyle Akile ve Zekiye de dâhil olmuş, anne ve iki kızı bu aleyhtarlıkta bir birlik oluşturmuştur. Çünkü “bir yandan kız için anne rol model iken, diğer yandan anne, kızını kendisinin bir benzeri ve devamı olarak algılama eğilimindedir.”¹¹² Böylelikle kendisine emanet edilen kızlara annelik yapan Fazıla Hanım da bu eğilimle kızlarının evliliğe her zaman karşı olacaklarına inanmıştır. Melin Has-Er'e göre Ahmet Mithat Efendi'nin “pek çok kahramanında müşahade ettiğimiz, öğrenme ve öğrendiklerini sıcağı sıcağına başkalarına aktarma, öğretme merakı, Fazıla Hanım'ın da karakteristik vasfıdır. Ahmet Mithat Efendi'nin kadın kahramanları arasında, Fazıla Hanım'a istisnâ bir mevki veren vasfı ise, evlilik aleyhtarı olmasıdır.”¹¹³

Ayşe Nur Özdemir'in yüksek lisans çalışmasında fedakâr anne olarak değerlendirdiği Fazıla Hanım¹¹⁴ kızlarına şefkat ve merhametle yaklaşan, öldükten sonra onlara servetini bağışlayarak rahat bir yaşam sürmeye devam etmelerini sağlamasıyla onlara iyi bir annelik yapmıştır. Fazıla Hanım'ı kötü üvey anne olarak işleyen Ensar Kesebir'e göre ise Fazıla Hanım'ın kızlarına tavsiye ettiği evlenmeme fikri, tabiata aykırı olduğu için zararlı ve

¹¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenan*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 57.

¹¹¹ M. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 323.

¹¹² Meliha Güngör, *Kadın Yazarların Romanlarında Ataerkinin Gölgesindeki Anne-Kızlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, 5.

¹¹³ Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 35.

¹¹⁴ Ayşe Nur Özdemir, *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2014, 46.

tehlikelidir.¹¹⁵ Ancak kızlarına hiçbir zaman kötülüğü dokunmamış olan Fazıla Hanım, evlilik konusundaki bilgisizliği ve evlilik olmadan daha mutlu olunabileceği inancıyla kızlarına da bu fikri aşılamış, birbirlerinden ayrılmayarak iyi bir yaşam sürmelerini istemiş ve evliliğin kötü bir kurum olduğunu iddia etmiştir. Yaptığı şey dönemin şartlarına ters ve olumsuz olsa da Fazıla Hanım esasen kızlarının her zaman iyiliğini isteyen bir üvey anne olarak sunulmuştur.

Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserinde, belleğimizdeki kötü, kıskanç, iki yüzlü üvey anne tablosu Câlîbe'nin temsiliyle romanda ortaya çıkmıştır. Sâî Bey adında iki çocuklu bir adamla evlenen bu kadın, Fâzıla ve Şefik adındaki bu çocuklara annelik yapmak yerine, iyilik ve merhametten yoksun tarafıyla onların düşmanı olarak adeta onların kötülükleri ve mutsuzlukları için çalışmıştır. Yazar tarafından küçük çocuk Şefik yoluyla fitraten kötü huylu olan Câlîbe'nin huyu ortaya çıkarılmıştır:

Dikkat ettiğiniz var mıdır ki, çocuklar kucağına gideceği adamın evvelâ gözlerine bakarlar da öyle giderler. Kendilerine iyi bir his husûle getiremeyenlere gitmezler. Şefik de bir yandan hızlı adımlar ile kendisine açılmış olan kolların arasına doğru koşmakta iken bir yandan da gözlerini o kollar sahibinin gözlerine dikmiş muayene ediyordu. Adımlarını ağırlaştırdı. Birdenbire durdu. Başını arkaya çevirip ablasının gözlerinin içine baktı. Tekrar Câlîbe'nin gözlerine baktı. Bir şeyden ürkmüş gibi hemen geri kaçıp Fâzıla'ya sarıldı. Yüzünü hemşiresinin göğsüne kapayıp kendisine melce arıyordu.¹¹⁶

Romanda yazarın fettan dediği¹¹⁷ bu kadın, yaradılıştan gelen kötü huyunu Fâzıla ve kardeşi üzerinde perçinleyememiş, annelik vasfını da taşıyan güzel huyları içinde barındırmadığından annelik yapmayı becerememiştir. Sâî Bey'in yanında çocuklara iyi davranır gizi gözükep, kimse olmayınca hırs ve kinini Fâzıla ve kardeşi üzerine bırakmaya devam etmiştir:

Artık Câlîbe'ye hane umûrunda hüddâmına emr eylemekten ve çocuklara pederlerinin yanında pek güler yüz gösterdiği halde bed ahlâkı icabınca tenhada onları vırlayıp tahkir etmekten başka iş kalmadı. Zavallı çocuklar biraz pekçe basacak olsalar Câlîbe Hanımefendi'nin yüreği oynar, hızlıca söyleseler başı tutar, gülseler sinirlerine dokunur, ağlasalar merakı kalkardı. Elinden gelse kadın çocuklara rahat soluk aldırmayacak.¹¹⁸

¹¹⁵ Ensar Kesebir, **Tanzimat Romanında Anne**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2010, 72.

¹¹⁶ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 43.

¹¹⁷ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 44.

¹¹⁸ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 44.

Aile ve evlilik kurumunun değişik veçhelerini ve ortaya çıkabilecek pürüzleri bir kadın yazarın meseleye bakışını yansıtarak¹¹⁹ verdiği bu romanda, yazar, Câlîbe'yi kötü bir annelik yapmakla birlikte, amcasının oğlu olan Sühâ'yla eşi Sâi Bey'i aldatarak ahlaken de yoksun olduğunu savunmuştur. Melin Has-Er'e göre, "Romancı Câlîbe'ye hiçbir mazeret tanımamıştır. Romanın kötülük timsali kadın kahramanı olarak her hareketinin mesuliyetini bizzat taşımaktadır."¹²⁰ Münevver Hanım'ın aileye girmesini istemediği için oğlu Mukaddem'le Fâzıla'nın evliliklerine engel olmak isteyen Câlîbe, Mukaddem'e iftira atarak bu evliliğin olmasını engellemiştir. Daha sonra Fâzıla'nın Remzi Bey'le olan evliliğinde ise Fâzıla'nın mutsuz bir evliliği sürdürmektense babasının evine gitme fikrinin karşısında hep bir engel olmuştur:

Zevcinden boşandığı vakit gideceği pederinin hanesinde hiç rahat göremeyeceğini ve orada bulunan Câlîbe'nin, yine kendisini istemeyeceği cihetle kim bilir daha ne türlü ezâ ve cefalarla onu bîzâr eyleyeceğini hatırına getirdikçe, fikrine kuvvet veriyordu. Velhâsıl zavallı çocuk, zevcinin evinde çektiği cefâdan bunalıp da ondan kurtulmak istediği zaman Câlîbe'nin hayali gözünün önüne gelmekle, "umacı" tahayyül eden çocuk gibi uyuşup kalıyordu.¹²¹

Hem üvey anne engeli hem de annesizlik en çok kız çocuğunu etkilemiştir. Bunun sebebini ise Ayşegül Utku Günaydın şöyle değerlendirir:

Annesizliğin getirdiği olumsuzluklar erkek çocuğu etkilese de asıl sonuçlarının kız çocuk üzerinde gözlemlenmesi söz konusudur. Bunda hem yaşça büyük olması hem de cinsiyeti etkilidir. Kadın olması, üvey anne tarafından rakip olarak görülmesini ve iktidara muktedir olma konusunda potansiyel bir tehlike olarak algılamasına neden olur.¹²²

Bu yüzden Câlîbe, özellikle Fâzıla'nın mutluluğu üzerindeki en büyük engeli, babasının evinde esir hayatı sürmesinin en büyük sebebi olmuştur. Ancak yazar tarafsız kalmamış ve Câlîbe'nin yaptıklarının karşılığını romanın sonunda cezalandırarak vermiştir. Fâzıla'nın ölüm vakası ve Şefîk'in evden ayrılmasından sonra Câlîbe, cariyesi Reftar'la birlikte eğlence yerlerinde dolaşmaya başlamış ve başına musallat olan bir adam tarafından yüzü parçalanmıştır. Yazar, güzelliğine güvenen Câlîbe'nin yüzünün romanın sonunda tanınmaz bir hale gelişini bir ders niteliğiyle sunar:

¹¹⁹ M. Fatih Andı, **Roman ve Hayat**, Hat Yayınevi, İstanbul, 2013, 158.

¹²⁰ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 373.

¹²¹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 199.

¹²² Ayşegül Utku Günaydın, **Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2012, 118.

Câlîbe hastanede tedavi olduktan sonra hayatı kurtulmuşsa da mermerin kestiği burnun kemiği düşmüş olmakla burun yapışık bir hale gelmiş, ağız bir tarafa çarpışmış iğrenç bir hal kesbeylemiş! Bir zaman yüzüne bakanın, baktıkça bakacağı gelen yosma, bakanın istikrâh ile hemen başını çevireceği bir hale gelmiş!¹²³

Sâi Bey'in de Câlîbe'nin yaptıklarını öğrenmesiyle evsiz kalan Câlîbe, başka bir kadınla evlenen ve mutlu bir evlilik sürdüren Sühâ'nın evine sığınmıştır. Yazar, Câlîbe'nin yaptıklarını yüzünden çıkarmakla kalmamış, kötü ahlakı yüzünden tasvip etmediği Câlîbe'yi ruhani bir eziyet içerisinde bırakarak, istenmeyen nazarla bakılan bir hâle getirmiştir:

Câlîbe hâlâ sevmekte olduğu bir adamı zevcesiyle beraber karşısında görmekle her gün ölüm acıları gibi acılar geçiriyordu. Câlîbe artık kimseden ümidi olmak ihtimali kalmadığını görüyordu. Lâkin çehresinin şekli değişmiş ise gönlü değişmemişti!... Her gün karşısında Sühâ'yı zevcesiyle sohbet ve muâşaka eylemekte gördükçe pek büyük ıztırâblar çekiyordu!... Bunlar onun yüzünden iğrendikleri için onu sofralarına almıyorlardı.¹²⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* romanında, Dürdane Hanım'ın üvey annesi çok bahsedilmemekle beraber, Dürdane'nin üzerinde nüfuzu olmayan bir tarafta verilmiştir. İsmi dahi verilmeyen bu kadın, Dürdane'nin kötülüğü ve huzursuzluğu için herhangi bir şey yapmasa da bir arkadaş veya bir anne şefkatini de göstermemiş, Dürdane'nin hatalarına engel olabilecek, onun yok olup gitmesine karşı duracak bir konuma gelememiştir. Romanda, Dürdane ve üvey annesini bir evde hiçbir şey paylaşmayan iki yabancı gibi veren yazar, bu kadını Dürdane'yi yok sayan bir üvey anne olarak sunmuştur:

Halvetî Efendi her ne kadar Dürdane'yi ilk gözünün ağrısı olan zevcesinin bergüzârı olmak hasebiyle pek severse de üvey validesi o kadar ehemmiyet vermez. Fakat Dürdane Hanım üvey validesinin kendi hakkındaki kayıtsızlığından müşteki olmayıp bilâkis müteşekkirdir.¹²⁵

Yazar böylelikle evde her zaman bir engel ve kötülük simgesi olarak gösterilebilecek olan üvey anneyi de ortadan kaldırarak Dürdane Hanım'ın mahvına giden yolda engel olabilecek hiç kimseyi koymamıştır.

¹²³ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 351.

¹²⁴ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 352.

¹²⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 59.

3.1.5. Annenin Kızına Karşı Olan Kayıtsızlığı ve Kötülüğüne Göre Olumsuz Yönden Etkileyen, Rol Model Olamayacak Anneler

Tanzimat yazarının döneminde ele aldığı anne konusu, genellikle toplumun yetiştiricisi, milletin devamı ve manevi değerlerin yayılmasında bir kanal görevi görmesiyle örnek olarak çizilmiş ve topluma böyle sunulmuştur. Ancak bir ibret dersi niteliğinde ve örnek rol çizemeyen anne karakterlere de rastlanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin “kadının şahsi teşebbüsünü örneklendiren ve vakası Osmanlı Devleti dışında geçen”¹²⁶ *Ana-Kız* adlı hikâyesinde, Madam Nardik'in kızı Anjelik, annesinin aksine olumsuz bir karakter olarak çizilmeye başlanmıştır. Babası öldükten sonra annesiyle birlikte maddi güçlüklerle karşılaşan Anjelik, Pol Landre adında bir borsa oyuncusuyla evlenmiş ve mutlulukları birkaç ay sürdükten sonra birbirlerine karışmamaya başlamıştır. Yazarın zevk ve hevesine düşkün olduğunu anlattığı Anjelik, kızı olduktan onu sonra annesine bırakarak, annelik sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışan bir tavır sergilemiştir:

Şu üç sene zarfında Anjelik Landre validesi bîçare Jermen'in kucağına bir kızcağzın kundağını koymuş idi de koca Jermen Valide bunu da kendi kızını süt valideye verdiği köye götürüp yine onun akrabasından bir süt valideye vermiş idi.¹²⁷

Kızını annesinin yanına bıraktıktan sonra vereme yakalanan eşini kaybeden Anjelik, hem bir anne hem de bir evlât olarak, annesi ve kızını terk etmiş ve izini kaybettirmiştir:

Kızı Anjelik o günden bed' ile bir hafta annesinin semtine uğramadığı hâlde safvetli valide hâlâ işin ne demek olduğunu anlayamamış idi. Kızını nerelerde aramak lâzım geldiyse arayıp da bulamayınca bir kazaya duçar olmuş bulunmak ihtimalâtını der-hatır ederek polise müracaata karar vermiş idi.¹²⁸

İzini kaybettirdikten sonra sefahat alemlerine düşen ve velospid denilen bisiklet modasının öncüsü olarak şöhret edinen Anjelik, ismini Jijik olarak değiştirmiştir. Geçim sıkıntısı içerisinde yaşayan Jermen Valide bir gün kurabiye satarken eski dostu tarafından tanınarak kendisi ve torunu Luiz'e yardım etmek istemeleriyle bu teklifi kabul etmiş ve geçim sıkıntısından kurtulmuşlardır. Birkaç sene sonra Jermen Valide hayatını kaybetmiş ve bir sene sonrasında da Luiz birisiyle evlendirilmiştir. Luiz'in nikâh merasiminde onu görmeye gelen Jijik yaptıklarının karşılığında bu kez okura aciz ve dilenci bir kadın olarak gösterilmiştir:

¹²⁶ Sümeyye Anıl, *Letâif-Livâyât'ın Fikir Dünyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019, 88.

¹²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 827.

¹²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 827-828.

Kiliseden çıkılırken birçok da fukara bu cemiyet-i şatıranın o dakikadaki şevk ve şetaretlerinden istifade için boyun büküp durmakta idiler. Bunların hepsine semihane sadakalar verildi. İçlerinden bir kadın bir kadın geline sokulmaya çalışıyor idi. Bu kadının burnu, dudakları hafazanallah bir illet-i akileden dolayı dökülmüş pek bed ve müstekreh bir hâl peyda etmiş olduğundan bir iki zabıt gelinin yanına sokulmasını menetmek istediler. Bilâkis Luiz onları meneyledi. Şu bahtiyarlık dakikasında fakr-ı hâlini unutmayıp asıl bu adem-i feramuşuyla kendini bir kat daha bahtiyar bulan Luiz bizzat fakir kadına doğru sokuldu.¹²⁹

Jijik'in yaptığı kötülükler karşılıksız kalmamış, yazar kızı Luiz'e hiçbir faydası olmayan ve onu terk eden bu anneyi hiçbir şekilde mazur görmemiş ve eser, Luiz'in yanında aşağı kalan ve güzelliği dahil her şeyini kaybeden Jijik'in sefil hayatı ile sonlandırılmıştır:

Aman yarabbi! Bir anaya bakınız bir de kıza! Paris âlem-i sefahatinin seramedan-ı serdaranından bulunan, velospidcilik şıklığında icadat ve ihtiraatına cümleyi daima muti' eyleyen o genç, güzel, şuh, şatır, müsrif, mübtezel Jijik ne oldu ki bu hâllere duçar oldu? Zaten bu makule esafil-i nisvanın hangisinde hüsn-i akıbet görülmüştür? Ettikleri haşarılıkların her biri bir surette netice-i cezasına duçar olmazlar mı? Bizim Jijik dahi meftun-ı sevdası olduğu bir genç sefihden kendisine intikal etmiş olan bir maraz-ı zühreviye ehemmiyet vermeyerek tedavi zamanlarını geçirmiş ve tehlikeyi gördüğü zaman kemal-i havf ve telâş ile etıbbaya müracaat eylemiş ise de etıbbanın vesayasını sanayi-i tıbbiye'nin iktizası vechle tamamı tamamına ifa edemediğinden o güzel dudaklarını, burnunu, hatta kaşlarını da feda eyledikten sonra yalnız çıkasica canını kurtarabilmiştir. Artık bu suretle de âlem-i sefahatte hüküm sürebilecek değil a? Vücut kuvveti ile çalışmak ise onun becerebileceği şey olmadığından düşe düşe işte böyle kilise avlusuna kadar düşmüştür.¹³⁰

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eserinde üvey anneler başlığı altında ele aldığımız Câlibe, bu grupta da iyi bir üvey anne olmadığı gibi iyi bir öz anne tavrını da sergileyemediğinden olumsuz yönden etkileyen, rol model olamayacak bir anne olarak ele alınmıştır. Acımasız, umursamaz ve zalim bir üvey anne olan Câlibe, öz çocuklarının terbiyesi ve ahlakı üzerinde de kayıtsız kalmış, kendisindeki kötü huylarının tesiriyle onları Fâzıla ve Şefik'e karşı bir düşman tavrıyla yetiştirmiştir:

Câlibe'nin çocukları büyüdükçe öteki çocuklara olan eziyet de büyüyordu. Sâi Efendi çocukları için masraf parasını Câlibe Hanım'a teslim eyliyordu. Câlibe'nin çocuklarına onar ve berikilere birer oyuncak alındığı halde valdeleri gibi bed-ahlâk olan çocuklar onlara da göz koyup ele geçirmek için olanca yaygaralarını basınca hemen onların susturulması için Câlibe Hanım öksüzlerin ellerindekini de alıp boyunlarını bükmek kadar zulmünü ilerletmekte ve onların

¹²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 850.

¹³⁰ *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 851

sessiz sedasız ağlayıp inci gibi yaşların yanaklarından aşağı yuvarlandığını seyr ile mütelezziz olmaktaydı.¹³¹

Bir anneden beklenen iyi bir ahlak ve iyi bir örnek modeliyle uyuşmayan Câlîbe'ye, romanda hiçbir zaman çocuklarıyla ilgilenirken rastlanmamış, Melin Has-Er'in de "kötü bir anne, evini, ailesini ve nihayet kendi şeref ve haysiyetini korumaktan aciz bir kadın"¹³² olarak bahsettiği Câlîbe, her zaman çocuklarına örnek olacak bir davranış sergilemekten uzak kalmıştır. Romanın sonunda eşinin onu aldattığını öğrenmesi ve geçirdiği kaza sonucu yüzü mahvolan Câlîbe'nin evsiz kalmasıyla birlikte çocukları Fâzıla'ya emanet edilmiştir. Yazar, çocuklarını düşünerek hareket etmemiş olan bu kadının çocuklarına öğrettiği tek şeyin kötü ahlak ve terbiyeden yoksunluk olduğunu belirtse de çocukları cezalandırmamış ve hiçbir yönden iyi bir anne olamamış olan Câlîbe'den kurtarmıştır:

Câlîbe'nin kendi havâ ve hevesine düşmekle terbiyesiz kalmış olan evlâtları, Fâzıla'nın dest-i terbiyesine verildi. Mefharet, öğrendiği yarı buçuk Fransızcasıyla artık hiçbir kelime Türkçe bilmemek iddiâsına düşmeğe kadar varan şımarık bir kız olmuştu.¹³³

Müşâhedât adlı romanda da rastladığımız bir diğer olumsuz anne örneği Novart'tır. Antuvan Kolariyo ile evlenen Novart, eğlence hayatına düşmüş ve Kolariyo'dan olmayan bir çocuk doğurmuştur. Tıpkı *Muhâdarât* romanındaki Câlîbe gibi bir annelik vasfından uzak kalmış ve çocuğuyla ilgilenmeyerek annelikten uzak bir hayat yaşamaya devam etmiştir:

Adamcağızdan intikamını da ısrar ve sefahat yolunda almaya karar verir. İlk olarak karnında taşıdığı oğlanı doğurup, onun emzirilmesi için sütanne filan tutmakla, kendi yakasını çocuk bakmak meşguliyetinden kurtarır. En son modalar nasılsa öyle giyinmek, her gün sokağa çıkıp gezmek tozmak madamın günlük meşgaleleri arasına girer.¹³⁴

Bir müddet sonra "fütursuzluğa, pervasızlığa"¹³⁵ alışmış bir kadın olarak verilen Novart, tekrar Kolariyo'dan olmayan başka bir çocuğa hamile kalmıştır. Bu nedenle Kolariyo'nun nefretini kazanan Novart, sefalet âlemlerinde dolaşmaya devam etmiştir. İkinci çocuğu da kız olan Novart, çocuklarının ahlak ve terbiyesiyle ilgilenmeyen, onların ilk eğitmeni olmamakla beraber eğitim almalarına yardımcı olmayan bir anne sıfatıyla verilmiştir:

¹³¹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 45-46.

¹³² Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 377.

¹³³ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 356.

¹³⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 93.

¹³⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 93.

Novart'ın çocukları talim ve terbiye mi edilecek? Heyhat! Büyüğü olan oğlan, işte sekiz yaşına girmektedirken hala öğretmen yüzü görmemiş. Yedi yaşına yaklaşan kız dahi o halde! Bunların en büyük hüneri, anasının aşağılık zevk ve eğlence meclislerine katılanlara, mini mini elleriyle hizmet etmekten ibarettir. Neuzübillah!¹³⁶

Dönemin ahlak anlayışına ters olarak çizilmiş olan Novart, çocuklarını bir engel olarak görmüş ve onların toplumda yer edinmemesindeki en büyük sebep olarak gösterilmiştir. Çocuklarına örnek olamayacak kadar olumsuz tavırlar sergileyen Novart, yazar tarafından da annelik kurumuna ters bir şahıs olarak çocuklarına karşı olan umursamazlığıyla sunulmaya devam edilmiştir:

O zamanlar kocasının vasiyetini icra için değil, sırf çocukları yanından defetmek için pansiyona göndermişti. Novart'ın bu şıklığı bir buçuk, iki sene kadar devam edebildi. Çocuklar da o müddet zarfında ne öğrenebildilerse yalnız onunla kaldılar.¹³⁷

Bir Tanzimat yazarı olarak anne ve çocuk arasındaki ilişkiye ve çocuğun ilk eğitimi konusunda anneye sorumluluk yükleyen yazar, tarafsız kalmayarak çocukları karşısında kayıtsız kalan Novart'ı cezasız bırakmamış, Novart, kötü bir sonla hem iyi bir anne ve hem de iyi bir eş olmamanın bedelini ödemiştir:

Nihayet, alacaklılar tarafından haczedilen eşya müzayedeye konularak, Novart bir bohçasıyla kapıdan dışarıya çıktı. Bundan sonra pansiyonlara kim ücret verebilecek! İki çocuğunu da yanına alarak Parmak kapı sokağında bir eve sokuldu. Novart'ın bundan sonraki hayatı benim avarelik zamanıma da benzemedi. Ben o eğlence hayatlarının prensi sayıldığım halde, Novart besleme bile sayılmamak derecesine düştü. Birkaç hastalık geçirdi. Nihayet bir tanesi ağzını, burnunu, dudaklarını çürütüp dökmek derecelerine vararak, o hırçın kadın ospitalyada helak oldu gitti.¹³⁸

Romanda olumsuz bir örnek olarak gösterilecek diğer bir kadın da Siranuş'un annesidir. Siranuş'u kundaktayken bir kilise kapısına bırakan bu kadın, Melin Has-Er'e göre, "kendi sosyal itibarı uğrunda yavrusunu fedadan çekinmeyen egoist ve merhametsiz bir anne"¹³⁹ olarak değerlendirilmiştir. Kilise kapısına bırakılan çocuğunu alıp annesinin yanına getiren babası, bu çocuğa bakması için elinden geleni yapacağını söylemiş ve annesinden de kabul sözünü almıştır:

¹³⁶Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 100.

¹³⁷Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 118.

¹³⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 118.

¹³⁹ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 174.-175.

Ben çocuğumun idaresinden asla aciz değilim. İdaresi için lazım olan her şeyi yapacağım. Hatta sen de o sayede namerde muhtaç olmaksızın geçinebileceksin” diye, teselli edici teminatlar vermekte de kusur etmiyor.¹⁴⁰

Siranuş’un annesi yaptığı şeyle olumsuz bir rol sergilemiş olsa da Tunuslu’nun vefatından sonra Siranuş’un eğitim almasını sağlaması ve elindeki paraları Siranuş’a vasiyet etmesiyle en azından hatasını telafi etmeye çalışmış, Novart kadar kötü bir karakter olarak çizilmemiş ve Novart gibi sonu gelmeyen hatalarının kurbanı olmamıştır.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* adlı eserinde de, olumsuz bir anne modeli olarak verilen Sezayidil Hanım vardır. Kızı Ceylan’ın talim ve terbiyesi meselesinde dikkatli davranmamış, alafranga meşrep olarak verilen kocası Kâzım Bey’le birlikte kızlarını serbest bir yaşama alıştırmışlardır. “Annenin çocuğu eğitmesi toplum değerlerinin ev içinden başlayarak korunması ve sonraki nesillere aktarılması anlamını taşır.”¹⁴¹ Ancak Tanzimat döneminde annenin çocuğunun en yakını, ilk öğretmeni ve vermiş olduğu ilk eğitimin dinî olmasına rağmen Ceylan, dinî bir eğitim almaktan öte babasının ısrarıyla Fransızca öğrenimi almaya başlamış ve annesinden çok cariyelerle vakit geçirmiştir. Yazar, romanda serbest olarak kızını yetiştiren bu annenin kendisini de ahlaka uygun olmayan mizacı ve serbest tavırlarıyla sunmuştur:

Sezayidil pek koket pek yosma olup her nerede olursa olsun kendisine karşı gülümseyen erkeklere mukabele-i bilmişilden çekinmez, bu noktadan denilebilir ki Ceylan’ın Nurullah Bey ile olan musahabesinde gösterdiği o serbâzâne cür’etlerin bir kısmı da validesinden bu yolda ettiği temessuklar eseridir. Fakat Sezayidil Hanımın husûsiyyat-ı ahvâline yakın hâsıl edildikçe böyle bir sû-i zandan berâeti görülür ve teslim edilir. Sezayidil açık meşrepli bir kadındır. Ama büsbütün açılarak kendisini kepaze edecek ahmaklardan değildir. Güzel ve yosma erkeği sever. Lâkin kendiliğince sever. Kendisini de o erkeğe sevdirmek girîvesine ayağını uzatmaz bile.¹⁴²

Hillary L. McBride’in “*Anneler, Kızları ve Beden Algısı*” adlı eserinde bir anneden beklenen şeyin kızı için bir şey isterken bu isteklerinin “onun kendi kişiliği olması gerektiğini bilerek”¹⁴³ dengelemesi ve “onun dünyaya nasıl bakacağını öğrenmesine yardımcı olmak ve hayat hakkında kendi fikirlerini oluşturmaya izin vermek arasında da bir denge

¹⁴⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, 175-176.

¹⁴¹ Alev Sınar, *Türk Hikâye ve Romanında Çocuk (1872-1950)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, 72.

¹⁴² Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 69-70.

¹⁴³ Hillary L. McBride, *Anneler, Kızları ve Beden Algısı-Kendimizi Olduğumuz Gibi Sevebilmeyi Öğrenmek*, çev. Gül Korkmaz, Okuyan Us Yayınevi, İstanbul, 2021, 95.

olması”¹⁴⁴ gerektiği ifade edilmiştir. Ancak zaman ilerledikçe babasıyla birlikte annesi tarafından da serbest bir şekilde yetişen ve serbest tavırlarını sürdüren Ceylan, komşularının oğlu olan Nurullah’tan hoşlandığını sürekli dile getirmeye başlamış ve kimsenin cesaret edemeyeceği yerde O, Nurullah’la istediği münasebeti mahcup kalınacak dereceye kadar ifade eden açık meşrepli bir kız olmuştur. Ceylan’ın bu durumda olmasında okuduğu kitaplar ve almış olduğu eğitimle birlikte, Sezayidil Hanım’ın tavrı da etkilidir. Bir anne olarak kızının hareketlerine sınır koymamış ve iyi ya da kötü fark etmeksizin aralarındaki ilişkiye müsamahayla yaklaşmıştır:

O yaştaki delikanlıları bile cür’etiyle mahcup bırakacak bir açık kız. Ama kızı ne kadar açık olursa olsun ve Nurullah ile münasebetini ne kadar ileriye götürürse götürsün Sezayidil Hanım için korkacak bir şey görülmüyor. Sevip varmak, sevip almak cihanda ilk defa olmak üzere kendilerinde görülecek hâl değil a?.. Varsın gençler dahi böyle tezevvüc etsinler.¹⁴⁵

Sezayidil de Nurullah’tan hoşlanmış, bir anne ve bir eş olarak karşılıksız bir beğeniyle hicap duymaksızın gizliden gizliye Nurullah’a olan ilgisini devam ettirmiştir. Kızı Ceylan’la Nurullah’ın evlenmesini istemesinin baş sebebi ise kendisiyle evlenmeyecekse kızıyla evlenecek olması düşüncesidir:

Kâh oluyordu ki o gizli aşkının hayalâtına yakasını büsbütün kaptıran Sezayidil:

- Benim olmayacak ise bari kızımın olsun

Diyordu. Bu sözü söylediği zaman bilâ-ihhtiyar söylüyordu. Zira derakap aklını başına alınca ettiği bu divanelikten mahcup kalıyordu.¹⁴⁶

Kaçgöçün olmadığı bir evde ve cariyelerin yanında serbest bir şekilde yetişen Ceylan, annesi Sezayidil Hanım ve babası Kâzım Bey bir yere kalmak için gittiğinde Nurullah’la birlikte olmanın planlarını kurarak evlerine davet etmiş ve Nurullah’a afyon içirerek onunla birlikte olmuştur. Birkaç hafta sonra hamile olduğu anlaşılmış ve bunu anlayan Sezayidil Hanım, kızının başına gelenlerin okuduğu kitaplar yüzünden olduğunu söylese de bir anne olarak kızı üzerindeki kayıtsızlığının da bu gibi durumlara yol açma konusundaki tesiri büyüktür. Sezayidil Hanım bu hamileliği öğrendikten sonra çocuk aldirmayı teklif etse de Ceylan bunu reddetmiştir. Ancak Ceylan’ın hamile olduğunu öğrenen Nurullah ise onun iyi bir anne ve eş olamayacağını söyleyerek Ahdiye adında genç bir kızla evlenmek istemiştir. Bunu öğrenen Ceylan babasına ait birçok yasak kitabı Nurullah’ın evine koydurarak Nurullah

¹⁴⁴ McBride, *Anneler, Kızları ve Beden Algısı-Kendimizi Olduğumuz Gibi Sevebilmeyi Öğrenmek*, 95.

¹⁴⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 70-71.

¹⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 71.

ve Ahdiye'nin düğün günü Nurullah'ı ihbar ederek tutuklanmasına ve Akka'ya sürgüne gönderilmesine sebep olmuştur. Bu olaylardan sonra Sezayidil Hanım, kızının birçok yanlışında yardımcısı olarak bulunduğu gibi, Ceylan'ın tanınmadıkları bir yere giderek doğum yapması ve anne ile kızın yük olarak gördüğü bu çocuğun bir sütanneye verilmesinde de yardımcı olmuştur.

Romanda bir diğer olumsuz anne örneği de hırslarının kurbanı olan, hem bir anne hem de bir eş olmaktan uzak bir karakter olarak çizilen Ceylan'dır. "Ceylan, romanın yabancılaşmış bir ortamda yetişmiş ve yanlış eğitilmiş, bu eğitim dolayısıyla içinde yaşadığı toplumun değerler dünyasının dışına düşmüş kadınıdır."¹⁴⁷ Nurdan Gürbilek'e göre Ahmet Mithat Efendi'nin asıl problemi kadınlar terbiyesi problemidir. "Babaların kızlarını din muhabbeti, millet gayreti ve vatan sevdasından uzaklaştırmadan, yabancı telkinlere kapılmalarına izin vermeden nasıl terbiye edeceği, yani roman okuyan kızın geçici hevesleriyle, "hissiyât-ı hevâ-perestâne"siyle nasıl baş edeceği"¹⁴⁸ dir. Fakat babasının batılı eğitim konusundaki ısrarı ve annesi Sezayidil Hanım'ın kızı üzerindeki kayıtsızlığından dolayı okuduklarının da etkisinde kalan Ceylan, "mariage libre" taraftarı olarak dönemin tüm değerlerini yok saymış ve Nurullah'ı kandırarak onunla birlikte olmuştur. Hamile olduğunu öğrenen Ceylan'ın sevineceği tek şey Nurullah'ın öğrendiğinde kendisiyle evliliği kabul edecek olmasıdır. Ancak Nurullah için Ceylan, bir erkekten farksız ve iyi bir eş olmaktan çok uzaktır.

Yazar, çocuğunu doğurduktan sonra bir sütanneye veren Ceylan'da meydana gelen bir evlat sevgisi veya evlat özlemini vermemiştir. Çünkü çocuk Ceylan için bir evlat olmaktan ziyade Nurullah'la evlenebilmesindeki ilk adım olarak sayılmıştır. Ancak Nurullah'ın bu evliliği kabul etmemiş ve Ceylan'a geri dönmemiş olmasıyla birlikte Ceylan için ilk başta aldırmamış olduğundan ötürü bir pişmanlık ve bir engel olarak görülmüştür:

Ceylan bir tahavvüle daha uğramıştı. İntikam ateşi cangâhında be-tekrar iştiâl ederek kendi hülyası olan saâdet-i bahtiyârânesine mani olanların birer birer kanlarını içse yine o ateş-i cân-sûzu itfâ edemezdi. Hatta bu manilerin birisi dahi Paşaköyü'nde bıraktığı oğlu olduğunu sık sık tahattur ederek daha cenin hâlinde iken bu menhusu ıskat edivermemiş olduğuna şimdi teessüfler ediyordu. Zannediyordu ki eğer sevgili Nuri'sini afyon ile uyutarak o akşam hanesinde alıkoymamış ve bu piçin husulüne sebebiyet gösterilmemiş olsa idi er geç Nuri mutlaka kendisine ram olacaktı da araya bu hata girmiş olduğu için

¹⁴⁷ Hülya Argunşah, "Ahdiye İle Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi", **Turkish Studies**, 9, 2013, 1-16, 8.

¹⁴⁸ Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna, Kayıp Şark- Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, 44.

delikanlı kendisinden kat'iyen elini çekmiş Ahdiye Hanım ile izdivaç eylemiştir.¹⁴⁹

Ahmet Mithat Efendi, kadının eğitim alması gerektiği kadar iyi bir anne olması üzerinde de hassasiyetle durmuş ve romanlarında birkaç şahıs üzerinden bunu gösterdiği gibi olumsuz olan anne profilini de göstermekten çekinmemiş ve bunu Jön Türk adlı romanında da anneliği yakıştırmadığı Ceylan'la göstermek istemiştir.

3.1.6. Annenin Kızının Eğitimine Verdiği Öneme Göre

3.1.6.1. Eğitime Önem Veren Anneler

Tanzimat Dönemi'nin de tesadüf ettiği on dokuzuncu yüzyıl, Türk sosyal hayatı, devlet anlayışı, edebiyat zevki ve tercihi ile aile yapısının önemli değişiklikler gerçekleştirdiği ve önemli değişimlerin temellerinin atıldığı bir zaman dilimidir.¹⁵⁰ Bu zaman diliminde kadınla birlikte çocuğun da eğitim alması gerektiği gündeme gelmiş ve Tanzimat yazarları tarafından erkek kadar aile içindeki kadının da çocuğun tahsil ve terbiyesi üzerinde söz sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Taa'füf* adlı eserinde Sâniha'nın annesi olan Seniha Hanım, kızının ana dilini öğrenmesinde büyük bir rol üstlenmiştir. “Yazar, çocukların almış oldukları eğitimle kendi toplumunun değer ve kültürünü iyi anlamış bireyler olarak yetişmesini, zihni yenilikleriyle dönüşüp başkalaşmadan asli kimliklerini kazanmalarını istemektedir.”¹⁵¹ Bunu da Seniha Hanım vasıtasıyla yansıtmış ve babası ve kendi sıhhati için eve alınan Doktor Fratenberg sayesinde mükemmel bir eğitim almaya başlayan Sâniha'nın Fransızca konuşmaya başladığını gören annesi endişelenmeye başlamış ve bunun üzerine kızının ana dilini öğrenmesinde yardımcı olmuştur:

Bizim Sâniha Hanım ilk tekellüm-i tıflâneye başladığı zaman Fransızca söylemeye başlamaz mı? Vay validesindeki telâş! Kocasına:

- A beyim! Kızım büyüdüğü zaman kendisiyle tercüman vasıtasıyla mı konuşacağım?

diye hücumlar ettikçe Dâniş Bey zevcesini teskin ve tesrîh için:

¹⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 221.

¹⁵⁰ Süleyman Aydın, *Tanzimat Dönemi Romanında Kadın*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, 4.

¹⁵¹ İbrahim Tüzer, *Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, 143.

- Canım merak etme. Ben de evvel Rumca söyledim ama, sonra Türkçe'yi de öğrendim, Arapçayı da..

diyorsa da kadıncağızı ikna kabil mi? o da kendi lisanını öğretmek gayretine düştüğünden bir taraftan Seniha Hanım, bir taraftan Doktor Fratenberg çalışma çalışma iki buçuk yaşını bulan Sâniha hem Türkçeyi, hem Fransızca'yı lisân-ı mâderzâdı olarak söylemeye başlayıp üç buçuk dört yaşlarına doğru bu lisanların ikisini de ikmal edegitmiştir.¹⁵²

M. Orhan Okay'a göre, "iki yüzden fazla eserini sanat endişesinden çok halkı okutmak ve bir şeyler öğretmek maksadıyla kaleme almış olan Ahmet Mithat Efendi mektep-medrese, resmî-özel ayırımı yapmadan tahsilin her türlüşünü ve dinî, fennî, tarihî, edebî ilimlerin her çeşidini takdir etmiş ve yüce tutmuştur."¹⁵³ *Felsefe-i Zenan* adlı eserinde de eğitim ve öğretim meselesini ortaya koyan yazar, Fazıla Hanım'la birlikte ilk sayfadan itibaren eğitim konusundaki dikkatleri vermiş, ilerde iki kız çocuğuna annelik yapacak olan Fazıla Hanım'ı birçok ilmi öğrenmiş ve bilgiye önem veren birisi olarak sunmuştur:

Hanım-ı mumaileyha herkes ile ihtilâtı kaldırıp yalnız Ayasofya kütüphanesi hafız-ı kütübü efendiyle muarefe peyda ederek efendi-i mumaileyh vasıtasıyla gerek Ayasofya ve gerek sair kütüphanelerden ve iktiza-yı hâle göre sahaf çarşısından her istediği kitabı celp ettirir ve bade'l-mütalaâ kendi kütüphanesinden hıfzına mecbur olduğu kitapların nüshasını buldurup satın alır ve nüshası bulunmaz ise muktedir olduğu derece fedakarlık ederek yazdırır idi.¹⁵⁴

Fazıla Hanım, kızlarını da birçok konuda eğitmiş ve onlara okumayı öğretme görevini üstlenmiştir. Ancak Orhan Okay'a göre, "1870'lerdeki hatta daha epey sonraki Osmanlı toplumunda bile oldukça yabancı bir tip"¹⁵⁵ olarak sunulan Fazıla Hanım, kızlarını bir evlilik aleyhtarı olarak yetiştirerek ilimden başka hiçbir şeyle meşgul olmama fikrini aşlamıştır. "Bu romanda biraz psiko-patolojik bir vak'a olarak karşımıza çıkan bu kızların tahsili"¹⁵⁶ Fazıla Hanım'ın yalnızca ilim ve öğrenme merakını kızlarına da devam ettirme isteğinin bir sonucu olmuş ve "tâ öbür uca, erkek korkusuna, erkek düşmanlığına"¹⁵⁷ kadar giden bir tutumla ilim ve öğrenme tutkusunu her şeyden üstün ve her kötü durumdan sakınmak için engelleyici bir amaç haline getirmiştir.

¹⁵² Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 26-27.

¹⁵³ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 112.

¹⁵⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenan*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 56.

¹⁵⁵ M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 112.

¹⁵⁶ M. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 372.

¹⁵⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, 456.

Yine yazarın *Müşâhedât* adlı eserinde kızının eğitimine özen gösteren diğer bir anne modeli de Mariyam’dır. Mariyam’ın kızı ilk olarak kocası “Kolariyo tarafından rahibeleri yanına konularak, talim ve terbiyesi onlara teslim edilmiş”¹⁵⁸ ve kocası öldükten sonra ondan kalan servetle kızının talim ve terbiyesini devam ettirmiştir:

Kolariyo öldüğünde Mariyam otuz üç-otuz dört yaşında hala cazibeli bir kadındı. Kocasının kendisine bırakmış olduğu servet de, öyle büsbütün azımsanacak şeylerden değil. Kızının talim ve terbiyesiyle iâşe masrafından başka, ayda yedi sekiz altın kendisine geliyor. Hem bırakılan servet, en az faizle, en emin bir Fransız bankasında korunduğu halde!¹⁵⁹

Romanda adından çok fazla bahsedilmeyen iffet sahibi bu kadın, kızının tahsil ve terbiye hususunda ihtimam göstermeye devam etmiş ve kızının geçimini sağlarken zorluk çekmemek adına masraflarında “hesaplı ve intizamlı olmaya”¹⁶⁰ özen göstermiştir.

Fatma Âliye Hanım’ın *Refet* adlı eserinde kızının mutluluğu için her türlü zorluğu göze alan Binnaz Hanım, kızı Refet’in eğitimi için de ömrünün sonuna kadar mücadele eden bir anne olarak verilmiştir. Kızıyla her türlü yokluk içinde yaşayan bu anne, kızının eğitim görmesi için birçok işte çalışmış ve kızının okuldaki görevlerini tamamlamada da en büyük destekçisi haline gelmiştir:

Refet her sene sınıf başlığı alıyordu. İptidai dersi bitti. Rüştüye geçti. Refet için bir yeldirme ve namaz bezi lazım geldi. Binnaz’ın kesesi buna müsait değildi. Ama gayreti müsaitti. Birkaç gün sıra ile çamaşıra gitmesine Mürüvvet Hanım’ın da mürüvveti munzam olunca yeldirme ile namaz bezi de yapıp vücuda geldi. Kolları üzerine birinci sınıf işareti olan bir sıra yün şerit dikildi. Refet’in sevincini görmeli! Hele iyi okuduğuna mükâfaten komşular tarafından arifane ile alınan kitap çantasını da koluna takıp gittiği gün onu görmeliydi. Ta sokağı dönünceye kadar arkasından bakan Binnaz ilk defa olarak sürur gözyaşlarının ne olduğunu tadıyordu.¹⁶¹

Müşfik ve fedakâr anneler grubu içerisinde de değerlendirilen Binnaz Hanım, roman boyunca hem geçinebilmeleri hem de kızının okulundan mezun olarak öğretmen olabilmesi için çalışmaya devam etmiş ve Refet’in en büyük yardımcısı olarak kızının tahsil ve terbiyesindeki en büyük yardımcısı olmuştur:

Binnaz bir yandan Mürüvvet Hanım’ın hanesinin işini görmek bir yandan tahtaya, çamaşıra gitmek ve dinleneceği gecelerin ekserisini de gideceği

¹⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 98.

¹⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, 100.

¹⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, 101.

¹⁶¹ Fatma Aliye Hanım, *Refet*, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 54.

konaklarda kızına refakat eylemek ile geçirdiğinden dinlenmeye hatta yorgunluk ile inlemeye bile vakit bulamıyordu.¹⁶²

Romanda örnek bir anne olarak gösterilen Binnaz Hanım'ın, çektiği sıkıntıları kızı Refet'in başarısıyla unutacağını ifade etmesiyle birlikte anne-kız ilişkisi güçlü bağlarla verilmiş ve Refet'in başarısı Binnaz Hanım için kızı ve kendi emeklerinin karşılığının bir sonucu olarak sunulmuştur:

Bugün büyük bir aferin aldım. Hocalarımın teşekkürüne nail oldum,' dediğin, gergefe gerdiğin bir kumaş üzerinde o güzel dallar, çiçekler meydana çıktığı ve işlediğin ve diktiğin beyaz gecelik gömlekler kordelalar ile bağlanıp da sahibine gitmek üzere kutusuna yerleştiği zamanlar, işten erkence kurtulup da mektebe seni almaya gittiğimde mubassıranın 'Hanım kızınızın hüsnüahlakından cümlemiz hoşnuduz. Hele ağır başlılığı hiç yaşına göre değil, doğrusu iyi evlat yetiştirmişsin,' dediğini, hoca hanımlara tesadüf edecek olursam, 'Hanım, Cenabıhak sana iftihar edecek bir evlat ihsan etmiş, doğrusu bahtiyarlığını tebrik ederiz, biz bile böyle çalışkan müstait zekâvet-i fevkaladeye malik bir şakirt ile müftehiriz,' dediklerini işitince de ne oluyorum bir bilsen!¹⁶³

Yine Binnaz Hanım, "Refet'in mektep arkadaşlığı münasebeti ile girdikleri büyücek konaklarda hanımefendilerle görüşmüş ve birçok kimselerle konuşmuş"¹⁶⁴ olduğu ve Refet de öğrendiği şeyleri Binnaz'a anlattığı için annesinin gelişmesinde yardımcı olmuş, anne-kız birbirini hem maddî ve hem de manevî anlamda besleyen birer rehber haline gelmiştir:

Kendisi ile görüşenler onu bir çamaşırcı kadın değil okumuş yazmış bir kadın sanırlardı. Hâlbuki Binnaz okumak bilmezdi. Hele kızı ile beraber dikişe oturduklarında Refet mektep arkadaşlarının iktidarlılarından yine iade etmek üzere aldığı kitaplardan, risalelerden, gazetelerden okuduğu bazı hikâye ve hikemi fıkraları da validesine anlatarak çalışırdı ki geceleri devam eden bu musahabeler dahi Binnaz'ı bütün bütün başka bir kadın etmişti. Refet okuyup öğrendiği şeylerin hülasasını ve mütalaa etmiş olduğu şeylerin muhteviyatını lisanen validesine anlatırdı. Bu veçhile Refet geceleri âdeta validesini söz ile tedris ve talim ediyor. Binnaz okuma bilmediği hâlde malumatlı ve zeki müterakki bir hanım ile müsahabet edebilir hâle geldi. İşte kızına sarılıp da ihtisasat-ı maderanesini şerhe çalışan Binnaz, artık öyle bütün bütün boş bir kadın değildi.¹⁶⁵

Romanın sonunda kızı için hiçbir şeyi feda etmekten çekinmeyen Binnaz Hanım, kızı öğretmenliği kazandıktan sonra vefat etmiştir. Ölmeden önce söylediği sözler, kendisinden sonra kızının, aldığı diploma sayesinde geçimini sağlayacak olması ve kızının annesiyle birlikte verdikleri mücadeleyi kazanmış olmalarının bir delili olmuştur:

¹⁶² Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 57.

¹⁶³ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 84.

¹⁶⁴ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 85.

¹⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 85.

Ya bundan bir iki sene evvel öleydim ne yapacaktın? Şimdi ise ben müsterih ölüyorum. Seni validenden iyi idare edecek, pederinden ziyade himaye eyleyecek olan diplomana ile bırakıyorum.¹⁶⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı romanında dini sınırların içinden çıkmadan muhafazakâr bir tutumla kızının eğitimi konusuna önem veren anne Dilşinas Hanım'dır. Yazar tarafından "bir Çerkez cariye olmak hasebiyle tederrüs etmemiş bir ümmî ise de pek güzel terbiye görmüş bir hanım"¹⁶⁷ olarak verilen Dilşinas Hanım, eşi Gazanfer Bey, Plevne'de Rus esaretine düştükten sonra okuma yazmayı bilmediği için tanıdıklarına mektup yazdırıp eşine göndermeye başlamıştır. Eşinin okuma yazmayı bilmemesinden muzdarip olan Gazanfer Bey, Allah'a ant içerek eğer bir gün kızı olursa ona mükemmel derecede okuma yazmayı öğreteceğini söyler. Böylelikle Dilşinas Hanım'ın cahilliği, kızının annesi gibi cahil olmamasına vesile olacak ve tahsil ve terbiyesine özen gösterilmesinin yolunu açacaktır. Gazanfer Bey esaretten döndükten bir sene sonra bir kızı olur ve ettiği yemini daima hatırlatsın diye kızının ismini Fatma Ahdiye koyar. Ancak kızı doğduktan bir sene sonra kolera hastalığına yakalanarak vefat eder. Gazanfer Bey'in kızı Fatma Ahdiye'nin okutulmasını vasiyet etmesiyle birlikte bu görev Dilşinas Hanım'a düşecektir. Bu sayede kocasının vasiyeti kızların tahsil ve terbiyesine karşı çıkan Dilşinas Hanım'ın Ahdiye'ye okuma yazmayı öğretirmeye başlamasına vesile olacaktır:

Hiç o sevgili koca Hak Taâla hazretleriyle bir ahit eder ve o ahit irsen Dilşinas'a intikal eyler de Dilşinas o ahdi ifa etmez olur mu? Kendisi ümmî, esasen o dahi kızların tedris ve talimine muteriz ama işin içinde kocasının ahdi var.¹⁶⁸

Dilşinas Hanım'ın kızı Fatma Ahdiye, komşularının kızı olan Remziye ile birlikte on bir iki yaşına kadar bir mektebe devam eder. Ahdiye'nin "Dinin farzlarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstahaplarını, haramı, mekruhu pek mükemmel"¹⁶⁹ şekilde öğrendiğini gören Dilşinas Hanım bu durumdan çok memnun olur. Çünkü toplumda "annelerin eğitim açısından en iyi bildikleri şey dindir ve çocukları için dinî eğitimi ön planda tutarlar."¹⁷⁰ Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin öğrendiklerini kendisiyle de paylaşmasını ister ve böylelikle Ahdiye

¹⁶⁶ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 182.

¹⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 7.

¹⁶⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, 11.

¹⁶⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, 12.

¹⁷⁰ Özlem Aydoğmuş Ördem, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Romanında Çocuk**, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, 84.

öğrendiği şeyleri annesine öğreterek Dilşinas Hanım'ı eğitim yönünden besler bir hale gelmiş olacaktır:

Dilşinas için yegâne ilim bundan ibaret olup kendisi de öğrenmek istiyor. Her akşam:

- Ey Fatma! Söyle bakayım bugün ilmi hâlden ne öğrendin? Ben de öğrenmek istiyorum kızım!

Diye Ahdiye'yi önüne oturtur, söyletir, dinler. Dinlediği şeyleri beller de. Şayet anlayamadığı, belleyemediği yerler varsa başka vakitler tekrar sorar. Mutlaka öğrenir. İşte bu musahabe dersleri Ahdiye'yi de tamamıyla belleyemediği yerleri bilâhare kendisi başkalarına okuttuğu zaman anlar, beller.¹⁷¹

Ahdiye ile Remziye on bir on iki yaşına kadar devam ettikleri mektepten ayrıldıktan sonra Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin Darülmuallimata verilmesine izin vermez. Çünkü Dilşinas Hanım'ın nazarında Darülmuallimata giden kızlar, açık saçıklık ve serbestlik gibi zıt niteliklerle¹⁷² dolu olduğu için, Ahdiye ve Remziye mektepten ayrıldıktan sonra Arapça ve Farsça öğretmeni olan Abdüllâtif Efendi'ye gönderilir. Muhafazakâr bir tutumla kızının okuduğu kitapların konusuna dahi sınır koyan Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin en çok dini kitaplar okumasını tercih eder:

Ahdiye'nin kütüphanesini hemen tamamıyla Muhammediyeler, Ahmediyeler, Battal Gaziler filânlar teşkil ediyor. Yeni romanlar oraya girmek şöyle dursun Âşık Garipler, Şah İsmail, Keremler bile girmiyor. Vaktiyle bir kere Dilşinas Hanım bunlardan birisini okudukları zaman dinlemiş, âşık bilmem kimin rüyada câm-ı aşkı nuş ettiğini işiterek Türkçesinin de killetinden naşı anlayamayıp kadınlardan istizah ettiği zaman:

-Rüyasında maşukası olan kızı görmüş de can ve gönülden âşık olmuş.

Cevabını aldığı zaman bu hikâyeler hakkında ilk husumetini peyda etmişti. Hikâyenin daha ilerlerinde âşık ile âşıkânın sazlarla müşâere ettiklerini görüp işittiklerini görüp işittiği zaman kendisi bile dinlemeye tahammül edememişti. Bunları kızına nasıl okutsun? Kocakarı masallarında böyle aşka, muhabbete dair olan mebâhis bile Dilşinas'ı bîzâr eyliyordu. Ahdiye'nin kütüphanesindeki kitaplar meyanında okutup dinlemekten validesinin en ziyade lezzet aldığı kitap Eyüp Sabri Paşa merhumun Mahmudü's-Siyer nam kitabı idi. Hazret-i Resul-i Ekrem'in siyer-i şerîfesine dair olan bu kitabı Ahdiye'ye birkaç defa okutmuş ve birçok ve birçok yerlerini ağlayarak dinlemiştir.¹⁷³

Ahdiye'nin okuduğu kitaplara sınırlar koyulurken Remziye baskı altında olmadığı için yeni çıkan eserleri okur ve Ahdiye de Remziye'yle birlikteyken annesinin yasakladığı eserleri

¹⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 12.

¹⁷² Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, 12.

¹⁷³ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk**, 13.

okumaya başlar. Yeniliği destekleyen yazar Dilşinas'ın da tutumunu eleştirmeyi aksine dinî eğitimin öncelikli olarak verilmesi gerektiğine inanan bu anneyi destekleyerek, kendi dinini öğrenen bir insanın yenilikler karşısında güçlü durarak bozulmayacağına inanır:

Bu hâlde validesi tarafından ika edilmek istenilen memnuiyyet Ahdiye hakkında pek hayırlı olmuş bulunduğuna şüphe etmezsiniz. Yalnız Remziye'nin nail olduğu müsaade dahilinde yetişmiş olsa idi Müslümanlığa dair olan terbiyeden mahrum kalarak sırf yeni fikirler içinde yetişmiş olurdu.¹⁷⁴

Böylelikle Remziye aracılığıyla Ahdiye'nin yeni çıkan eserlerini okumasını sağlayan yazar, Dilşinas'la birlikte dinî eğitimden de mahrum bırakmayarak eski ve yeni değerler arasındaki dengeyi korumayı amaçlar.

3.1.6.2. Eğitime Karşı Olan veya Kayıtsız Kalan Anneler

Tanzimat romanında kızının eğitimine önem veren ve onu her konuda destekleyen annelerle birlikte, kızının eğitimi karşısında kayıtsız kalan ve kızının eğitim görmesine karşı çıkan annelere de yer verilmiştir. Bu konu üzerine incelenecek olan ilk eser Ahmet Mithat Efendi'nin *Diplomalı Kız* adlı eseridir. Konusu Fransa'da geçen bu eserde, yazarın kızların tahsil ve terbiye konusu üzerindeki titizliği vurgulanmış ve anne bir aracı olmaktan ziyade kızının eğitimi konusunda bir engel olarak sunulmuştur. Şahmurat Arık'a göre, bu eserde "Eğitim için ne yapılması gerekiyorsa yerine getirmek isteyen baba ile buna karşı çıkıp para biriktirmeyi düşünen anne arasında sosyal değer çatışması eserin kurgusunu şekillendirmiştir."¹⁷⁵ Kızının okuması için her türlü fedakârlığı göze alan Jean Depres karısının karşı çıkmasına rağmen kızının eğitimi için hiçbir masraftan kaçınmamış ancak Julie'nin almış olduğu eğitim annesi Polini için gereksiz ve işe yaramayacak derece değersiz görülmüştür:

Julie maârif-i tâliyeyi bitirdi. Bunda da maârif-i ibtidâiyye derecesinden pek de nispetini düşürmedi. Kırk beş mevcutlu bir sınıfta dördüncü oldu. Az değil a? Hele sadası da güzel. Muzika fennince terakkisi yolunda. Ne güzel resimler yapıyor. Ne âlâ el işleri öğrenmiş. Bunların hepsi iyi ama validesi memnun değil. O resimlerin güzelliği mektepçe musaddak. O el işleri mektepçe mazhar-ı takdir oluyor. Çarşıda bir para etmezler. Kız artık küçük mü sanki? Yaş on dördü geçti. Onun kadar kızlar öyle el işleri yapıyorlar ki günde bir buçuk franga para demiyorlar. Julie'nin öğrendiği kadarının her kibar kızı da öğreniyor ama bilâhare muhtaç oldukları el işlerini yine çarşıdaki kızlara yaptırıyorlar.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk*, 14.

¹⁷⁵ Şahmurat Arık, *Cumhuriyete Kadarki Türk Romanında Değerler Çatışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2001, 317.

¹⁷⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Bütün Eserleri-Diplomalı Kız*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 26.

Harcanan masraflarla birlikte muallime olmak isteyen Julie diplomasını aldıktan sonra iş bulamamış ve bu da annesi Polini'nin kızı üzerindeki baskılarını artırmasına yol açmış ve bu anne için çektikleri geçim sıkıntısının sebebi kızlarının eğitimi için harcanan masraflar olmuştur:

- Anne! Bugün de maltız yanmadı ha?
- Onu bilemem! Yalnız onu değil. Civardaki ekmekçi kadının kızı iki büyük ekmek getirdi. Baban karıyı nasıl ikna edebildi de karı bunları gönderdi, onu da bilemem.
- Hep kuru ekmek, hep kuru ekmek!
- Ne şikâyet ediyorsun? Katık da istersen ekmek dilimlerinin üzerine biraz Racine beyitleri, Bossuet nesirleri oku!
- Yine mi tahsilimi başıma kalkacaksın?
- Hayır! Doğruyu söylemekten memnuiyete dair bir kanun mu neşrolundu? Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye babanla kavgalar ettiğim zaman o bana gülüyordu. Sen ise kızıyordun. Şu hâlimize sebep ancak senin tahsilindir. Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımızı sana harç ettik. Kitap dedin, aldık. Defter dedin, aldık. Kalem, mürekkep, kurşun kalem, boya, lâstik filân falan dedin, hep aldık. Gözlerin mi zayıf oldu, süs müydü neydi? Neyse, gözlük dedin, aldık. Lâmbayla çalışamaz oldun, mum yaktık. Mektepteki başka kızlardan aşağı kalmasın diye elbisene ihtimam ettik. Hasılı kımıldandıkça masrafa girdik.¹⁷⁷

Polini, yazar tarafından kızının eğitimine destek olmaktan ziyade kendisinin istemediği bir yolda eğitim aldırıldığı için kocasını suçlayan bir tavırla yakınan ve kızını almış olduğu eğitimin karşılığını alamadığı için bir yük olarak gören bir anne olarak sunulmuştur:

Asıl kabahat sende değil baban olacak aptalda! Seni benim istediğim yolda terbiye eyleseydi şimdi aşınlarımızın, dostlarımızın kızları gibi sen de ya bir modestro olurdu, ya da çiçek yapmakta mahir bir işçi. Haftada anana babana birkaç frank olsun getirirdin. Hiç olmazsa bir yere besleme, hizmetkâr sıfatıyla kapılanırdın da bari anana babana yük olmazdın.¹⁷⁸

Geçim sıkıntısının devam etmesi ve para bulmak için Polini'nin evdeki kitapları satmasıyla beraber Julie iş aramaya başlamış ancak bulamamıştır. Bir gün, yolda yürürken cenaze arabasından düşen çiçek buketini alarak çiçekçi dükkânına gidip bir sepet almış ve çiçekleri buketlere ayırıp tiyatro önüne giderek gelen müşterilere okulda öğrenmiş olduğu şiirleri okuyarak çiçekleri satmaya başlamıştır. Yazar, çiçek satmaya başlamasıyla herkesten çok rağbet gören ve para kazanmaya devam eden bu kızı, bütün çiçek satıcılarının arasından sıyrılmasındaki en büyük etken olarak almış olduğu tahsil ve terbiyeyi vermiştir. Zaman

¹⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 13.

¹⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 14.

ilerledikçe anne ve babasından gizli çiçekçilik yapan julie çok para kazanmış ve anne ve babasına yeni bir ev ile bir hizmetçi tutarak bunları çiçekçilik yaparak kazandığını açıklamıştır. Romanın sonunda anne baba ve kız arasında geçen diyalogla yazar tarafından çiçekçilik de olsa alınan tahsil ve terbiyenin önemi bir kez daha vurgulanmıştır:

Encâm-ı kâr pederi validesine bir tavr-ı serzenişle dedi ki:

- Ben sana demedim mi Polini? Bir gün gelecek ki Julie'ye harcettiklerimizi Julie maa-ziyadetin ödeyecek demedim mi?

Polini de tavr-ı serzeniş takındı. Dedi ki:

- Muallimlikle değil! Çiçekçilikle!

- Nasıl çiçekçilikle? Muallimlikle!

- Nasıl muallimlikle? Çiçekçilikle!

Davayı yine Julie hâlleyledi. Dedi ki:

- Anacığım! Babacığım! Şükûfe-fürûş dahi olacak olsa, kızları yine muallime diplomasına nail etmelidir.¹⁷⁹

Birçok eserinde kızların tahsil ve terbiye görmesi gerektiğini belirten Ahmet Mithat Efendi, romanın “Hâtîme” bölümünde de yapılan bir işin kızların görmüş olduğu tahsil ve terbiye sayesinde daha iyi yapılacağını, erkeklerin ne kadar iyi bir tahsil ve terbiye alması gerekiyorsa kadınların da o kadar iyi bir tahsil ve terbiye almaları gerektiğini vurgulamıştır:

Şükûfe-fürûş dahi olacak olsa kızları terbiye ve talim etmelidir. Yalnız çiçek satmakla şu saadete nail olmak mümkün olsaydı her şükûfe-fürûş kızlar nail olabilirdi. Terbiye ve tâlim-i nisvân için memalik-i sâirenin de Fransa'dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı, talim ve terbiyesini ikmâl etmiş bulunmalı. “Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur.” demek için “Bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur.” diyebilmek cesaretini peyda etmelidir. Ama kızların terbiyesine “o kadar” lüzum olmadığı dava edilebilecekmış. Terbiye ve talimin o kadarı bu kadarı olamaz. Nisvân dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniyye-i insaniyyenin azasından tanındıkça erkeklerin talim ve terbiyesine ne kadar ihtiyaçları varsa kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır.¹⁸⁰

Eğitim yönünden kayıtsız kalan diğer bir anne modeli, Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşâhedât* adlı romanındaki Novart'tır. Olumsuz yönden etkileyen, rol model olamayacak anneler grubu içerisinde de değerlendirilmiş olan Novart, çocuklarının eğitimi konusundaki kayıtsızlığı ve tahsil ve terbiye bakımından ilgisizliğiyle dikkat çeker:

Novart'ın çocukları talim ve terbiye mi edilecek? Heyhat! Büyüğü olan oğlan, işte sekiz yaşına girmekteyken hala öğretmen yüzü görmemiş. Yedi yaşına

¹⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 120.

¹⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 121.

yaklaşan kızı dahi o halde! Bunların en büyük hüneryi, anasının aşağılık zevk ve eğlence meclislerine katılanlara, mini mini elleriyle hizmet etmekten ibarettir. Neuzübillah!¹⁸¹

Yine yazarın *Muhâdarât* adlı romanında “Üvey Anneler” ve “Olumsuz Yönden Etkileyen, Rol Model Olamayacak Anneler” grubu içerisinde ele alınan Câlîbe, çocuklarının eğitimi konusunda kayıtsız kalan bir anne olarak bu grup içerisinde de yer almıştır. Çocuklarının tahsil ve terbiyesine önem vermemiş ve kızı Mefharet “Câlîbe gibi bir kadının birtakım kötü huylarını tevârüs ettiği gibi onun tarafından kötü terbiye edilmiştir.”¹⁸² Ancak “yarı buçuk Fransızcasıyla artık hiçbir kelime Türkçe bilmemek iddiasına düşmeğe kadar varan”¹⁸³ Mefharet’in tahsil ve terbiyesi, yazar tarafından Fâzıla’ya emanet edilerek annesi gibi kötü bir sona varmaktan kurtarılmıştır.

3.2. KIZLAR

3.2.1. Alınan Eğitim Durumuna Göre

3.2.1.1. İyi Eğitim Almış Olan Kızlar

Tanzimat’tan itibaren kadın eğitime önem verilmesi ile içinde yaşadığımız Doğu kültürü ile içine gireceğimiz Batı kültürüne aşına, ciddi bir kadın nesli türer. Dönemin aydınları eserlerinde Doğu ve Batı kültürü senteziyle oluşan bir kadın eğitimi konusunu eserlerinde işleyerek, eğitilmiş kadın meselesini aile ve toplum içinde var etmeye başlar. İnci Enginün’e göre, “eğitilmiş kadının, aile içindeki ve sosyal hayattaki durumuna ilk dikkati çeken yazar Fatma Aliye Hanım’dır.”¹⁸⁴ Şahika Karaca da Fatma Aliye Hanım’ın kadının eğitimi meselesine verdiği önemi şöyle ifade eder:

Fatma Aliye Hanım’ın etkin olarak eser verdiği dönemlerde modernleşmenin öznelere görevini yüklenen kadınların eğitimi meselesi çok önemsenmiştir. Bu sebeple Tanzimat’la birlikte hız kazanan modernleşme dönemimizde atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ilerleyen ilim ve teknolojiye ayak uydurmak için bazı okullar açmıştır. Fakat bu okullar kadınlara yönelik eğitim kurumları değildir. Buna rağmen kadınların eğitim meselesi Tanzimat döneminden itibaren ciddiye alınmış hatta modernleşmenin aslî unsurları arasında sayılmıştır. Fatma Aliye Hanım da aydın bir Osmanlı kadını olarak kadınların

¹⁸¹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşahedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 100.

¹⁸² Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 398.

¹⁸³ Fatma Âliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 356.

¹⁸⁴ İnci Enginün, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, 20.

eğitimi hem makalelerinde hem de romanlarında dönemin genel temayülüne de uygun olarak “iyi eş, iyi anne” hedefleriyle bağdaştırarak dile getirir.¹⁸⁵

Fatma Aliye Hanım’ın *Muhâdarât* adlı eseri, kadın eğitiminin önemi ve alınan eğitimin kadının terbiyesinin büyük ölçüde ilerleyişinde büyük bir fayda sağlaması açısından önemlidir. Romanın kahramanı Fâzıla, aldığı eğitim, tahsil ve terbiye konusundaki bilgi ve becerisi ile bu başlık altında da değerlendirilmiştir. Carter V. Findley’in “üstün niteliklerle donanmış Osmanlı kadını”¹⁸⁶ diye nitelendirdiği Fâzıla, bilgisi, ahlâkı ve duruşuyla örnek bir profil çizerek, toplumun örnek almak istediği bir evlat, bir kadın ve bir eş haline gelmiştir. “Dönemi için kültür seviyesi hayli yüksek olan Fazıla Tanzimat romanında bu özelliğiyle ilk göze çarpan kadın kahramanlardır.”¹⁸⁷ Fatma Aliye Hanım, kahramanını romanın başından itibaren doğu ile batı kültürünün senteziyle oluşan bilgisi ve birçok yönden zenginleşen yönleriyle örnek bir kadın profili sunmaya başlamıştır:

Fâzıla Türkçeyi pek güzel yazıp okumağa başladığı gibi Fransızca’yı da bir yandan ilerletmekte, piyano resim derslerinde daha zâlim institutricesine beğendirecek derecede çalışmaktaydı.¹⁸⁸

Betül Coşkun, *Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e* adlı çalışmada, dört kadın tiplmesi üzerinden vermiş olduğu kadın karakterleri arasında Fazıla’yı “Batılı/İdeal Kadın Tipleri” içerisinde değerlendirmiş ve yazarın, “bu tiplleme ile bir yanı geleneksel kültüre sımsıkı bağlı, diğer yanı Avrupa kültürü ile tanışmış, annelerinden daha serbest bir genç kız modeli”¹⁸⁹ sunduğunu ifade etmiştir. “Fatma Aliye’de doğu ve batı edebiyatı gibi piyano ve ud yan yana kurgulanarak Türk Modernleşmesindeki temel yaklaşımlardan olan “sentez” tavrı”¹⁹⁰ desteklenmiştir. Sema Uğurcan’ın *Osmanlı-Türk Romanında Kadın Tipleri* adlı çalışmada ise Fâzıla, “Ahmet Midhat Efendi ve Fatma Aliye Hanım’ın eğitilmiş kadın ile muhafazakâr kadının niteliklerini birleştirerek ideal kadın haline”¹⁹¹ getirdikleri roman kahramanları arasında gösterilmiştir.

¹⁸⁵ Şahika Karaca, *Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 31, 93-110, Güz 2011, 96-97.

¹⁸⁶ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi-İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, 188.

¹⁸⁷ Nurullah Ulutaş, *Türk Romanında İntihar (1872-1960)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006, 130.

¹⁸⁸ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 44.

¹⁸⁹ Betül Coşkun, “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, *Turkish Studies*, 4, 2010, 1308-2140, 934.

¹⁹⁰ Betül Coşkun, “Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, 943.

¹⁹¹ Sema Uğurcan, “Osmanlı-Türk Romanında Kadın Tipleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi-* 11, 2002, 117-126, 118-119.

Fâzıla'ya verilecek olan eğitim, annesiz kalan bu kızın babası tarafından üstlenmiş ve kardeşiyle birlikte tahsil ve terbiye alan Fâzıla'nın yaşadığı dönem içerisinde sahip olduğu üstün nitelikler, babası vasıtasıyla sunulmuştur:

- Hanımefendi! Ben hiçbir vazifemde tekâsül ettiğimi bilmiyorum. Tahsillerine elimden geleni diriğ etmedim. Bunun isbatı da meydanda. Fâzıla'nın piyanosu sinnine göre olmadığını âlem tasdik ediyor. Resimde dahi o merteye terakki eyledi. Fransızca mükemmel tekellümünden başka pek de güzel yazıyor. Türkçeyi bunlardan evvel ilerletti. Hâlâ da devam ediyor. Gelin oluncaya kadar da devam ettireceğim. Şefik yedi yaşında olduğu halde epeyce Türkçe yazıyor. Fransızca tekellüm ediyor. Telebbüsleri için Câlîbe her ne lâzım derse hemen parasını veriyorum. Temiz gezdiklerini de görüyorum. Bir sokağa gitseler kimseden utanmayacak derece güzel rubalar giyinirler. Onlardan başka çocuklara iyi baksın diye institutrice'e de birçok elbiseler hediye alıyoruz.¹⁹²

Romanın ilerleyen bölümlerinde Remzi adında bir adamla evlenen Fâzıla mutlu olamamış ve üvey annesi yüzünden evine de dönemediği için intihar etmeye karar vermiştir. Ancak intihar etmekten vazgeçen bu kız, eşiyle yaşadığı eve de dönemeyince bir esirci pazarında, Beyrut'ta yaşayan bir aileye cariye olarak satılmıştır. Cariye olarak satıldığı ailenin kızı olan Enise'ye dadılık yapan Fâzıla, almış olduğu eğitim ve terbiye sayesinde hem Enise'nin sevgisini hem de bu ailenin güvenini kazanmıştır. Carter V. Findley Fâzıla'yı yazarın diğer roman kahramanlarından üstün tutan yanıyla, bu iki ailenin birleştiricisi olduğunu şöyle ifade eder:

Muhazarat, sonraki romanlarından ikisinin aksine, meslek sahibi Müslüman Osmanlı kadınının portresini çizmez. Fatma Aliye'nin Muhazarat'ta daha büyük bir amacı vardır. Ahmet Midhat'ın romanında kendisine verdiği role benzer bir şekilde, yozlaşmanın yerine sağlam bir ahlâk geçirecek kadar güçlü bir kadın kahraman yaratmak ister. Romanın kahramanı Fâzıla'dır ve isminin ifade ettiği gibi gerçekten de fazilet sahibi bir kadındır. Güçlükleri aşarak, din temelinde değil, farklı mekânlar temelinde bölünmüş olan İstanbul ve Beyrut'taki iki Müslüman aileyi birleştirerek sosyal bütünleşmeyi sağlar.¹⁹³

Kadınlar adlı risalesiyle kadınların eğitim alması gerektiğini belirten Şemseddin Sami, yirmi iki yaşındayken kaleme aldığı *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eserinde dönemin şartlarında sınırlı bir biçimde de olsa kadın eğitimine verdiği önem ve hassasiyetle Fitnat adındaki annesiz kalan ve üvey babası ile onun analığıyla yaşayan bu kızın eğitim yönünden şanslı kılması, bu kız belli bir yaşa kadar eğitim almayı başarabilmiştir:

Hacıbaba bu kızın terbiyesine pek çok dikkat edip, beş yaşına bastığı gibi, mektebe göndermeğe başladı ve hiçbir vakit yalnız göndermeyip dâimâ bir

¹⁹² Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 52.

¹⁹³ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi-İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)**, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, 187.

adam terfîk ederdi. Sekiz yaşına varıncaya dek mektebe devam ettirdi. Sonra, mektepten çekip eve kapadı. Ama, şöyle kapadı ki, biçare Fitnat, ol vakitten bahsimiz olan zamana değin, yani on dört yaşına varıncaya kadar, sokak kapısını bile görmemişti desek mübalâğa etmiş olmayız.¹⁹⁴

Kadınların dışarıda bile rahatlıkla gezememeleriyle birlikte tesettür konusunun da işlendiği bu eserde, üvey babası tarafından evden dışarıya çıkarılmayan Fitnat'a bir şans tanıyan yazar, Fitnat'a aşık olan Tal'at adındaki bir gencin Râgibe kılığına girerek bu kıza okuma ve yazmayı öğretmesini sağlamıştır. Anne ve babadan mahrum olan bu kız az da olsa okuma ve yazmayı öğrenerek eğitimden mahrum kalmayacaktır:

- Ah... Ben okumak yazmak öğreneceğim... Sonra kitaplar, gazeteler alıp okuyacağım... istediğim şeyi yazabileceğim... Oh... Ne güzel... Ne güzel!.. Râgibe Hanım'la görüşeceğiz. Gâh konuşacağız... Gâh beraber gergefte işleyeceğiz... Gâh bana ders verecek... Ah... Şükür yarabbi! Yine ders okumaya başlayacağım! Ah, ders ne kadar tatlıdır! Ne vakit, ufaktım da mektebe giderdim, ders okurdum... Ne güzeldi o vakitler!... Hele yine derse başlayacağız. Bakalım, Râgibe Hanım ne türlü kız olacak... Güzel olacak, şüphem yok. Şerife Kadın o kadar medh eder... Hem de Şerife Kadın öyle, göreni medh edenlerden değil... Nihayet Fitnat Hanım, o günü, bu türlü mülâhaza ile akşam eder. Gece de, bütün gece, hülyası derstir. Rüyasında da dersi görür. Dersi ve Râgibe Hanım'ı sayıklar. Ertesi sabah dahi, "Bu iki-üç saat ne vakit geçecek!" diye sabrı kalmaz...¹⁹⁵

Kadının eğitimi meselesine önem veren diğer bir yazar olan Ahmet Mithat Efendi'nin Müşâhedât adlı romanında, eğitim yönünden donanımlı bir kız olarak çizilen ilk kişi Agavni olmuştur. Talim ve terbiyesi rahibelerin yanında başlayan Agavni, annesini kaybettikten sonra rahibe mektebinde kalmaya devam etmiş ve daha sonra bazı kibar ecnebi ailelerinin kızlarına edebiyat dersi veren ihtiyarca bir Fransız muallimenin yanına pansiyoner olarak verilmiştir. Fransız muallime olan Madam Ç...'nin verdiği talim ve terbiye yazar tarafından anlatılarak, Agavni'nin yaşadığı yerdeki eğitim fırsatını yakalaması açısından önemlidir:

Madam Ç..., pek çok senelerden beri İstanbul'da oturan değerli bir muallimeydi. Hatta yaz mevsimi geldiğinde, öğrenci ailelerinden çoğu Büyükdere ve Tarabya taraflarındaysa oralarda, yok Büyükdere'daysa orada bir ev tutup kendisi de sayfiyeye çıkardı. Zira yatılı öğrencileri sekizi onu geçmezse, gündüzlü öğrencileri her zaman yirmi beşten, otuzdan aşağı kalmazdı. Kendisi Fransız edebiyatını çok güzel öğrettiği gibi, bir de bir Alman musiki öğretmeni vardır ki gitar, keman, harp ve piyano gibi sazları pek mükemmel öğretirdi. Birkaç ay müddet öğrencilerini dersten alıkoymamak için, bu gayretli muallime, dediğimiz gibi sayfiyelere gitmek mecburiyetinde bulunurdu. Hatta Boğaziçi'ne gitmişse Ada'daki ve Ada'ya gitmişse

¹⁹⁴ Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 48.

¹⁹⁵ Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 61-62.

Boğaziçi'ndeki öğrencilerini büsbütün boşlamazdı. Haftada bir iki gün mutlaka gidip bir yoklama yapar ve öğrendiklerini unutmamaları için öğrencilerine önemli tavsiyelerde bulunurdu.¹⁹⁶

Agavni bu pansiyona girdikten sonra roman okumaya başlamıştır. Okuduğu romanlar, yazar tarafından Agavni'nin etrafını sorgulama ve yanlışlar karşısındaki sorgulayıcı tavrını ortaya çıkarmada güçlü bir unsur olarak verilmiştir:

Roman okumuştum demedik mi? Hem de pek çok roman okumuştum. Okuduklarını da özel bir dikkatle okumuştum. Her birinden kendi felsefesince, ibretli sonuçlar çıkararak okumuştum. Artık böyle bir kızın kolay kolay kanıp, başkalarına güvenmesi mümkün müydü?¹⁹⁷

Gürsel Aytaç'a göre *Müşâhedât*'da kızların roman okumasının zararlı değil, gerekli olduğundan söz eder Ahmet Mithat. Hatta öğretmenlik gibi bir meslekleri olsun, kimseye parasal bağımlılık içinde bulunmasınlar ister."¹⁹⁸ Yazarın romanda Agavni'den sonra Madam Ç... 'nin pansiyonuna yerleştireceği ve kızların meslek sahibi olmaları konusunu, yenilikçi bir tutum olarak kadının kendi ayakları üzerinde durmasındaki yardım ve desteğini üzerinde anlattığı kişi Siranuş'tur. Agavni gibi annesini erken yaşlarda kaybeden Siranuş, annesinin ölümünden önce verildiği kız mektebinde okumaya devam etmiş ve yazar tarafından bilgili, çalışkan ve terbiyeli bir kız olarak verilmiştir:

Siranuş'un gerek ibtidai sınıflarda ve gerek orta ve yüksek bölümlerde derslerinde gayet parlak imtihanlar vermesinden başka, ahlak yönü de muallim ve mürebbiyelerin daima övgülerine, aferinlerine mazhar olurdu. Hangi sınıfta bulursa ders ve ahlak yönüyle sınıfının birincisi sayılmaktan başka, adeta mürebbiyelerin, muallimelerin arkadaşlarıymış gibi seçkin birisi olarak kabul olunurdu. Sofralarda reislik muallime ve mürebbiyelerin vazifesi olduğu halde, küçük sınıfların sofrasında başkanlık şerefi de Siranuş'a layık görülmüştü. Diğer öğrencilerden hiçbirisinin böyle bir şerefe nail olduğu mektepte görülmemiş değildi.¹⁹⁹

Siranuş daha sonra Fransız dili ve edebiyatında ilerlemek için Madam Ç... 'nin pansiyonuna yerleşmiş ve Agavni ile Siranuş kısa zamanda yakın arkadaş olmuşlardır. Melin Has-Er, Siranuş ve Agavni'nin bir şekilde annelerinden ayrılma durumlarını şöyle değerlendirmiştir:

İki günahkâr annenin kızları olan Siranuş ve Agavni'yi annelerinin günahlarından mümkün mertebe uzak tutmak için, kızların anneleriyle ve muhitleriyle her türlü irtibatını kesmeye çalışmıştır. Bilhassa Siranuş'un

¹⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 103.

¹⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, 105.

¹⁹⁸ Gürsel Aytaç, *Edebiyat Üzerine*, Hece Yayınları, Ankara, 2016, 12.

¹⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 178.

annesiyile münasebetini asgarîye indirmek hususunda her çareye başvurmuştur.²⁰⁰

Siranuş'un kalmış olduğu mektep, onun ilerlemesi ve başarılı olmasında etkili bir unsur olarak verilmiş ve Siranuş'un almış olduğu eğitime katkı sağlayan bir yer olmuştur:

Siranuş bu mektepte üç sene kaldı. Sonra adı geçen mektebin gerek fen, gerek edebiyat derslerinde, musiki ve el işlerinde şimdiye kadar bir örneği daha görülmemiş en üstün öğrenci mertebesinde imtihan vererek oradan çıktı.²⁰¹

“Müşâhedât” romanının biçim-içerik ahenginin önemli bir göstergesi, yazarın Siranuş figürüne yüklediği, kızların eğitimi konusuna gösterdiği büyük ilginin ifadesidir. Eserin son bölümlerinden birinde Siranuş'un öğretmen olma hayallerinden söz ederken kendisinin bu bağlamda düşünceleri, ümitleri o hayallerle örtüşür.²⁰²

Yazar, bir baba görevini üstlenerek, bir kadının öğretmenlik yaparak meslek sahibi olması ve kendi başına ayakta durabilme temini taşıttığı Siranuş'un öğretmenlik yapabilmesinde referans olarak, kadının da meslek sahibi olabileceğini romanında işlemiştir. Böylelikle Siranuş, bilgisi, almış olduğu eğitimi ve iyi ahlâklı olmasının karşılığını kendi ayakları üzerinde durarak ve bağımsızlığını kazanarak almıştır:

Alınız işte Siranuş'un hürriyet ve istiklâli hasıl oldu gitti. Araba kirasından başka ayda on altı mecrediye!. Vartov dudunun dediği gibi kuş kadarcık ağzı var dili yok, hiçbir israfı, hiçbir masrafı yok.

Hem bu bir başlangıçtır. İçlerine girdiği aile gerçekten haysiyet, vakar ve faziletiyle meşhur bir ailedir. Arzu ettiğim derecede emniyetlerini, güvenlerini kazanırsa, Siranuş büsbütün kurtulmaktan başka, kendisine bir saadet, bir bahtiyarlık da elde etmiş sayılacaktır.²⁰³

Aldığı eğitim sayesinde kendi ayakları üzerinde durarak çalışan diğer bir kadın modeli *Diplomalı Kız* adlı eserde de verilmiştir. “Nüket Esen'in “diploma” ve “kız” kelimelerinin bile bir araya gelmesinin dikkate değer olduğunu vurguladığı”²⁰⁴ bu eserde Julie, annesinin karşı çıkmasına rağmen babası sayesinde iyi bir eğitim almıştır. Şahmurat Arık'a göre “eğitim için ne yapılması gerekiyorsa yerine getirmek isteyen baba ile buna karşı çıkıp para biriktirmeyi düşünen anne arasında sosyal değer çatışması eserin kurgusunu şekillendirmiştir.”²⁰⁵ Yazar, babasının yardımıyla eğitim almaya başlayan bu kızı eserin ilk sayfalarından itibaren aldığı tahsil ve terbiyeyle birlikte sunmaya başlamıştır:

²⁰⁰ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 176.

²⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 179.

²⁰² Gürsel Aytaç, **Edebiyat Üzerine**, Hece Yayınları, Ankara, 2016, 18.

²⁰³ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 249.

²⁰⁴ Nüket Esen, **Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat Efendi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 74.

²⁰⁵ Şahmurat Arık, **Cumhuriyete Kadarki Türk Romanında Değerler Çatışması**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2001, 317.

Julie Depres'in tahsîlât-ı ibtidâiyyesi pek yolunda gitti. Zira daha dört yaşındayken pederi kızını okutup yazdırmaya gayret eyliyordu. Tedrisin bu kadarına değil, daha ilerisine bile Jean'ın iktidarı vardı. Gökyüzünde parlak parlak görülen şeylerin bir nokta-ı mûzîe olmayıp birer küre, birer dünya olduklarını da biliyordu. Dünya yalnız Fransa ile Almanya'dan ibaret bulunmayıp bir memalik-i Osmaniyye bir Mısır vesaire bulunduğunu da biliyordu. Zira Fransızların Mısır'a, Kırım'a gittikleri de hem mesmûu olmuş, hem de buna dair bazı şeyler bile okumuştı. Bir varyozcu amele için malûmatın bu derecesi az mıdır? Bildikleri şeyleri kızına hikâye ede ede kızın kulağını gereği gibi doldurmuştu.²⁰⁶

Julie, almaya başladığı eğitim ve bilgisi sayesinde dikkat çekmeye başlamış, örnek bir kız modeli olarak her ailenin istediği bir profil çizmiştir:

Maahaza Jean Depres'nin bildiği kadar şeyler Julie'nin ilk talimi, ilk irşadı için büyük yardım eylediğinden kızın maârif-i ibtidâiyyesi pek parlak olarak husûle geldi. Tevzî-i mükâfatlarda Julie her ananın, her babanın mahsûdu oluyordu. Hâl ve şanınca Depres familyasından pek bâlâter olan familyalar kendi kızlarını:

- Demircinin kızı kadar da olamadın!

diye hırpalıyorlardı.²⁰⁷

Julie'nin almış olduğu eğitim için harcanan masraflara karşı çıkan annenin yanı sıra babası kızının eğitimi için harcanan her şeyin karşılığını alacaklarına inanmış ve kızları Julie eğitim bakımından ilerlemeye devam etmiştir:

Julie maârif-i tâliyeyi bitirdi. Bunda da maârif-i ibtidâiyye derecesinden pek de nispetini düşürmedi. Kırk beş mevcutlu bir sınıfta dördüncü oldu. Az değil a? hele sadası da güzel. Muzika fennince terakkisi yolunda. Ne güzel resimler yapıyor. Ne âlâ el işleri öğrenmiş.²⁰⁸

Yazar, eserinde muallime olma fikrini Julie'nin babası yoluyla vermiş ve babası yoluyla kızının eğitim alarak muallime olmasının birçok yönden getirisini ifade etmiştir:

- Canım! Julie hanende sazende olacak değildir. Ressam hiç! Modistra hiç! Bunları öğretmekten maksatları tevsi-i karihâ, tezyîd-i malûmâtıdır. Julie bunlarla para ve şan kazanmayacak. Julie "institutrice"(muallime) olacak! Belki muallime bile olmayacak. O şehadetnameyi ihraz eyledikten sonra ihtimal ki bir kibar koca bulup kendi de bahtiyar olacak, bizi de bahtiyar edecek! Farz edelim ki muallime olsun, o bile hepimizi bahtiyar etmeye kâfi değil midir?²⁰⁹

²⁰⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 24.

²⁰⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 24.

²⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 26.

²⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 27.

Namuslu olduğu gibi, almış olduğu edep ve hikmet derslerini de kendisine bir tabiat-ı sâniye edinircesine²¹⁰ alan Julie, birçok yazarın eserini okumuş ve Tanzimat yazarlarının sahip olduğu ansiklopedist bir tavırla birçok yönden geniş ve derin bilgiye sahip olması bakımından bir “servet-i edebiyeye”²¹¹ olarak tasvir edilmiştir:

Filvaki o akşam Julie pederine bir müsâmere-i edebiyeye ve hikemiyye yaptı ki Jean’ın da bunu bihakkın takdir edememiş olduğuunu zannetsek zannımızda hatamız olmaz. Vakıa kızcağızın okuduğu şiirleri gayet tatlı okuduğuunu anlayabiliyordu ama ne kadar tatlı olduğuunu tayin edemezdi. Bilemezdi ki kaç yüz şakirtten kaç tanesi bu kadar hüsni-kıraata muvaffak olabilir.

Jean’ın bilemeyeceği şey yalnız bu mudur ya? Julie meselâ kışın şiddeti hakkında Racin’in bir manzumesini okuyorsa:

-Boileau dahi bu yolda şunu söylemiştir. Voltaire bunu şöyle tasvir etmiştir. Moliere’in de bu babdaki şu tasviri biraz daha mizâh-gûyânedir. Jean Jacques Rousseau bunu neşren şöyle eda etmiştir. Şu da Alfred de Musset’nindir.

diye yirmi otuz ve bazı mesâilde kırk elli edîbin âsârını dermeyeran ediveriyor. Ne servet-i edebiyeye!²¹²

Kendi hayatında ticaret ve iş hayatına atılan hem de bu yolla para kazanmaya önem veren Ahmet Mithat Efendi, muallime olmaya hazırlanan Julie’yi yüzlerce aday olmasından dolayı bu işi yapmaktan alıkoyacak ve O’nu kendi ahlâk ve namus çerçevesi içerisinde çiçek satıcılığı yaparak almış olduğu eğitim sayesinde başarılı bir şekilde para kazanmaya hazırlayacaktır. Orhan Okay, o dönemde henüz gerçekleşmemiş olan bu durumu yazarın çıkardığı bir yenilik olarak ifade eder:

Kızların bu tahsilinde, okur-yazar veya kültürlü olmaktan başka pratikte ne gibi bir fayda beklenebilir? Bir meslek sahibi olmak mı? Bu düşünce o günün Türkiye’sinde henüz gerçekleşmesi çok uzak görünen bir hayaldir. Fakat Ahmed Midhat Efendi hayal de olsa bir gün gerçekleşeceğini ümit eder.²¹³

Nihal Öztürk’ün yüksek lisans çalışmasında “Müteşebbis Tıp” başlığı altında değerlendirdiği Julie,²¹⁴ muallime olamayınca çiçek satıcılığı yapmaya başlamıştır. Ancak almış olduğu eğitim boşa gitmemiş, çiçek satarken okuduğu ve çiçeklerin arasına koyduğu şiirler onu diğer çiçek satıcılarından ayırmıştır. Julie’nin almış olduğu diploma ile tahsil ve terbiye, çiçek satıcılığı yapsa dahi onu başarılı kılan en temel ve en önemli bir araç olmuştur:

²¹⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 41.

²¹¹ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 40.

²¹² Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 40.

²¹³ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 374.

²¹⁴ Nihal Öztürk, **Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2008, 85.

Julie ise kibardan olan müşterilerini Fransa'nın en benâm şairlerinin gül hakkında söyledikleri en lâtif şiirleriyle karşılıyor. Bunları o kadar da güzel bir talâkat, bir azûbet ile okuyor ki kadın erkek mârrîn ve âbirîn mahsusen durup dinliyorlar. Hele aralıkta bir meselâ yine gül takdimindeyse zevcesini ya kızını koluna takmış olan mösyöye hitaben:

Takmış o senin koluna bak gül destin

Ver sen de onun destine bir gül deste”

diye bir beyit inşâd eyliyor ki o zat henüz mesmûu olmayan bu sanatlı beyti hangi şairin eser-i tab'-ı âlem-pesendidir diye düşünmeye başladığı zaman zavallı Julie mösyönün kulağına eğilerek gayet mütevazîâne ve mahcûbâne bir tavırla:

- Bu da muallimelik diplomasını haiz olan çiçekçinizin mahsul-i tab'ıdır.

deyiverince mösyöyü hayret bürümek mümkün olamıyor. O saat anlaşılıyor ki kızcağzın kendisine isnat eylediği muallimelik diploması öyle isnâd-ı mâlem-yekûn değildir. Zaten esâtize-i üdebanın o âsâr-ı nefisesinin tamam nefasetine mütenasip bir suretle okuyabilmek her olur olmaz muallimelere de müyesser olamaz ki.²¹⁵

Eserde Julie'nin diploması, kadının eğitim alması gerektiği ve hangi iş yapılırsa yapılsın tahsil ve terbiyeyle daha iyi yapılacağı fikriyle idealize edilmiş ve Julie kadar çok çiçek satamayan kızlar tarafından söylenen “Öyleyse gidelim biz de birer diploma alalım. Anlaşıldı ki rağbet diplomalılarıymış,”²¹⁶ ifadesiyle, eğitimin başarı elde etme yolundaki en önemli unsur olduğu belirtilmiştir. Çiçek satıcılığı yapan kızının eğitim almasına her zaman karşı çıkan Polini haklı çıksa da yazar, kızı için hiçbir masraftan kaçınmayan babayı da haklı çıkarmış ve Julie ile babası emeklerinin karşılığını almıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin bilgili, kültürlü ve iyi eğitim almış bir kız modeli, *Taaffüf* adlı eserinde de yer almıştır. Sâniha, ilk olarak yazar tarafından mektup yazarken tasvir edilerek tanıtılmıştır:

Sâniha'yı yazarken uzun uzun tasvir eden Ahmet Mithat Efendi'nin bu noktadaki dikkati mühimdir. Sâniha'nın şahsında, yeni bir kadın tipini selâmlayan muharrir, umumiyetle dünyada ve özellikle bizde, kadının yazma bahsindeki eksikliğini telâfiye başlamasından büyük bir memnuniyet duymaktadır.²¹⁷

Yazar, romanın ilk sayfalarından başlayarak Sâniha'nın eğitimine titizlikle yaklaşmış, ana dilini öğrenmesiyle birlikte evlerine Fratenberg adında bir doktoru da getirterek bu kızı Türkçe yanında Fransızca'yı da mükemmel derecede öğrenmeye hazırlamıştır:

²¹⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 71.

²¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, 72.

²¹⁷ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 187.

Beşinci yaşında çocuğun talim ve tedrisine başlandı, Türkçe için bir hoca tayin edilip, Dâniş Bey bizzat dahi tedriste bulunuyorsa da çocuğu Doktor Fratenberg'in elinden kurtarmak mümkün mü? Anasından, babasından ziyade çocuğu doktor seviyor. Sözün en doğrusunu isterseniz çocuk dahi anasından babasından ziyade doktoru seviyor. Doktor Fratenberg dahi bir Fransızca bir ders küşat eyledi. Vakıa Türkçe elifba risalesi kırmızı, mavili, yaldızlı filânlı ise de Fransızca alfabe dahi resimli. Elifbanın yaldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlamayan Sâniha alfabenin resimlerini kâmilan anlıyor. Horoz gibi, köpek gibi, balık gibi, zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi, deve, fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellekte asla usret çekmiyor.²¹⁸

Yazar, Sâniha'yı alışılmış roman karakterlerinden farklı olarak ana dilinden önce Fransızca'yı mükemmel derecede yazıp konuşabilen bir kız olarak vermiştir. Ancak Fransızca kadar iyi öğrenmiş olmasa da ana dilini öğrenmekten kopmamış, Fransız olan bir öğretmenin olması, Sâniha'yı kötü bir yönde etkilemekten ziyade onu mükemmel ve çok yönlü bir eğitime yönlendirme hususunda büyük bir etken olmuştur:

Bir taraftan pederinin, diğer taraftan Fratenberg'in hem mukdimâne, hem mülâyimâne talim ve tedrisleri sayesinde Sâniha on iki yaşına geldiği zaman, o yaştaki bir Fransız kızından daha pek çok mükemmel olarak Fransız lisanını biliyor ve yazıyordu. Muahharen biraz Arabî ve Farisî dahi gösterilerek, o yaştayken Türkçe'yi de gereği gibi öğrendiyse de Türkçesi Fransızcası derecesinde değildi. Zaten sair kız ve erkek çocuklarına nispetle Türkçe iktidarı inanılmayacak kadar ziyade görülür idiyse de, Türkçe'nin asıl matlup olan derecesine kıyasen, bu dereceyle tamam diyemeyiz.²¹⁹

Bati dilini öğrenirken Türkçeye yabancı kalmış roman şahıslarının karşısında Sâniha, Hem Türkçe hem de Fransızca bilen, eğitim ve öğretim yönünden güçlü bir nitelikte verilmiştir:

Hem Türkçe, hem Fransızca talim edilmiş kızlar hakikaten nevâdirden olup, işte o nadirelerin birisi de şu hikâyemizin kahramanı olmak ehemmiyetini alan Sâniha Hanım'dı.²²⁰

Doktor Fratenberg Sâniha'nın bu iki dili öğrenmesiyle yetinmeyerek Coğrafya, Kimya ve Tarih gibi birçok alanda ders almasını sağlamış ve Sâniha Doktor Fratenberg aracılığıyla yazarın idealize ettiği kadın profilini temsil etmiştir:

Bizim Sâniha, birisi Osmanlı diğeri Fransız olarak iki kızın mecmuu olmak hükmünü almış olduğu hâlde, o iki kızın malûmât-ı şettâ cihetiyle noksanları mecmuu dahi kendisinde mevcut idi. İşte Doktor Fratenberg bunu bildiğinden,

²¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 27-28.

²¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 28.

²²⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, 30.

kendisi tevlit etmemiş ise de kucağında büyüttmüş olduğu Sânihacığının bu noksanını da cebreylemek gayret-i pederânesine duçar oldu.

Dâniş Beyin vefatından bir sene sonra Doktor Fratenberg bu gayretinin âsâr-ı fi'liyyesini de meydana koymaya başladı. On üç yaşındaki bir çocuğu biktırmayacak, usandırmayacak surette bir hesap ve hendese dersi açtı ki ulûm-ı ri'yâziyyenin tabiat-ı mücerredesindeki kuruluk, tündlük kolay kolay izale edilebilecek şeylerden olmadığı hâlde, Doktor Fratenberg'in bu babdaki muvaffakiyetine ne kadar şaşılsa becâdır.²²¹

Sâniha sahip olduğu bilgiyle dönemin kadınlarında görülen profilden sıyrılarak, yalnızca erkeklerin bilgi sahibi olabileceği tabusunu yıkmış, bilgisi ve almış olduğu eğitimle çevresi tarafından dikkat çekmiştir:

Sâniha'yı yakından tanıyan bazı hanımlar o malûmatı ne surette terâkki etmek lüzumunda mütehayyir kalarak ve insanın mahrum olduğu şeye adaveti tabîi bulunmakla hüsnütelâkki cihetine hiç de gitmeyerek:

- Hanım onun nesine kız demeli? Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Âdeta bir erkek. Maâzallah, maazallah! Daha neler göreceğiz? diye yakalarını ısırmakta idiler.²²²

Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* adlı eseri, eğitim ve öğretimin üvey anneleri olan Fazıla Hanım tarafından aşılınmasıyla ve Akile ile Zekiye adındaki iki kızın almış olduğu eğitimle birlikte yoğun bir biçimde verilmiş, bu kızların isimleri dahi eserde işlenen bilgi, öğrenme ve araştırma gibi kavramlara uygun bir şekilde seçilmiştir. Fazıla Hanım öncelikli olarak Akile'yi evlatlık olarak kabul etmiş ve çok akıllı olan bu kızı eğitmeye başlamıştır:

Bir gün Ayasofya hafız-ı kütübü elinde yedi sekiz yaşında güzel bir kızcağız olduğu hâlde kapıya gelip “Fazıla Hanım, bakınız şu yumurcağa. İnsan nasıl sevmez, nasıl canına sokmaz? Bîçare öksüz. Allah'tan başka kimsesi yok. İmarete getirip bıraktılar. Kız çocuk bakılması müşkül. Siz ise yalnızsınız. Bir can yoldaşı olmak üzere şayet hanım kabul eder diye getirdim. Hem bîçare oldukça da soyzade” dediğinden Fazıla Hanım henüz bakire ve fakat otuz beşini tecavüz etmiş ve tezevvüç ve tehhül bütünü zihninden çıkarıp heva ve hevesi yalnız taallüm ve tefennüne hasretmiş bir kadın olup şu hâl ile beraber kendisine evlât olabilecek böyle bir çocuğa hevesi dahi bulunmağla kızcağızı maalmemnuniye kabul eyledi. Cenab-ı Hak bu kızcağıza ol kadar akıl ve izan vermiş ki bunu güya akl-ı mücessem yaratmış bulunduğundan Fazıla Hanım bu kıza Akile tesmiyetiyle terbiye ve tedrisine merakı sardırды ve gayet kestirme bir yolda okutarak az zamanda çok şey öğretti.²²³

²²¹ Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü*, 30.

²²² Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Ankara, 2000, 32.

²²³ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenan*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 56-57.

Fazıla Hanım Akile'den sonra öz annesi tarafından talim ve terbiyesi için kendisine verilen Zekiye'yi kabul etmiş ve Zekiye'nin eğitimi, Fazıla Hanım'ın evine girmesiyle birlikte başlamıştır:

Vakıa Fazıla Hanım böyle ağır meşguliyet altına girmeyi kendi mütalâatı için mâni görerek kabul etmemek istedi ise de böyle bir dost-ı kadiminin duçar olduğu hâl-i esef-iştimal kendisine pek ziyade ıstırap ve melâl verdiğinden ve böyle bir zamanda Fatma Hanım bîçaresi için tekâlif-i vakıasını kabul etmekten daha büyük bir iane ve inayet olamayacağını bildiğinden teklifini kabul ettikten başka mezbure Zekiye'nin vuku bulacak mesarifi için bir para kabul edemeyeceğini ve binaberin salîfû'z-zikr maaşları dahi kendisine terk ettiğini dermeyeran eyledi. Bundan sonra Fazıla Hanım'ın kendi mütalâasına hâlel gelip artık olanca vaktini bu iki çocuğun talim ve tedrisine hasretti.²²⁴

Fazıla Hanım'ın ölmeden önce kızlarına vasiyet ettiği şey, evlenmeyip yalnızca bilgi ve mütalâa ile meşgul olmaları ve iki kız kardeşin birlikte yaşamalarıdır. Orkan Okay için *Felsefe-i Zenan*, “evlilik müessesesinde kadınların nokta-i nazarı ile bakmayı konu edinmiştir. Bu hususiyeti ile edebiyatımızda ilk defa kadınların ön planda olduğu bir hikâyeyi okuruz.”²²⁵ Zekiye, Fazıla Hanım öldükten sonra ablası Akile'yle birlikte yaşamaya başlar. Ancak bir müddet sonra öz annesinin evine sığınmış olduğu Muhsin Paşa tarafından kendi çocuklarını eğitmek için Halep'e davet edilir. Böylelikle Zekiye ile birlikte çalışan kadın modeli bu eserde de ortaya çıkmıştır. Melin Has-Er'e göre ise Halep, Zekiye için yeni yollar görüp yeni şeyler öğrenmesinin başlangıcı olmuştur:

Halep seyahati Zekiye'nin önünde yeni ufuklar açan çok zengin bir tecrübe olmuştur. Genç kız, hayatın evde oturup kitap okumak ve hayâl kurmaktan ibaret olmadığını, evin ve kitabın dışında da çok canlı ve renkli, câzip bir dünya bulunduğunu ilk defa bu seyahat vesilesiyle düşünmeğe başlamıştır.²²⁶

Zekiye Halep'e gittikten sonra Akile'yle mektuplaşmaya başlar ve eser bu mektuplaşmalarla birlikte şekillenmeye devam eder. Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, “Hikâyenin mühim kısmının mektup şeklinde olması kadına mahsus hususi bir itiraf dili aradığını gösterir. Fakat Felsefe-i Zenan'ın daha mühim bir tarafı vardır. Burada genç kız hayatta çalışan bir kızdır. Hulâsa Çalıkuşu'ndaki Feride'den evvel biz Zekiye Hanım'ı görürüz.”²²⁷

²²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenan*, 57.

²²⁵ M. Orhan Okay, *Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları-Tanzimat Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990, 70.

²²⁶ Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 41.

²²⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, 456.

Fazıla Hanım'ın mütalâayı her şeyin üzerinde tutan tavrı ve kızlarının evlenmekten sakınmalarını öğütlemelerine karşı Zekiye evlilikten nefret ederek yaşamasına rağmen bir müddet sonra Muhsin Paşa'nın hanesinde bulunan Sıtkı Efendi'yle evlenmeye karar vermiştir. Ancak bu evlilik mutlu sonla bitmemiş, Zekiye amansız bir hastalıkla hayatını kaybetmiştir. Zekiye'nin hastalığı haberini alması üzerine Halep'e giden Akile, Muhsin Paşa'nın kızı tarafından Zekiye'nin aslında evliliğe her zaman karşı olduğunu ancak Sıtkı Efendi'nin ona yazdıklarından ve onun kaleminden etkilenmesi üzerine onu sevip evlenmeyi kabul ettiğini öğrenir. Okuma ve yazmayı evliliğe tercih eden bu kız, okudukları ve Sıtkı Efendi tarafından yazılanlar karşısında etkilenip evliliği tercih etmiş ancak bu evlilik onun sonu olmuştur:

Ah efendim, hocama kalsa idi ömründe kocaya varmaz idi. Bu bapta bana ol kadar şeyler söyledi ki ben bile soğudum. İşte teehhülün bu derece aleyhinde iken yine bunu kabul edişi mahza Sıtkı Efendi'nin kalemine aldanmasından ileri gelmiştir. O bîvefa herif kendisine neler yazdı bilseniz. Nihayet kalemiyle hocamın muhabbetini celp eyledi. Hatta validem izdivacı kendisine teklif eylediği zaman hocam o gece bana ders vermeyip bütün gece Sıtkı Efendinin lâkırdısını etti ve kendisine böyle menfur olan bir şeyi niçin kabul eylediğini sorduğumda, “A yavrum, o fikir alelâde bir koca aleyhinde idi. Fakat Sıtkı Efendi bundan müstesna olmak lâzım gelir. Yazdığı şeyleri sen de okudun ya. Baksana o da alelâde kadınlara güvenemediği için teehhülün hilâfında bulunuyor. İmdi âdet-i umumiye muhalif bulunan iki fikir yekdiğeriyle mütevakıftır. Şu hâle göre ben Sıtkı Efendi ile izdivaç eder isem bizim karılığımız kocalığımız sair karılıklara kocalıklara benzemez. Teehhül hususunda saadet denilecek bir şey var ise ona da biz mazhar oluruz” demiş idi. Eyvah ki bîçarenin tahmini yanlış çıktı.²²⁸

Ahmet Mithat Efendi *Ana-Kız* adlı hikâyesinde Anjelik'in kötü bir evlat ve kötü bir anne olup sonunun kötü bitmesine rağmen kızı Luiz'in annesi gibi kötü bir sona yaklaşmasından ziyade birçok yönden bilgi sahibi olması ve tahsil ve terbiye bakımından yükselişi anlatılır. Yazar, kendisini ve büyükannesini bırakıp giden Anjelik'in mahvını hazırlarken annesiz kalan Luiz'in büyükannesi başta olmak üzere birçok yardımcı aracılığıyla eğitim almasını sağlamış ve Luiz annesi gibi yalnız kalmamıştır. Büyükannesi kızı gittikten sonra torunu Luiz'i parası yetmediği için mektebe gönderemese de onun ilk talim ve terbiyesini kendi eliyle vermiş ve anne himayesinden mahrum kalsa da Luiz yine bir kadının verdiği talim ve terbiyeyle öğrenmeye başlamıştır:

Jijik validesini ve kızı Luiz'i terk eylediği zaman Luiz iki buçuk yaşında ancak var idi. Ortalık silmek, süpürmek ve gömlek ütölemek gibi sanayi-i mutaabe ile tamam on iki senedir Jermen valide Luiz'i beslemekte idi. Fakat kızı Anjelik'e muntazam ve mükemmel bir talim için bir zaman hâl ve vakti müsaade vermiş

²²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat-Felsefe-i Zenan*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 84.

olduğu hâlde hafidesi Luiz’i kendi yanına alıp o fakirane köşecikte kendi terbiye-i dihkhananesiyle terbiye etmekte idi.²²⁹

Luiz’in büyükannesi Jermen Valide, torunu Luiz’e bildiği şeyleri öğretmiş ancak çok bilgili bir kadın olmadığı ve para verip torununu okutamayacağı için Luiz’in eğitimi tamamlanmamıştır. Yazar ise büyükannesinden yeteri kadar şey öğrendikten sonra Luiz’in karşısına oturdukları dairedaki kapıcının karısını çıkarmış ve bu kadının verdiği dersler sayesinde Luiz az da olsa okuma ve yazmayı de öğrenmiştir:

İşte bizim Jermen Valide Luizciğini bu terbiye-i safderunane ile terbiye eyliyor idi ise de Luiz başka çocukların mektebe giderek türlü, resimli güzel kitaplardan ders aldıklarını görüp imrendiğinden kendisi dahi okumak için büyük validesini icbar eyliyor idi. Bereket versin ki sakın oldukları dairenin kapıcısının karısı okur yazar bir kadın olup Luiz’in hem hâline acıyarak hem de masumiyetini, mahcubiyetini sevdiğinden günde birer ders vermeyi taahhüd eyledi de Luiz dahi hiç olmazsa okur yazar bir kız sayılmak yolunu temin etmiş oldu.²³⁰

Jermen valide bir gün kurabiye satmak için çıktığı yolda yürürken yağmur yağmaya başlamış ve kurabiyeler dağıldığı için Jermen Valide para kazanamayacak olmasından dolayı ağlamaya başlamıştır. Jermen Valideyi saran kalabalıkta bir aile dostları onu tanıyarak yanına gelmiş ve büyükanne ile torununu kendi evlerine misafir etmiştir. Bu ailenin yanına giden büyükanne ile torununa ev sahipliği yapılmış ve yazar eğitmek istediği Luiz’i talim ve terbiyeye bir kademe daha yaklaştırmakla birlikte, kızı bu aileyle yakın bir temasa sokarak idealize ettiği bilgili ve görgülü kadın tipini hazırlamaya başlamıştır:

Kocasının tavsiyesi üzerine Madam La Baron de Karniol bu fakirleri hüsn-i kabul ederek ikîmetleri için dahi şatoya en yakın olan çiftçi hanelerinden bir dair tahsis ettirdi. Ama tafsilât-i zaideye hacet görülmek üzere derhal haber verelim ki Jermen Valide bu dairede yalnız kaldı. Zira Matmazel Juli kemal-i safvet-i kalbi ve merhamet-i tab’ı hasebiyle zavallı Luizciği seviverdiğinden birkaç gün sonra Luiz, Matmazel de Karniol’ün hizmet-i refakati şerefi ile müşerref olarak şatoya alınmış idi. Jermen Valide kibar ve asilzade zevatın isimlerini bile olur olmaz münasebetlerle kâle almaktan müteeddib eski terbiye sahibi bir kadın olduğundan hafidesinin nasıl olup da bu hüsn-i kabule mazhar olduğuna bir türlü akıl erdiremeyerek şaşırdı kaldı. “Hüsün” diyecek olsak zavallı hasta kızcağızda hüsn yok. Terbiye diyecek olsak henüz hiçbir kimseden hiçbir terbiye almamış. Hüner addolunmak üzere ne musikiden haberi var ne resimden. Pek az okuyup yazmaktan başka hiçbir şey bilmez. Dinlettirebilecek surette söz söylemesini de bilmez. Bu kızın nesini

²²⁹ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 835.

²³⁰ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, 837.

beğenmişler de Matmazel'e refika olmaya lâayık görmüşler? İşte böyle bir şey bilmediğini görmüşler de onun için bu şerefe lâayık bulmuşlar²³¹

Yazar bu ailenin yanına yerleştirdiğı merhamet ve iffet sahibi Luiz'in yine bir kadın tarafından eğitim ve öğretim görmesini sağlamış ve bu ailenin kızı "beyaz bir kağıt" olarak tasvir ettiğı Luiz'e eğitim vermeye başlamış ve ardından Juli ve kardeşinin muallim ve muallimleri de Luiz'in eğitilmesi konusunda yardımcı olmuşlardır:

Matmazel Juli de Karniol pek fatin ve hüsn-i terbiye ile fetanetini tezyin etmiş bir kız olduğundan validesine:

- Anacığım! Bu matmazel Luiz bir beyaz kağıttır. Üstüne henüz hiçbir şey yazılmamış. Hiçbir şey bilmiyor ise de enva'-ı seyyiat dahi kendisi için meçhulât-ı kat'iyedendir. Onu bana veriniz de o safha üzerine istediğimi yazayım, demiş ve makul olmak suretiyle kendisinden hiçbir şey diriğ edemeyen validesi bu arzu-yı merhametkârisine de muvafakat göstermiştir. Aradan üç ay geçtikten sonra Luizciğı görmeliydi Luizciğı! Şatonun tabibi asar-ı hazakatını by hasta kızcağız üzerinde gösterip Madam de Karniol'in aferinini kazanmak için yapmadığı kalmadı. Halbuki kızcağızın asıl hastalığı açlık derdi olduğundan kuvvetli et'ame ile tagaddi ve havadar ve müşemmes yerlerde tenezzüh eyledikçe rengi gelip kuvveti artıyor idi. Bîçare öksüzün sırma saçları, firuze gözleri asıl şimdi safha-i veçhine ziynet addolunmak liyakatini peyda eylediler. Kendisine sade ve fakat güzel rubalar yapıldı. Mösyö Jerom ve Matmazal Juli'nin muallim ve muallimleri Jermen Valide'nin öksüzçüğü için de birer ders açmaya inayet eylediler. Kızcağız piyano ıskalasına da başladı.²³²

Luiz ve büyükannesi bu ailenin yanında yedi ay kaldıktan sonra Paris'teki evlerine geri dönmüş ve birçok yönden değişen Luiz komşuları tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Büyükannesiyle yıllarca birçok zorluğa göğüs germiş olan bu kızı yazar idealize ettiğı kadın tipiyle birleştirmiş, annesizlik, parasızlık ve yoksulluk çektiirdiğı Luiz'i aldırılmış olduğu eğitim ve zenginlikle ödüllendirmiştiir:

Bizim Jermen Valide ile hafidesi Luiz, Karniol familyası ile beraber tamam yedi ay bu surette tebdil-i hava eylediler. Sonbahar evahirinde Paris'e avdet eyledikleri zaman Jermen Valide'nin komşuları Matmazel Luiz'i tanıyamamışlar idi. Tanılacak hâli kalmamış ki tanıyabilsinler. Luiz ne maddeten ne manen ne zahiren ne batınen ne cismaniyeten ne ruhhanıyeten eski Luiz değil idi. Bakmaya kıyamayacak derecede güzellenmiş, musahabesine doyulamayacak kadar terbiyeli olmuş. Komşular evvelce nazar-ı merhametle bakageldikleri bu kıza şimdi nazar-ı tazim ile bakmak mecburiyetini hisseder oldular. Lâkin Luiz kendilerine kalmadı. Matmazel Juli de Karniol hiç Luizciğınden vazgeçer mi? Çend hafta sonra Fuburg'da Sen

²³¹ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 844.

²³² Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 845.

Jermen'deki konağa aldırıldı. Büyük validesine de ayda yetmiş beş frank maaş tayin olunarak yine evvelki ikametgâhında fakat her gün sekiz on haneyi silip süpürmek ve on beş yirmi gömleği ütölemek zahmetinden varestede kalmak şartıyla yaşamaya memur edildi.²³³

İyi bir eğitim görmüş, bilgi ve tecrübe bakımından zengin kadın örneğine, Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* adlı romanında da yer verilmiştir.

Özellikle bu eserdeki Ulviye Tipi, o zamanki Müslüman-Türk cemiyeti için çok yeni ve devrine göre hayli ileridedir. Muharrir bu kadın tipinin cemiyete pek uygun düşmediğini fark etmiş olacak ki, onu İran veya Hindistan'dan Mısır'a oradan da İstanbul'a göç etmiş bir ailenin kızı olarak takdim etmiştir.²³⁴

Yaşlı annesi ve hizmetlileriyle bir yalıda yaşayan Ulviye Hanım, dönemin kadınlarından farklı olarak İngiliz lisanını bilmesi ve yenilikçi tavırlarıyla yazar tarafından idealize edilmiş, eserin başından itibaren Ulviye'nin bilgi ve zekâsı verilmeye başlanmıştır:

Vakıa Ulviye Hanım öyle horozdan kaçan takımından dahi değildir. Hele daha Mısır'dayken muarefe peyda eylemiş olan bir İngiliz tabibi sık sık yalıya gelerek Ulviye Hanım'la uzun uzadıya sohbet eder. Lâkin bu İngiliz, Ulviye için bir büyük peder olmak derecesinde ihtiyar olup revîş-i hâle nazaran mücerret İngiliz lisanını unutmamak üzere doktorun musahabesinde devam eylediği anlaşılır.

Bundan maada Ulviye Hanım'ın edebiyata dahi pek ziyade merakı olarak roman ve tiyatro suretinde ve şiir ve inşâ vadisinde her ne çıkarsa cümlesini alıp kemal-i dikkatle okur. İşte bu hâl dahi bazı erbab-ı güftügûları sermâyeye-i makal olup bahusus Ulviye'nin bazı muharrirlerle mükâtebe ve muhaberesi olması dahi kendi hakkındaki güftügûları arttırırsa da söylenen sözlerin adeta kâffesi haksız olduğundan, inanmamalıdır.²³⁵

Şahmurat Arık'a göre, “eser, bilgi ve birikimiyle daima ilk sıralarda anılan Ahmet Midhat Efendi, ilmî açıdan çağı yakalama hususunda da öncü bir kimliğe sahiptir. Neşrettiği makaleler yanında, *Dürdane Hanım* (1299) isimli eserinde de bunu görmek mümkündür.”²³⁶ Yazar, bunu eserinde Ulviye'yle birlikte vermiş ve bu kadını yeni bir profille sunmaya başlamıştır.

²³³ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 845-846.

²³⁴ Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 125-126.

²³⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz On Yedi Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım*, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Yeni Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 58.

²³⁶ Şahmurat Arık, *Cumhuriyete Kadarki Türk Romanında Değerler Çatışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2001, 49.

Öznur Özdarıcı Arslan'ın doktora çalışmasında “Meraklı Kadın” başlığı altında değerlendirdiği Ulviye²³⁷ dönemin özelliklerine göre daha serbest tavrı ve komşu yalıda oturan Dürdane Hanım hakkında bilgi alma konusundaki merakı ve İngiliz doktorun yardımıyla devrinde görülmemiş bir şey olarak telefon cihazını kullanmak ister. Bilim ve fen konusundaki hassasiyeti, merakı ve ilgisi olan yazar adeta Ulviye'yi kendi şahsında birleştirerek bu kadını “tecârib-i fenniyye” den beslenen ve zevk alan birisi olarak vermiştir:

Ulviye'nin zihnine derhal bir şey gelerek bunu hal için doktora sordu ki:

- Bu âlet çok pahalı bir şey midir?
- Hayır! Zaten asıl ehemmiyet verilecek bir ciheti de bu değil mi ya? Elektrikli çingiraklardan pek de farkı yok. Beyoğlu'nda bir mağazada gördüm. On lira kadar bir parayla mübayaa olunabilir.
- Aman doktor. Şundan bir tanesini mübayaa etsek bir hayli eğlenirdik. Zaten bu misillü tecârib-i fenniyyenin beni ne kadar eğlendirdiğini bilirsiniz ya?
- Bundan kolay hiçbir şey yok. İki güne kadar merakınızı halledebilirim.

Filvaki iki gün sonra doktor bir miktar tel ve bir de telefon aletiyle geldi. Telefon aleti Ulviye'nin odasına konularak diğer alet ince ve uzun bir telle merbut olduğu hâlde bahçenin bir tarafına kadar götürüldü. Bir cariyenin oradan hem de yavaşça söylediği söz oda içinde sanki Ulviye'nin kulağına fısıldanmış gibi işitildiğini genç kadın görünce artık sevincinden çıldırmak derecelerini bulurdu.²³⁸

Fatma Aliye Hanım'ın çalışan kadın profilini sunduğu *Refet* adlı eserinde, Refet ve Şule sahip oldukları zeka ve çalışkanlık ile öğretmen olmayı başarabilen iki arkadaş olarak almış oldukları eğitimle örnek bir rol model olmuşlardır. Yazar, aynı sınıfta okuyan bu iki kıza imkânlar sunmaya başlamış ve onların okul dışında da yeni şeyler öğrenmesinin yolunu açmıştır. Okullarının iki aylık tatilinde Refet'in arkadaşı bu iki kıızı kaldıkları köşke davet etmiş ve böylece Refet ile Şule yeni şeyler öğrenmeye başlamıştır. Özellikle Refet günlerini aile üyelerinden birisi olan Cazibe Hanım'la birlikte oturup onu dinleyerek geçirmiş ve malumat bakımından çok şey öğrenmiştir:

Refet, Cazibe'nin yanına geldiği bir buçuk aydan beri malumatça da terakki eylemişti. Cazibe, Refet'teki vüsat-i fikre ve zekâ-yı fevkaledeye hayran olduğu için onu dinlemekten baika ona kendisi de söylüyordu. Refet o bir

²³⁷ Öznur Özdarıcı Arslan, **Türk Romanında Kadın**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2010, 317.

²³⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz On Yedi Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 65.

buçuk ay zarfında Yunan hükemasının bir tarihçesini, Sokrat'ın, Felatun'un, Aristo'nun muhtasar tercüme-i hâllerini, Garp hükemasını, Avrupa felasifesini hep tanıdı. Felsefe kelimesinin ne olduğunu, feylosofiyenin nereden gelmiş olduğuna dair olan bahisleri ve Frenk edebiyatının tarifatını, Avrupa şua ve üdeba-yı meşhuresinin isimlerini hep dinleyip ezberliyordu. Bir işittiğini bir daha unutmayan Refet bunların hepsini yutmak istiyormuşçasına Cazibe'nin ağzından çıkanları hep belliyordu.²³⁹

Refet günlerini sürekli bir öğrenme merakı içinde geçirmiş ve Şule'yle birlikte yeni bilgiler öğrenmenin yolunu bulmuştur. Okul arkadaşları arasında “Farisi'den Hafız'ı okumuş ve hatta Mesnevi'ye başlamış, Arabi'den de İmam-ı Gazali'nin İhya-yı Ulum'unu, vesair şeylerini okumuş”²⁴⁰ olan arkadaşlarının yanından ayrılmayarak kimlerden öğrendiğini araştırmıştır. Okul arkadaşlarından birisi, isterlerse halasının onlara da öğretebileceğini söylemesi üzerine Refet ile Şule bu teklifi kabul etmiştir. Yazar, Refet ile Şule'ye yine bir fırsat sunmuş ve bu kadın aracılığıyla ilme talep edenlere ilmi aşılamanın önemli olduğunu da belirtmiştir:

Hanımı, pederi birçok muallimlerden tahsil ettirmiş, Arabi ve Farisi'yi o kadar güzel okumuş ki eline aldığı Arabi kitapları ve Farisi kitapları hep anlar Türkçe de güzel yazar. Hatta eşarı da vardır. Eski usulde güzel eşar söyler. Refet ile Şule'yi güzel kabul etti. Maksutlarını anladığında ise ilmi talep edenlerden sakınanların ağzına ateşten gem vurulacağına dair olan hadis-i şerifi okudu. Altı ay müddet kadar kendilerine ders verebileceğini söyledi. Refet ile Şule ertesi gününden itibaren derse başladılar. Mektebin muntahi sınıfında bulunduklarından Arabi'den İzhar'ın nihayetine kadar gelmiş ve Farisi'den de Gülistan'ı tamam eylemiş olduklarından pek müşkülât çekmiyorlardı.²⁴¹

Şule aynı zamanda dayısının ona öğrettiklerini de Refet'e öğretir bir hâle gelmiş ve okulda öğrendikleri ile yetinmeyen bu iki kız, çalışkanlıkları ve gayretleri ile önlerine sunulan fırsatları değerlendirmiştir. Yazar, Şule'yi de çalışkanlığı ve zekâsıyla öne çıkarmış, adeta bu iki kız öğretmen olma yolunda çektiği mücadelelerle birbirlerine destek olmaları ve öğrendiklerini bir diğerine aktarma bakımından aynı amaç uğrunda birleştirmiştir:

Şule'ye dayısı memlekette iken külliyyat-ı hamseden bahis olan İsaguçi'yi okutmuştu. Şule dayısından öğrenmiş olduklarını Refet'e bellettiği gibi sandığında bulunan İsaguçi kitabını da çıkarıp Refet'e ders vermeye başladı. Şule okuduğunu pek iyi beller ve unutmaz bir kız olduğundan bildiği kadarını Refet'e öğretti.²⁴²

Roman genellikle Refet ve Şule'nin mücadeleleri ve başarılarıyla şekillenmiş, bu iki kız adeta birbirlerini daha da iyiye götürme yolunda ilerlemeye devam etmiştir.

²³⁹ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 142-143.

²⁴⁰ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 158.

²⁴¹ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 159.

²⁴² Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 119.

3.2.1.2. Eğitim Almamış Olan Kızlar

Tanzimat Dönemi'nde kadının eğitime büyük bir önem verilmiş ve kadın neslin devamını sağlamada ve çocuğun eğitiminde birincil rehber olarak görülmüştür. İrade bakımından zayıf, eğitim almayan annelerin yetiştirdiği veya anne himayesinden mahrum olarak büyüyen çocuklar ise eğitim bakımından eksik, tahsil ve terbiye gibi vasıflardan uzak kalmıştır.

Eğitim almamış kızlar bölümü adı altında değerlendirilen ilk eser Ahmet Mithat Efendi' nin *Dürdane Hanım* adlı romanıdır. İbrahim Tüzer yazarın eserlerinde kurgulanan şahısları şöyle değerlendirir:

Kurgulanan şahıslar eğitilmiş ve eğitilmemiş zihinler olarak ikiye ayrılıp kıymetleri buna göre tayin edilir. Yazar, çocukların almış oldukları eğitimle kendi toplumunun değer ve kültürünü iyi anlamış bireyler olarak yetişmesini, zihni yenilikleriyle dönüşüp başkalaşmadan asli kimliklerini kazanmalarını istemektedir.²⁴³

Ancak bunun tersi durumlarda bir ibret dersi niteliğinde eğitimden uzak olan şahıslar, yavaş yavaş topluma aykırı tavırlar sergilemiş ve eğitimsizlikleri düşmelerindeki belirgin bir sebep olarak gösterilmiştir. Yazar *Dürdane*'yi eğitim almamış bir şahıs olarak vermiş, *Dürdane*'nin eğitimsizliği açık bir şekilde bahsedilmemekle birlikte yalnızca bir bölümde *Dürdane*'nin zıttı olan *Ulviye* tarafından verilmiş ve *Dürdane*'nin eğitimsizliği ve annesizliği yüzünden yaşamış olduğu felaketler romanı adeta çevreleyen bir konu olmuştur:

Ulviye Hanım Dürdane'yi bir kere zihin[inin] saplanmış olduğu noktadan ayırmak hemen muhâl olduğunu görmeye başlayınca kendisini bayağı bir ye'se mahkûm bulmaya dahi başladı. Dedi ki:

- A canım! Bu ne kadar garip bir muaşaka? Bu ne kadar garip bir hâl? Kendinizi romanlarda, tiyatrolarda görülen kadınlara benzetmek istemiyorsanız pek yanlıştır. Böyle hiçbir şeye benzemeyen ahvâl ise romanlarda tiyatrolarda dahi görülemez.

- Ben öyle roman, tiyatro filân ne olduğunu hiç bilmem. Roman hiç okumadım. Birkaç defa Bağlarbaşı'nda tiyatroya gittimse de, o dahi oyunu görmek içindi.

Dürdane'nin "Ben hiç roman okumadım" sözünü işittiği zaman *Ulviye* hem kızın bakıyye-i kelâmını dinler, hem de zihninde "Eğer sen romanları okumuş, hem de kemâl-i dikkat ve itina ile okuyarak erkeklerin ve kadınların ahvâlini

²⁴³ İbrahim Tüzer, **Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, 143.

lâyıkı vechile öğrenmiş olsaydın kendini bu vartaya duçar etmezdin.” Hükmü geçmekte bulunmuştu.²⁴⁴

Yazarın eğitim almamış ve anne iradesinden uzak bir tavırla yetişen bir kızı anlatmış olduğu eseri *Müşâhedât*’ta, Feride hastalıklı, tahsil ve terbiye görmemiş bir kız olarak verilmiş ve sevdiği adamın sevgilisi olan Agavni’yi öldürmüş sonra da kendi ölümüne sebep olmuştur. Alfred Adler’e göre tek çocuk “ hiç şüphesiz çok özel bir durum içerisinde bulunmaktadır. Kaderi, bütünüyle, çevresindekilerin eğitim yöntemlerine bağlıdır. Anne-babanın bu konuda başka türlü hareket etmeleri mümkün değildir.”²⁴⁵ Ancak Melin Has Er’in Feride’nin “kızı kadar âciz”²⁴⁶ olarak nitelendirdiği annesi ve onun talim ve terbiyesi konusunda kayıtsız kalan babası karşısında kendisiyle yeteri kadar ilgilenilmeyen Feride, eğitimsizliğinin de etkisiyle hayata tutunamamış ve iradeli bir tavır sergileyememiştir. Eserde Feride’nin eğitimsizliği başta olmak üzere birçok konudaki eksikliği ise babası tarafından verilmiştir:

- Evvela benim kızım kocaya verilecek halde değildir. Zayıftır, hastalıklıdır. Öyle olduğu içindir ki, talim terbiye dahi görmemiştir. Karılığa, kocalığa dair onda bir fikir bile yoktur. Normal bir güzelliğe de sahip değildir. Bir erkeğin evleneceği kadından bekleyeceği ahvalin hiçbirisi kızımda yoktur. O halde sen kızımda beğenebilecek ne buldun ki bu hevese düştün?²⁴⁷

Fatma Aliye Hanım’ın *Muhâdarât* alı eserinde Fâzıla gibi birçok üstün nitelikle donatılmış olan bir kızın karşısında sahip olduğu imkânlarla rağmen iyi bir eğitim alamamış olan Fevkiye verilmiştir. Fevkiye anne ve babası tarafından şımartılmış, istediği her şey yerine getirilmiş olmakla beraber eğitimine hassasiyetle yaklaşılmamış ve eğitim konusundaki duyarsızlığı yazar tarafından Fâzıla ile karşılaştırılarak, eğitim karşısında kayıtsız bir kız olarak verilmiştir:

İşte Fâzıla’nın kuvvetli ve keskin olan akl ü zekâsı roman dersinde kendisine muallimlik ve pederlik vazifelerini ifâ etmiş, Fevkiye ise o zamana kadar her istediği olmuş ve dilediği önüne getirilmiş, hiçbir arzusunun olamayacağını öğrenmemiş muâmele-i reddiye görmemiş bir şımarık kız olduğundan romanı da kendi keyfine uydurmuştu. Fâzıla’nın kendi keyfine muâriz olan roman hakkındaki mütâlââtı da onun canını sıkmış olduğundan, bahsi başka tarafa

²⁴⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 124.

²⁴⁵ Turhan Yörükân, **Alfred Adler-Sosyal Roller ve Kişilik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 89.

²⁴⁶ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 178.

²⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 143.

çevirmek için rubaya ve tuvalete ve sair eşyaya dair söz söylemeğe başladı. Fakat söyler iken fikrinin söyledikleri şeylerden başka şeylerle meşgul olduğu anlaşılıyordu.²⁴⁸

Fatma Aliye Hanım örnek bir kadın profili olarak çizdiği Fâzıla'nın yanında, Fevkiye'yi de şımarık ve eğitim karşısındaki duyarsızlığıyla birlikte vererek Fâzıla ve Fevkiye gibi iki zıt karakteri tek bir eserde sunmak istemiş ve eğitim almanın yararlarıyla birlikte eğitimsizliğin doğuracağı sonuçları da Fâzıla ve Fevkiye ile ortaya koymuştur.

3.2.2. Yanlış Batılılaşma Karşısındaki Durumuna Göre Alafrangalaşmış Kızlar

Toplumumuzda Tanzimat'tan beri yaşanan Batılılaşma sürecinde değişimden en çok etkilenen ve değişimi en çok yansıtan hiç şüphesiz kadınlar olmuşlardır. Kadınlar; toplumdaki statüleri, aile içindeki yerleri ve giyim kuşamlarıyla bir medeniyet dairesinden başka bir medeniyet dairesine geçen toplumumuzda neredeyse değişimin ölçüsü, göstergesi ve simgesi olmuşlardır.²⁴⁹ Bu batılılaşma ile küçüklükten itibaren başlayan eğitim yolunda önemli olan Batılılaşırken kendine ait değerleri kaybetmemek ve bu Batılılaşma sürecinde öğrenilen birçok şeyle zenginleşerek kendi değerine değer katmak olmuştur.

Anne ve baba yoluyla başlayan bu eğitim yolunda önemli olan bunu yaparken ölçüyü kaçırmamak, batıya ait değerleri doğru bir şekilde alarak kendi özüyle değer kaybetmeyecek bir biçimde davranmaktır. Sema Uğurcan, Batıya ait değerlerin doğru bir şekilde algılanmaması ve çocuğun yanlış bir yönde yetiştirilmesinin sonucunu şöyle değerlendirir:

Tanzimat devrinde kızını Batılı gibi eğitmek isteyen baba ve ona tuttuğu mürebbiye, Meşrutiyet devrinde gidilen okullar, onları kendi doğru büyüdükleri dünyada yaşayacakları düşünülmez yahut onlara yaşadıkları çevreyi düzeltme terbiyesi ve iradesi verilmez. Batılı eğitimin sonunda bu kızlar modern bir dünyada yaşamak, erkeklerle flört etmek, eşini anne babası yerine kendisi seçmek isterler. Paraya değer veren bu kızlar üretici değil, tüketici ve tembeldirler. İçlerinde çalışana hemen hemen hiç rastlanmaz. Ailelerinin servetlerini bitirmekte rolleri vardır. Çevreleriyle ters düşmenin kabahatini, kendilerinde değil, toplumun çağdışı geleneklerinde bulurlar. Yazarlar bu tip kadın kahramanları evlenip anne olarak göstermezler. Çünkü çevrelerindeki erkekler, onlara evlenecek kadın gözü ile bakmazlar.²⁵⁰

Tanzimat Dönemi yazarlarının eserlerinde geleneksel eğitim ile idealize edilmiş batılı eğitimi birlikte alan, kendi değerini özümsemiş ve yazar tarafından örnek olarak gösterilmiş

²⁴⁸Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 100.

²⁴⁹ Öznur Özdarıcı Arslan, **Türk Romanında Kadın**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2010, 24.

²⁵⁰ Sema Uğurcan, "Osmanlı-Türk Romanında Kadın Tipleri", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 11, 2002, 117-126, 119.

şahıslar yer almakla birlikte batıyı yalnızca birkaç yabancı kelime konuşmakla sınırlayan veya batılılaşmayla birlikte öz benliğini kaybederek bir Müslüman ve Osmanlı kadınına aykırı hareketler sergileyerek ve mahvına sebep olabilecek durumlara yol açarak ibret dersi niteliğinde verilen şahıslar da yer almıştır. Toplum ve ailedeki değişim ve gelişmeler eğitimi de şekillendirmiş ve Tanzimat yazarları anne ve babanın iradesinde olan çocuğu eğitime görevinin nasıl yürütüldüğünü ve alınan eğitimin kişinin hayatındaki tesirini detaylı bir şekilde sunmuşlardır.

Kadın ve kadın eğitimi konusunda en çok söz söyleyen Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde batılı eğitimle geleneksel eğitimin eşit derecede verilerek bu eğitimin kişiyi değerlerinden mahrum etmeyecek şekilde olmasını ve yalnızca batılı eğitim almanın yanlış kararlara yol açacağını da göstermiştir. *Bahtiyarlık* adlı eserinde Abdülcabbar Bey adındaki bir adam, Fransa'dan getirtmiş olduğu muallime olan Madam Terniye ile kızı Nusret ve oğluna batılı eğitimi aldirmaya başlar. Yazar, bu roman aracılığıyla aşırı bir batılı eğitimde muallime konusundaki olumsuz düşüncelerini belirtmiş ve muallimelerin çocuk üzerindeki ilgisi ve tesirine değinmiştir:

Vaktiyle şu hakikate vasıl olmuş bulunanlar miyanında bir de İskenderiyeli Abdülcabbar Bey vardı ki bir oğluyla bir kızını hüsn-i terbiye emeline düşüp hâlbuki İstanbul'da muhtaç olduğu mektebi bulamayacağını daha vaktiyle derpiş eyleyince huruf ve lisan ve ulûm-ı şarkıyye için bir hoca ve garbiyye için dahi bir madama isticar eyleyerek evlâdının tedris ve terbiyesini bunlara havale etmişti. Avrupa'nın "İnituturs" denilen muallimleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeyi ne güzel bilirler! Bunlar "Eti benim kemikleri babasının anasının" diye terbiye-i etfâli deruhde etmezler. Ders zamanlarını çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirek muayyen olan zamanlarda derslerine seve seve devam ettirdikleri gibi yine muayyen zamanlarda dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar.²⁵¹

Türkçe ve Arapça öğretecek olan hocalarının sert tavırları karşısında Madam Terniye'nin nazik ve sevgi dolu davranışları Nusret ve abisini ana dillerinden uzaklaştıracak ve Fransızcaya yaklaştırmakla birlikte yanlış yönde batılılaşmanın temellerini atmaya başlamış olacaktır:

İşte İskenderiyeli Abdülcabbar Bey'in Fransa'dan getirtmiş olduğu muallime dahi böyle müstait şeylerden olup her gün çocukların iki saat kadar Türkçe ve Arapça tedris edecek olan hoca efendiye mahsus olmakla hoca efendinin düşman üzerine kılıç sallarcasına değnek sallayarak çocukların tehdit ve ihafesi bunları kendisinden ne kadar soğutursa muallim Madam Terniye'nin nazikâne

²⁵¹ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, Haz: Nuri Sağlam, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 43-44.

ve muhibbâne muameleleri çocukları kendisine o nispette ısıdırır, gerek Mansur Bey ve gerek Nusret Hanım hoca efendinin yanına sanki asılmaya giden mahkûm gibi gittikleri hâlde Madam Terniye'nin yanına bilâkis bir dost bir penah nezdine gelen bîçareler gibi gelip sığınmışlardı.²⁵²

Madam Terniye'nin Nusret üzerindeki ilgi ve alakasıyla birlikte Nusret Fransızcaya günlük hayatında fazlasıyla yer vermiş ana dilini iyi bir şekilde öğrenme gayreti olmadan yalnızca Fransızca'yı ilerletmiş ve böylelikle bu kızın ait olduğu geleneklerle batı arasında bulunduğu zıtlık kurulmaya başlanmıştır:

Muallimenin hîn-i vürudunda Mansur Bey yedi buçuk ve Nusret Hanım beş buçuk yaşlarında olarak Madam Terniye geceleri dahi çocukları kendi nezareti altında bulundurmaya lüzum görmüş olduğundan yataklarını kendi yatak odasına tertip ettirmişti. İmdi kadın o güler yüzü o tatlı lâkırdısıyla çocuklara lâ-yenkâtı' Fransızca söylediğinden beş altı mah zarfında bunlar henüz yeni söze alışan etfal gibi Fransızca söylemeye başlayıp hele hoca efendinin şikâyetleri oldukça Madam Terniye'den başka hasbîhâl edecekleri kimse olmadığından o dertlerini de Fransızca olarak dökmeye ve anlatmaya mecbur ola ola Fransız lisanındaki kudretlerini gittikçe tevsi etmekte bulunmuşlardı.²⁵³

Zaman ilerledikçe Madam Terniye'nin tesiri gittikçe artmış ve Nusret ile abisiyle birlikte bir Fransız çocuğu gibi yetişmiş, dönemin çocuklarına öncelikli olarak dinî eğitim verilirken Nusret kendi dinî ve millî değerlerinden uzaklaşarak yazarın idealize ettiği kadın profilinden uzak kalmıştır:

Elhâsıl tedrise başladıklarından üç sene sonra Mansur Bey ve Nusret Hanım Fransızca cihetinde âdeta bir Fransız çocuğu kadar behremend oldukları hâlde maârif-i milliyemizce henüz risâle-i ahlâkî okuyup anlayamamak menzilesinde kaldığından ve hele Madam Terniye bunların zihinlerini kendi istediği yola bir güzelce sevk etmiş olduğundan çocukları risâle-i ahlâkî ellerine alarak “Bu ne?” diye istihzalara da başlamışlardı. Büyüğü on buçuk küçüğü sekiz buçuk yaşında olan bu çocukların şu terakkilerine aferin değil mi?..

Biraz daha sonra çocuklar bir hâle geldiler ki muallimleri kendilerine Arabîden ve Farisîden bazı kaideler tarif eyledikleri zaman onları ancak Fransızca kuvvetiyle anlayabilir oldular. Meselâ muallim efendi “Failin fiili mefulünbihe tecavüz ederse ona fi'l-i müteaddî derler. Tecavüz etmeyip de yine failin kendi nefsinde vaki olursa ol fiile fi'l-i lâzım denilir. Misali ...dır” gibi tariflere giriştiği zaman çocuklar yekdiğerine “Ha! Müteaddi demek aktif demekmiş...ilh” ihtarıyla hocanın tarifini ancak anlayabilirdi.²⁵⁴

²⁵² Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, 44.

²⁵³ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, Haz: Nuri Sağlam, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 44.

²⁵⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, 46-47.

Nusret babasının batılı eğitim merakı ile annesinin kızı üzerindeki kayıtsızlığı arasında kalmış, Madam Terniye'nin de tesiri ve ilgisiyle “bir Fransız kibarzade kızı”²⁵⁵ denilecek kadar kendi özünden sıyrılmış bir şekilde yetişmiştir. Madam Terniye'yi kendisine çok yakın görerek annesine her konuda karşı gelmiş olan bu kız, bir gelenek karşıtlığıyla adeta Müslüman ve Osmanlı olarak doğan bir Fransız kızı haline gelmiştir:

Nusret Hanım'a gelince: Artık o dahi on bir yaşına gelmiş olduğundan erkek hocasının nezdine gönderilemeyerek münhasıran Madam Terniye'nin elinde kalmıştı. Tâbir-i diğerle o zamana kadar Müslümanlığa ve Osmanlılığa dair hiçbir şey öğrenememiş olduğu ve aks-i tahsilâtta bulunduğu gibi badema hiç de öğrenememek ve tahsilât-ı makûsesinde daha ileriye varmakla mahkûm olmuş kalmıştı. Ama burada bizim “makûse” diye tabir eylediğimiz şey Müslümanlık ve Osmanlılık noktainazarındandır. Yoksa Madam Terniye'nin noktainazarından bakıldığı hâlde Nusret Hanım'ın tahsiline tahsinden başka bir şey denilemez. Kız Fransızca pek güzel yazar tarihten ahlâktan felsefâyattan bahseder âlâ piyano ve kitara çalar musikinin en eski derecesinden en yeni derecesine kadar vâkıf olarak meşâhir-i üstâdânı yekdiğeriyle mukayese eder ve güzel sedasıyla alafranga şeyler okur oldukça resim yapar. Daha ne yapsın? Bir Fransız kibarzade kızı dahi bundan ziyade ne öğrenir ki Madam Terniye dahi Nusret Hanım'a öğretsin?²⁵⁶

Nusret Fransızca ve piyano gibi batıya ait değerlere çok iyi bir derecede hakimken ideal bir genç kız olmaktan her zaman uzak kalmıştır. Çünkü geleneğin devamını oluşturduğuna inanılan anne her zaman değerli görülürken Nusret annesini hakir görmüş ve böylelikle geleneğini de beğenmeyerek yazar tarafından geleneğe ait değerlerin düşmanı olan bir profille çizilmiştir:

Babası Abdülcabbar Beyefendi kızının terbiye ve terakkisinden pek memnun olup hele piyano çalıp da şarkı dahi çağırıldığı zaman ziyadesiyle münbasit olurduysa da Nusret Hanım pederini bu derecelerde memnun edebildiğinden dolayı asla mutmain olamazdı. Zira pederi hiç anlamadığı bir şeyi beğenmekte olup hatta aralıkta bir kere “Kızım alaturka veyahut Arapça dahi bir şey çalsan a!” derdi ki Nusret Hanım nezdinde Arapça ve Türkçe musiki hiç olmadığı gibi bulunmak ihtimali dahi olmadığından ve cihanda musiki denilen şey gayet mühim bir fen olmak üzere alafrangaya mahsus ve münhasır bulunduğundan pederinin şu ricası kızı kızdırdıkça kızdırırdı. Fakat çare ne? Emr-i pedere muhalefet mümkün olmadığından bestekâr Wagner'in en sanatkârâne bir opera parçasını müteakip “Adile kız hopla da gel! Şalvarını topla da gel!” şarkısını pederinin pek ziyade sevmesi münasebetiyle piyanoda çalınıp da hele pederi dahi ellerini çarparak kısa bir sedayla peyrev olunca Nusret Hanım âdeta

²⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, 48.

²⁵⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, Haz: Nuri Sağlam, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 47-48.

musikinın kutsiyetine küfür ediliyormuşçasına bir hiddetle ağlamak derecelerine gelirdi.²⁵⁷

Yazar, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* adlı eserinde de alafranga-meşrep bir baba elinde büyüyen bir kız modelini vermiştir. Ancak Mihriban adındaki bu kız *Bahtiyarlık*'taki Nusret kadar bilgili olamamış, hiçbir şeyi tam anlamıyla öğrenememiştir. Alafranga-meşrep bir baba ile abi arasında kalan bu kız geleneğe ait ne varsa batıda uygulanmadığı için yapmayı tercih etmemiş kendi doğduğu yere ait olan değerleri hep yok saymıştır:

Bu kız her şeye olduğu gibi şekil ve simaca dahi Felatun Bey'in kardeşi olduğu gibi görülürdü. Lakin kız çehresince mutlaka ve behemehal letafet daha ziyade olacağı başkaca mülâhaza edilecek bir şeydir.

Sair kızlar gibi Mihriban Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangalarda oya yoktur. Kese, çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı dahi onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafrangada olmayıp mahsusan perukâr karı gelir tarar.²⁵⁸

Geleneğe ait değerleri yok sayan Mihriban batıya ait değerlere de hâkim olamamış ve annesiz olarak büyümüş olan bu kız dinî eğitimden de eksik kalmıştır. Melin Has-Er ise annesiz kalan bu kızın birçok yönden eksik kaldığı gibi dinî yönden eksik kalmasında da alafranga merakı yüzünden yanlış yetiştiren babasını sorumlu kılmıştır:

Mihriban Hanım, babasının alafrangalık merakının kurbanı olmuş bir genç kızdır. Mustafa Merakî Efendi, evinde alafranga bir sistem kurmak istemiştir. Bu yüzden, evinin, ailesinin Müslüman-Türk an'anesine dayanan esaslarını yıkmış, fakat yıktıklarının yerine özendiği Avrupaî esasları da koyamamıştır.²⁵⁹

Ne geleneksel eğitimi ne de batılı eğitimi tam anlamda alamayan Mihriban, yazar tarafından her bakımdan eksik yönde ve yarım yamalak bir biçimde sahip olduğu niteliklerle sunulmuştur:

Alafrangada kızlar için okumak, yazmak, tahsil lazımdıysa da biçare kızcağız öksüz büyüdüğünden muvaffak olamadı. Babası müzika talimi için âlâ bir piyanocu madam getirmişti. Lakin madam kendisi çalıp babası dinlediği cihetle Mihriban Hanım, "Taş altında bir yılan, kaşları durur divan" şarkısından başka bir şey öğrenemedi.²⁶⁰

²⁵⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık*, 48.

²⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Haz: Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 22-23.

²⁵⁹ Melin Has -Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 74.

²⁶⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Haz: Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 23.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* adlı eserinde, alafranga düşkün bir anne ve baba elinde büyüyen Ceylan, okuduğu kitaplarla birlikte işi feminizme kadar vardırıran boyutlarıyla farklı bir kişilik olarak ortaya çıkmıştır. Ceylan, asıl adı Ayşe iken Fransızca “biche” kelimesinden etkilenecek Türkçe karşılığı olan Ceylan ismini almıştır. Batı medeniyetinden okumuş olduğu kitaplarla yazar tarafından Avrupa'nın bazı veçhelerini lüzumundan fazla irdelemiş ve bunun neticesinde Müslüman bir kadına yakışmayan tavırlarıyla verilmiştir:

Muhaverede elbette dikkat buyurulmuştur ki Ceylan Hanım kendi mini mini felsefesinin esasını Avrupa'dan almış, ama bazı cihetlerini eksik almış. Hele bazı cihetlerini lüzumundan pek çok fazla almış. Öyle bir suret-i garibede ki Avrupa'da kendisine küfüv olabilecek sınıfın içinde bulunsa eksik almış olduğu cihetlerinden dolayı kendisinin Nurullah Beye isnat eylediği mıymıntılığı kendine isnat ederlerdi. Lüzumundan fazla almış olduğu cihetlere gelindiği zaman dahi “Aman bu Türk kıızı ne başı açık şey! Ne cür'etli şey! Bu kız değil âdeta bir delikanlı. Hem de cür'etini ser-bazlık derecelerine vardırmış en tehlikeli bir delikanlı” diye Avrupalı kızlar dahi Ceylan'ın yanından kaçarlardı.²⁶¹

Ceylan, babası bir dairenin kethüdası olduğu için sürekli cariyelerle vakit geçirmeye başlamış, cariyelerin konuşmuş olduğu Çerkezceye merak salmış ve ondan sonra da Fransızca'yı büyük bir ciddiyetle öğrenmeye başlamıştır. Bunu gören babası ise onu en başta Çerkezceden önce Fransızca öğrenmeye teşvik eden ve en çok kızının Fransızca öğrenimine dikkat eden kişi olmuştur:

- Kızım Çerkezceyi ne yapacaksın, asıl Fransızca'yı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lâzımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar. Bazıları muallimler tutup bazıları da frenk mekteplerine gidiyorlar. Çerkezceyi bırak! Fransızca öğren. Eğer Fransızcanı beğenirsem sana neler alırım neler!

Diye teşvike başladığından ve kibar kızların Fransızca öğrendiklerini o afacan Ayşe zaten bir sem'-i gıpta ile işitmiş bulunduğundan babasının teşvikatıyla bitteşevvuk artık Çerkez cariyelerin yanlarından kaçır ve Fransızların yanlarından ayrılmaz olmuştur.²⁶²

Yazar, Ceylan'ın Türkçe okumaya başlamadan önce Fransızca okumaya başladığını vurgulamış ve bunun sorumlusu olarak babayı görmüştür. Alafranga meşrep bir babanın olmasına rağmen evde çocuğa ilk eğitimi verecek anne olan Sezayidil Hanım da alafranga meşrep bir kadın olduğundan Ceylan, öncelikli olarak Fransızca okumaya başlamış ve hem

²⁶¹ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 53.

²⁶² Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 64-65.

dini eğitimi hem de Türkçe eğitimi arka plana atılmıştır. Böyle bir anne ve babanın elinde büyüyen Ceylan da kendi toplumuna ait değerlere uymadan ve sınır koymayarak Fransızca kitaplar okumaya başlamış, yazar tarafından düşüncelerinin kitaplara göre şekillendiğinin sinyalleri yavaş yavaş verilmeye başlanmıştır.

Türkçe'deki terakkisine babası memnun oluyor ama Fransızcadaki terakkisini takdire muktedir olsa idi asıl buna memnun oluyordu. Ayşe on yaşına girdiği zaman Fransızca'yı tamam Fransız şivesiyle söyledikten fazla üçüncü lecture kitabını da saldırı saldırı okuyor ve okuduğunu ekseriyetle anlayıp anlayamadığı yerleri Fransızlar şerh ve tefhim ettikçe pek âlâ anlayabilirdi.²⁶³

Ceylan'ın okuduğu kitaplar hayatının seyrini değiştirmeye başlamış ve Ceylan feminizmin büyük bir taraftarı olup çıkmıştır. Nurdan Gürbilek'in ifade ettiği gibi, "Alafranga meşrepli Kâzım Bey'in Fransızca "biche" sözcüğünden etkilenip Ayşe adını alan Ceylan olarak değiştiren frenkmeşrep kızı, kitap okuduğu için topluma aykırı fikirler edinmiş, yanlış romanların etkisiyle bir feminist (ve "mariage libre" taraftarı) olup çıkmıştır."²⁶⁴ Feminizm Ceylan için vazgeçilmez bir mesele olmuş ve üzerinde en çok zaman harcadığı, özellikle komşularının çocuğu olarak tanıdığı Nurullah ile olan sohbetlerinde en çok bahsettiği konu haline gelmiştir:

Ceylan feminizme ait mebâhis ile şu mini mini ömrünün tek mil müddetinde münhasıran işgal etmiş bulunduğu cihetle mebâhis-i nisvaniyye hususunda hakikaten bir biddâ-i uzmâ sahibi olmuştur. Kadınlar meyanında onun ile mubahese edebilecek hiçbir kadın mutasavver olunamaz. Erkekler meyanında da bu kudreti haiz adam biraz nadirce bulunur. Mubâhasât-ı vâkıaları esnasında Nurullah Bey hangi Avrupa muharririnin ismini dermeyer etmiş ise Ceylan o zatın eserini tedarik eylemiştir. Denilebilir ki Fransızca olarak mebâhis-i nisvâniyyeye dair yazılan şeylerin hemen kâffesini okumuştur.²⁶⁵

Ceylan Nurullah ile olan sohbetleri arttıkça onunla yakınlaşmak istemiş ve bir gece anne ve babası evde yokken onu evlerine davet etmiştir. Daha sonra afyon içirerek evlerinde kalmasını sağlayarak Nurullah'la birlikte olmuş ve hamile kalmıştır. Annesi kızının hamile olduğunu öğrenince kızının okuduğu frenk kitaplarını suçlamış ve o kitaplar yüzünden bu hallere düştüğünü söylemiştir:

- Iskat, ha? Allah göstermesin. O ne büyük cinayettir? Frenk kitaplarında bile bu vahşiliğin aleyhine muhakemâtla sahifeler doldurulmuştur.

²⁶³ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, 66.

²⁶⁴ Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna, Kayıp Şark- Edebiyat ve Endişe*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, 44.

²⁶⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 86.

Diyor da validesi kızının bu mütalâasına da iştirak etmeyerek:

- Seni böyle berbat eden o frenk kitapları değil midir?

Tekdirini de Ceylan'ın yüzüne çarpıyor. Alınız size ana ile kız arasında bir kavga! Ceylan:

- Bu hâl benden başka bin kızın daha başına gelmiş, onlar dahi frenk kitaplarıyla mı ıdlâl olunmuşlar.

Diyor. Sezayidil Hanım:

- Bir delikanlıyı uyutup... şeytanetini hangi kız düşünmüş? Bunu olsa olsa Frenk kitabından akıl alan matmazeller düşünebilirler.²⁶⁶

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhâdarât* adlı eseri de birçok yönden anlatılmış olan şahıslarıyla kaynaklık açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Fâzıla gibi bilgili ve çok iyi bir eğitim almış bir kız ile eğitime karşı kayıtsız kalmış olan arkadaşı Fevkiye'nin yanında Câlîbe'nin kızı olan Mefharet, yanlış bir alafrangalaşma merakı ile birlikte verilmiştir. Romanda adından çok fazla bahsedilmemekle beraber “öğrendiği yarı buçuk Fransızcasıyla artık hiçbir kelime Türkçe bilmemek iddiâsına”²⁶⁷ kadar varan bu kız batılılaşmayı yalnızca birkaç Fransızca kelime bilmek ve Türkçeden uzaklaşmak olarak zannederken özellikle annesinin ilgisizliği ve kayıtsızlığı karşısında danışacağı kimse de olmamasından dolayı yıllarca bu şekilde büyümüştür. Ancak yazar bu kızı annesi gibi kötü bir sona yaklaştırmamış onun talim ve terbiyesini yürütme işlevini üvey ablası olan Fâzıla'ya bırakmıştır.

3.2.3. Annenin Yokluğu Bakımından Annesiz Kızlar

Tanzimat dönemi birçok yeniliğin başlangıcı olduğu bir dönem sayılmasıyla birlikte içerisinde en çok toplumun bulunduğu ve yetiştiği “aile” kurumunu da etkilemiştir. M. Orhan Okay ise bu etkilenmeyi şöyle değerlendirmiştir:

Tanzimat'la beraber sosyal hayatımızda en çok değişmeye uğrayan kurumlardan biri de ailedir. Devrin edebiyatında bu konu, eski aile müessesesinde değişmesi gereken taraflarıyla işlendiği gibi, sarsılan ve müsbet değerlerini kaybeden bir toplumun parçası olarak da ele alınmıştır. Yanlış evlenmeler, görmeden evlenmeler, bedbaht çiftler, ailenin zoruyla yapılan evlenmeler, birden fazla evlilik, örfleri zorlayan yasak aşklar gibi konular, bilhassa tiyatro ve romanların değişmez temalarını teşkil eder.²⁶⁸

Şemseddin Sami'nin kaleme aldığı *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eserinde ise annesizlikle başlayan bir vakayla birlikte gelen bu musibetlerin çoğunu görmek mümkündür.

²⁶⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, 125.

²⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, *Muhâdarât*, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 356.

²⁶⁸ M. Orhan Okay, *Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları-Tanzimat Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990, 35.

Eserde Fitnat annesizliğiyle verilen ve bu annesizlikle birlikte öksüzlüğünün sonuçlarını eserin sonuna kadar yaşayan bir kız olmuştur. Ali İhsan Kolcu Fitnat'ın öksüzlüğünü ona çizilen “kötü kader”in sebeplerinden biri olduğunu şöyle ifade eder:

İki kahramanlı(Tal’at ve Fitnat) bir aşk hikâyesi olmakla birlikte, bu aşkın çevresinde kümelenmiş birçok hadise varlığını hissettirir. Bunlardan biri başlangıçta Fitnat’a çizilen ‘kötü kader’ dir. Daha bir yaşındayken annesini kaybetmiş, üvey anne ve baba elinde büyümüş, gerçek anne ve baba şefkatinden mahrum bir çocukluk ve gençlik geçirmiştir. Aşkı ancak kafes arkasından tanıyabilmiş büyük bir hürriyetsizlik içinde hayatını sürdürmüştür.²⁶⁹

Annesiz büyümeye başlayan Fitnat'ın esareti de başlamıştır. Üvey babası olan Hacıbaba'nın Fitnat üzerindeki korumacı ve baskıcı tavrı Hacıbaba'nın analığı olan Emine Kadın tarafından dile getirilmiş ve Fitnat'ın yalnızlığı yanlış bir yöntemle büyütülmesinin sonuçlarından biri olmuştur:

Ah!.. Kadıncığım!.. Yedi senedir ki, bu kızcağız sokak kapısından çıkmamış! Bilmezsin, babası ne titizdir. Komşular da gelmez. Ne gelsin. Bir defa gelir, iki defa gelir; sıra bize gelir, biz gitmediğimiz gibi onlar dahi kesilir, gelmez. Ben de kapandım. Kızı yalnız bırakmayayım diye hiçbir yere çıkamıyorum. Ben de anlayamıyorum, pederinin bu merakı nedir? Kız benimle beraber çıktığı vakitne olmak ihtimali vardır? Ben de korkarım. Korkmam demem. Allah esirgeye nazardan!..²⁷⁰

Fitnat ev içinde pencereden bakarken gördüğü Tal’at adındaki bir genci sevmiş ve Fitnat’a aşık olan Tal’at da Fitnat’ı görmeyi yollarını aramıştır. “Tanzimat yazarı kadın erkek ilişkilerini düzenlerken, aşkın meydana gelme sürecinde âşıkları buluşturmak ve birbirlerini görmelerini sağlamak için, toplumun yaşayış tarzının getirdiği zorluklar dolayısıyla çeşitli düzenlemeler kurmak zorunda kalmıştır.”²⁷¹ Bu düzenlemelerden birisi de “geleneksel hikâyede de görülen yöntemlerden olan kadının erkek veya erkeğin kadın kılığına girmesi motifi”²⁷² olmuştur. Yazar bu motifi eserde Fitnat ve Tal’at’ın birbirlerini sevmesi ve Tal’at’ın Fitnat’a ulaşmak için kullandığı bir yöntem olarak kullanmıştır. Ancak Fitnat gerçekte babası olan ama hiç kimsenin bilmediği Ali Bey ile evlendirilecek ve düğün gecesi intihar edecektir. “Tanzimat romanında ölüm, yaşama sorumluluğundan kurtulmaktır; bu

²⁶⁹ Ali İhsan Kolcu, **Tanzimat Edebiyatı II- Hikâye ve Roman**, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 1999, 55.

²⁷⁰ Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Tal’at ve Fitnat**, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 52.

²⁷¹ Fazıl Gökçek, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenleniş İle İlgili Bazı Tespitler”, **Türk Yurdu Dergisi**, 20, 2000, 126-132, 127.

²⁷² Fazıl Gökçek, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenleniş İle İlgili Bazı Tespitler”, 127.

sebeple de çoğu romanda tek çıkış yoludur."²⁷³ İntihardan başka çıkış yolu bulamayan Fitnat'ın öksüzlüğü ve yalnızlığı annesinin ölmeden önce yazdığı mektubun ortaya çıkmasıyla birlikte dile getirilmiştir:

Kızım Fitnat!

Ah zavallı kızcağızım!.. Ne kara bahtın varmış!.. Ne siyah talihin varmış!.. Biçare çocukcağız! Hâlâ bir şeyden haberin yok!.. Hâlâ dünyayı bilmezsin... Ah zavallı!.. Bu sînde babadan anadan mahrum kalıyorsun... Ben, kendimden ümidi kestim!.. Tabibler belki de iki ay evvel benden ümidi kesmişler. Benim daha yaşamaklığım muhâldir!.. İşte ölüyorum!.. Ölüyorum da, seni öksüz bırakıyorum!.. Seni yetim bırakıyorum!.. Artık, “anne” demeyeceksin!.. Ana şefkatinden mahrum kalacaksın!.. Ah zavallı ben!.. Dünyanın hiçbir şeyine yanmam, yalnız sana, ah mini mini kızcağızım!..²⁷⁴

Fitnat'ın öz kızı olduğunu öğrenen Ali Bey Fitnat'ın intihar ettiğini gördükten sonra delirmiş, birkaç ay sonra da ölmüştür. Robert P. Finn'e göre “Ali Bey'in, kızının imtihan sonucu delirmesi; Fitnat'ın gebe anasını evden zalimce kovmasının cezasıdır”²⁷⁵ Ali Bey karısına yaptıklarının cezasını kızının intiharını görerek de ödemiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşâhedât* adlı romanında annesiz olarak doğmasa da annesiz kalan Agavni'ye yer verilmiştir. Büyüyünce babası rahibelerin yanına konulmuş, talim ve terbiyesini onlar üstlenmiştir. Babası öldükten sonra rahibe mektebinde kalmaya devam etmiş ve annesi ara sıra onu ziyarete gitmiştir. Yazar bir anlamda onu küçük yaşlardan itibaren annesizliğe hazırlamanın yollarını bulmuştur. On iki yaşında annesini kaybetmiş ve hem yetim hem de öksüz kalarak tek başına yaşamaya başlamıştır. On altı yaşında rahibe mektebinden ayrılarak Fransız bir muallimenin pansiyonunda kalmaya başlamıştır. Bu pansiyon ve bu pansiyonda tanıdığı insanlar Agavni'nin kendini tanımasında büyük bir role sahip olmuştur:

İtirafa mecburuz ki, bizim yetim kızcağız bön, safderun gibi tabirlerle belirtilmek istenen hissiz, gönülsüz şeylerden de değildir. Henüz on altı yaşında bulunmakla beraber, mini mini kalbi duygularla doluydu. Bu dünyaya gelmekten maksat, o yaşa kadar ellerine teslim edildiği rahibe kızlar gibi, dört duvar arasına sıkışıp kalmaktan ibarettir kanaatinde hiç değildi. Hayatın gerçeklerini, kimseden öğrenmeye ihtiyaç da duymadan kendi kendisine keşfediyordu. Hele mektepten kız arkadaşlarıyla görüşmeye başlaması üzerine, gözü bir kat daha açıldı. Düşünceleri bir kat daha genişledi.²⁷⁶

²⁷³ Gökşen Yıldırım, *Kötülük Olgusu ve Tanzimat Devri Türk Romanında Kötülük*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2015, 327.

²⁷⁴ Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz: N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996, 124-125.

²⁷⁵ Robert P. Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, 22.

²⁷⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Müşâhedât*, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 104.

Yazar, hem annesiz hem de babasız kalan bu kıza annesinin onun için ayırdığı serveti sunarak bu kızın maddi anlamda yoksun oluşunu engellemiştir. Ancak evlilik gibi bir durum söz konusu olduğunda bu kıza evlendirme görevi emaneti altında olduğu kançılaryaya düşmüş, Agavni'nin hem yetimliği hem de öksüzlüğü yazar tarafından bir kez daha vurgulanmıştır:

Kançılaryanın arzusu, yetimeye bir de koca bulmaktır. Eğer o seneler içinde yetime evlenseydi rüşdü, muhtariyeti kocası dolayısıyla sağlanmış sayılarak pansiyondan çıkabilirdi. Hatta bazı gençler, Madam Ç...’nin mücadele ettiği kabul günlerinde pansiyona gelerek, diğer kızlarla birlikte bizim yetimeyle de şöyle açıktan görüşüyor, sonra kızın ismiyle gizlice mektuplaşıyorlardı. Diğer kızlar gibi yetime de bu haberleşmeden pek büyük zevk alıyordu. Ancak iş öyle evlilik gibi ciddi noktalara varıp dayanmazdı. Önce evlendirilecek oğlu olanlar, alacakları kızın hangi aileden olduğunu araştırmayacaklar mı? Bizim zavallı yetimede aile yok. Aman Yarabbi... Babasız kız, adsız kız!. Onu kim alır?²⁷⁷

Agavni, Madam Ç...’nin pansiyonunda 21 yaşına kadar kalmaya devam etmiş ve 21 yaşına gelip reşit olduktan sonra bu pansiyondan ayrılmaya karar vermiştir. Yazarın yalnızlığa alıştırmış olduğu bu kız için bu pansiyondan ayrılma esareten özgürlüğe geçişin başlangıcı olmuştur. Yazar, bu kıza her bir tesirden kurtararak onu istediği yaşam hangisiyse o yaşamı kurmasına izin verecektir:

-Bugün, kanunen reşit oluşumun birinci gününe girdim. Yıllardan beri beklediğim özgürlüğüme kavuştum.

Beş senedir sizden gördüğüm lütuf ve terbiyeye, ömrümün sonuna kadar minnettar kalacağım. Fakat bugünden başlayarak kendi istediğim gibi yaşayacağım.”

Zavallı muallimede bir hayret!.. Hayret, ama ne faydası olacak? Yetimenin... Hayır, hata ediyoruz! Bugünden itibaren rüşdüne erdi! Reşidenin sözü uzatmaya da zamanı yok. Muhterem kocakarıyla kucaklaşarak veda etti. O anda gözlerinden birkaç damla yaş süzüldü. Bunların ızdırap yaşları olmaktan fazla, sevinç gözyaşları olmasına inanılabilirdi.²⁷⁸

Agavni'nin özgürlüğü Beyoğlu'nda bir otelde yaşamaya başlamasıyla beraber tamamen eline geçmiş ancak bu serbest yaşam Agavni'nin hayatını olumlu yönde etkilememiştir. Kazandığı bu özgürlükle beraber iyi şeyler yaşamayan bu kız orada kötü bir şöhret edinmiş ve Refet'le aşk yaşamaya başladığı döneme kadar sefahat âleminde yaşadıklarını anlatmaktan çekinmiş, acı ve kötü bir geçmişle tecrübe ettiği o dönemin gizli kalmasını istemiştir:

²⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 104-105.

²⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 108.

-Evet! İşte o ismi geçen şahıs, ben cariyenizdir. Fakat bugünden başlayarak, ta Refet beyle anlaştığımız güne kadarki hayatımın gizli kalmasını rica ederim.

Siranuş- Neden

Agavni- Bari sen sorma sevgilim

Refet- Ben de sorarım. Neden?

Agavni- Oooo!.. Hücumlar çoğaldı. Peki! Sebebini de söyleyeyim. O günden başlayarak, kazandığım hürriyetten memnun kalmadım da ondan! O serbest hayatı düşündükçe hala tüylerim ürperiyor da ondan! Kendimi o halde görüyorum zannıyla, beni kendimden nefret ettiriyor, iğrendiriyor da onun için!²⁷⁹

Yapılan bu konuşmalar esnasında yaptıklarının pişmanlığını ağlayarak gösteren Agavni için yazar Refet'i Agavni'nin içine düştüğü kötü yoldan kurtulmasında aracı olarak göndermiş, Agavni de Refet'in o sefahat âlemlerinden kurtulmasında yardımcı olmuştur. Yazar, hem annesiz hem de babasız kalan bu kızın mahvını kızın iradesiyle birlikte Refet'i vesile kılarak engellemiş ve Agavni ile Refet birbirlerinin hem koruyucusu hem de kurtarıcısı olmuşlardır:

O yiğit kız! O sarışın güzel! Evet! Son derece çirkin sefahat âlemlerinde hayli savrulup saçılmış. Fakat o âleme bilerek girmiş, yine bilerek çıkmış! Nefsini saptırmaya da, irşada da yalnız kendisinde kudret var. Eşekler gibi başkalarının ifsadına kanarak düşmemiş. Acizler gibi başkalarının irşadına ihtiyaçla kalkmamış. Onun halinin düzelmesinde Refet bir vesile olmuş. Refet'in vesile olabilmesi de yüce yaratılışlılığından, büyüklüğünden ibaret kalmış. Kızcağız, Refet'in mertliğine dayanarak kendisini o iğrenç ve perişan yaşayıştan kaldırıp kurtarmışsa, Refet'i de kurtarmış. Bu kadar büyük yürekli bir kızcağız, insanlığın iyi hallerine aşık olanlarca sevmeye şayan değil midir?²⁸⁰

Romanda annesiz kızlar içerisinde değerlendirilecek diğer bir kişi de Siranuş'tur. Siranuş'un annesizliği ilk olarak daha kundaktayken annesi tarafından kilise kapısının önüne bırakılmasıyla başlar. Kundaktayken terkedilen bu kız babası Ali Osman Topuz tarafından bulunup tekrar annesinin yanına götürülmüştür. Siranuş böylelikle annesiyle babasının da yardımlarıyla birlikte yaşamaya başlamıştır. Bir süre anne kız iyi geçinmiş ancak Siranuş ilk önce babasını ve iki sene sonra da annesini kaybetmiş ve onun gerçek manadaki annesizliği böylelikle başlamıştır:

Tunuslu'nun ölümünden sonra Siranuş'un validesi iki sene daha yaşadı. En önce kansızlıktan başlayan ve uzun süren bir maraz, kadıncağızı genç yaşında kabire dahil etti. Ama Siranuş bu felaketten aşırı derecede acı duymadı. Zira validesinin ölümünden yedi sekiz ay önce yatılı kız mektebine konulmuş olduğundan ne hastalığı ne ölümü görmemişti. Yalnız mezuniyet zamanı evine

²⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 109.

²⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 207.

geldiğinde uğursuz haber kendisine bildirilerek, diğer öksüz çocuklarla beraber mektepte kalacağı açıklanınca, hemen yalnız mektepten çıkamamak derecesindeki bir elemle üzülmüş ve validesinin vefatının ne demek olacağını başka türlü takdir edememişti.²⁸¹

Gayr-i meşru bir ilişkiden olan Siranuş için Ali İhsan Kolcu gayr-i meşru hayatın ürünü olan çocukların sonlarının da ne olacağı konusunda yazarın suskun olduğunu belirtmiştir.²⁸² Ancak yazar Siranuş'u idealize ettiği kadın profiline yavaş yavaş yaklaştıracaktır. Fransız dili ve edebiyatı konusunda ilerlemek için Madam Ç...’nin pansiyonuna gelen bu kız bilgisi ve vakarıyla örnek bir kız olarak dikkat çekmiş, Agavni ve diğer arkadaşlarından hep farklı bir tavırla hareket etmiştir. Annesizliği ve yalnızlığı O’nu hep ileriye düşünmek derecesine kadar vardırırmış, yalnızlığını ve geleceği hakkındaki endişelerini bir fırsata çevirerek hayata tutunmaya başlamıştır:

Agavni tam mektepten çıkacağı sıralarda kendi kadınlık duygularından Siranuş’a haber vermek ve onunla kadıncasına konuşmak istiyorsa da, Siranuş henüz bu yoldaki konuşmaların mahiyetini takdir edemeyecek kadar çocuk olduğundan...”

Güzel esmer burada sözümü kesti. Dedi ki:

-Hayır Efendim, hayır! Çocuk olduğumdan değil. O zaman için beni o kadar küçültmeyiniz. Kadınlık seviyem anlatmak istediğiniz derecenin üstündeydi. Hele aklım her şeye eriyordu. Çıkıp geldiğim mekteple sanki benden büyük kızlar yok muydu? Sanki onlar hırçınlıkta Agavni’den aşağı mıydılar? Fakat ben o yoldaki konuşmalardan kat’iyen hoşlanmıyordum. Yalnızlığım, nasipsizliğim derunumu söndürmüş olduğundan mıdır nedir, gerek şimdiki halim gerekse istikbalim için daima endişe ederek, kendimi diğer kızlardan başka türlü muhafazaya mecbur hissediyordum.²⁸³

Siranuş eğitim almaya ve birçok yönden gelişmeye devam ederken Agavni’nin üvey kardeşi Karnik’le tanışmış ve münasebetleri evlilik mevzusuna kadar varmıştır. Ancak Karnik Siranuş’u kandırarak servetine el koymuş ve Karnik yakalanıp cezalandırılrsa da bu durum Siranuş’u bir müddet zora sokmuştur. Fakat yazar idealize ettiği kadın tipini Siranuş’la vererek yine bir çıkış yolu sunmuş ve yalnızca kendi bilgisini kullanarak geçimini sağlayabileceğinin teminatını vermiş, Siranuş’u öğretmenlik mesleğine yönlendirmiştir:

-Matmazel! Şu noktada, aynı ortak hisler içinde bulunduğumuz için teşekkür ederim. Fakat ben Seyyit Mehmet Numan’ın yerine kendimi koyacak olursam, size edeceğim muamele, sizin şartlarınıza daha ziyade uyacaktır. Malum ya! Biz basın hizmetinde bulunuyoruz. Sizin bunca hünerleriniz, iktidarlarınız yanında iki hüneriniz vardır ki, kimsenin sadakasına muhtaç olmaksızın sizi

²⁸¹ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 178.

²⁸² Ali İhsan Kolcu, **Tanzimat Edebiyatı II- Hikâye ve Roman**, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 1999, 101.

²⁸³ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, 179.

pekala geçindirebilir. Birisi Fransızca ders vermek, diğeri musiki meşkidir. Temiz kalpli ahabpların çoğu, kaleminin namusuyla şöhet bulmuş bir muharrir sizi tavsiye edecek olursa, öğretimdeki başarınıza ihtiyaç duyacak az itibarlı aileler mi bulunur?²⁸⁴

Ahmet Mithat Efendi'nin manevî kızı olarak saydığı Fatma Aliye Hanım'ın eserleri de idealize edilen kadın profili bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Aydın ve eğitimli bir kadın olarak, hemcinslerini eğitmek için romanın yönlendiriciliğine başvurur. Ahlaki değerlerin hızla bozulduğu, aile hayatının tehdit altında olduğu bu dönemde, aileyi ve cemiyeti muhafaza etmek maksadıyla, kadını eğitimli, dirayetli, haysiyetli kılmak açısından yazıya müracaat eder. Yazma işi bir amaç değil, araçtır. Onun önceliği, Osmanlı genç kızlarının ve kadınlarının kendilerine örnek alacakları tipler oluşturmaktır. Fatma Aliye tam olarak, modernitenin tehdit ettiği toplumun kadın yönünü, gelişen şartlar karşısında uygun bir biçimde şekillendirerek koruma arzusundadır. Onun diğer eserleri gibi Muhâdarât romanın da, söz konusu anlayışın eseridir.²⁸⁵

Muhâdarât adlı romanda “Manevi Anlamda İkincil Anneler” grubu içerisinde de değerlendirilen Fâzıla, kardeşi Şefik'e annelik yaparken annesizliğini her anlamda yaşamış ancak yaşadığı acılar karşısında yılmayıp güçlenerek bunu fırsata çevirebilmiştir. Fâzıla'nın öksüzlüğü araya yeni şahısların girmesiyle de şekillenmiş ve yine Fâzıla, öksüzlüğüyle yaşadığı sıkıntılar arasında daima güçlü bir kadın profiliyle sunulmuştur.

Romanlarda öksüzlük teması, arka planda hatta çoğu zaman satır aralarında kalsa da annesizliğin karakterlerin gelişiminde oynadığı rol ve ruh hâllerine yaptığı etki ve bunun yanı sıra kurgudaki yeri, önemli bir simgesel motif olduğunu bize göstermektedir. Dolayısıyla romanlarda özellikle annesizliğin getirdiği sonuçları (baskı ve yalnızlaşma vb.) benzer motifler olarak görürüz. Anne figürü, kadın için ilk sevgi objesidir. Erkek, annenin kaybını, yerine başka bir kadın koyarak daha çabuk atlatırsa da kadın için öksüz kalma durumu, bu ilk sevgi objesinin kaybını ifade eder. Annesizlik aynı zamanda karakterler için ilk kadınlık deneyimleridir. Annenin kaybıyla başka birinin ikame olması ve bu boşluğu doldurması ise mümkün değildir. Buna karşın annenin kaybı, kadına olgunluk kazandıran, onu rasyonelliğe iten en önemli ve ilk adımdır. Bundan sonra yürüyeceği yolda kadın, yalnız olacağını yaşadığı diğer deneyimlerle hemen öğrenir. Kendisini fitne ve cehaletin getireceği felaketlerden korumak zorundadır. Bu nedenle kadın, annenin kaybıyla ister üvey anne, ister akraba, ister zayıf karakterli eşler yoluyla olsun, yaşadığı ilk kötü deneyimlerle bunu çabuk kavrar.²⁸⁶

²⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 201.

²⁸⁵ Nihal Öztürk, **Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2008, 11.

²⁸⁶ Alev snar, **Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı (1877-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 116.

Fâzıla üvey annesi Câlîbe'nin evlerine girmesiyle beraber sıkıntı çekmeye başlamış, Câlîbe'nin varlığı Fâzıla'nın özgürlüğünü kamçılayarak bu kızı kendi evinde emanet bir konuma getirmiştir. Fâzıla 'nın yaşadığı sıkıntılar yazar tarafından annesizliğin sebebi olarak gösterilmiş ve bu kız kendisini bir yabancı gibi hissettiği evinde annesizliğini her defasında hatırlamış ve yine annesizliğini yaşadıklarının müsebbibi olarak saymıştır:

Fâzıla sözünü buraya kadar getirdikte kendisinde bir fenalık hissetti. Dizleri titremeğe başladığından yatağın kenarında oturdu. Gözleri yatağın karşısında olan valdenin resmine tesâdüf eylemekle dedi ki:

Ah... Nineciğim! Nineciğim! Beni böyle yabancılar içinde bulunduran, “dayıların” dedikleri heriflerden böyle sözler işittiren, bunlara bir öksüzün, bir hâmisizin şânıyla istihzâya cesaret veren şey hep senin gaybûbiyetindir. Pederimin ne kabahati var? Bu adamlar onun için yabancı değildir. Yabancıları hanesine almış olmuyor. Kendi kainleri, zevcesinin biraderleri, evlâtlarının dayıları. Burada yabancı olan biziz! Biz! Şefik ile ben bu familyanın yabancıları, bu hanenin fazlasıyız! Bizim burada ne işimiz var? Ne duruyoruz? Ne bekliyoruz? Mukaddem bu sene nihayetinde tehsilini tamam edecek, diplomasını alacakmış!.. Ben de on sekiz yaşımı tamam edecekmişim! Zavallı babacığım ne kadar beni düşünüyormuş!.. Fakat beni hiçbir şeyim olmayan kainlerinin karşısında gezdirdiği zaman onların benim hiçbir şeyim olamayacağını ve buna ne göz ile bakabileceklerini düşünememiş. Evet! Bu şimdiye kadar benim de hatırıma gelmemişti... Ah nineciğim! Bak senin gaybûbiyetin neler yapmış! Neler!²⁸⁷

Fâzıla annesinden sonra ona ve kardeşine annelik yapan Münevver Hanım'ın oğluyla evlenmek istemiş ve bu evliliği kendi evinden bir kurtuluş yolu olarak görmüştür. Ancak Câlîbe'nin kurduğu oyunlarla birlikte bu evlilik akdi bozulmuş, Fâzıla yine üvey annesinin zulümlerine katlanmaya devam etmiştir. Bir müddet sonra Fâzıla'nın babası Sâi Efendi Câlîbe'nin de dolduruşlarıyla birlikte kızını Remzi Bey adında birisiyle evlendirmek istemiş ve Fâzıla da üvey annesinden kurtulmak için bu evliliği kabul etmiştir. Ancak bu evlilik Fâzıla'nın umduğu gibi olmamış, mutsuz bir evliliğe dönüşmüştür. “Valdesinin nevazişine doyamamış olan”²⁸⁸ ve kardeşinden başka kimsesi olmayan bu kız mutsuzlukla geçen evliliğini hiç kimseye anlatamamış, babasından yardım isteyememiştir. Arkadaşı Fevkiye'nin Câlîbe'nin kardeşi Nâbi'yle olan evliliğinde ise eşiyle arasında olan sorunları ailesine anlatırsa onu eşinin yanından alacaklarını ve ona kıyamadıklarını duyan Fâzıla, bu durum karşısında bir kez daha annesizliğini hissetmiş ve babasının Fâzıla karşısındaki kayıtsızlığı Fevkiye'nin ailesiyle kıyaslanarak bir kez daha vurgulanmıştır:

²⁸⁷ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 105.

²⁸⁸ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 123.

Ah Fâzıla! Asıl korktuğum şey, bunları duyunca beni Nâbi'den ayırırlar mülâhazasıdır. Çektiğim bunca mihnetleri gizlediğim, hiçbir halimi söyleyemediğim, Nâbi'nin her kusurunu örtmeğe çalıştığım, hep o korkudandır. Peder ve valdem, benim zerrece mihnet çektiğimi, Nâbi'nin beni azıcık olsun üzdüğünü, bir damla gözyaşı döktürdüğünü haber alsalar, beni bir gün oturtmazlar, ayırırlar! Fâzıla, Fevkiye'nin bu sözleri üzerine düşünmeğe vardı. Kendisi, gidecek yeri olmadığı için zevcinin bu kadar cevr ve zulmünü çekmekte, Fevkiye ise, peder ve valdesinin kıymetlisi bulunduğu için çektiği cefâyı gizlemekte olduğunu düşününce, dünyanın bu gibi garâib-i ahvaline tahayyürde kaldı. Kendisi Fevkiye gibi peder ve valde kıymetlisi olsa, rahat edebilecek, sığınacak yeri bulunsa, Remzi'nin bir gün kahrını çekmeyeceği der-kâr olduğu halde, Fevkiye'nin o kahrını çekmek ve o mihnete tahammül etmek için halini, peder ve valdesinden gizlediğine taaccüp eyledi.²⁸⁹

Fâzıla çektiği sıkıntılara bir müddet daha dayanmış ancak Câlîbe yüzünden babasının evine de kabul edilmeyince daha fazla eziyetlere tahammül edememiş ve annesine de kavuşacağı ümidiyle intihar etmeye karar vermiştir. Ancak kendisini atmak için deniz kenarına giden Fâzıla annesinin yaptığı şeyden memnun olmayacağını ve intiharın günah olduğunu hatırlayarak intihardan vazgeçmiş ve annesinin ölümsüz varlığı hayalinde canlanarak Fâzıla'yı ölümden kurtarmıştır:

Ey cihân-ı fâni!... Senden kurtuluyorum. Sen bana hiç güler yüz göstermedinse, işte şimdi de ben senden müstağniyim! Zulmünü hangi ehemmiyetine güvenerek yapıyorsun? Fâniliğine mi? Ben ebedî olan bir âlemde saadet aramağa ve rahat etmeğe gidiyorum...” dedim ve melek gibi tabiatı ve ef'al-i hasenesi sebebiyle ehl-i cennetten olduğunu kat'iyen ümid eylediğim valdecîğime kavuşmak niyetiyle “Anneciğim! Beni al!” diyerek kendimi atmak üzereyken bu söylemiş olduğum sözün bana getirmiş olduğu hatıra icabından olarak birdenbire durdum ve “Ben nereye gidiyorum?” dedim. Ve “Valdemin yanına mı? Valdem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim, yani intihârım icabınca cennet kapıları kapalı bulunacak! Valdem ve sevdiklerimden ayrı bulunacağım! Ben rahat etmeğe mi gidiyorum, yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedid ve medid olan bir azâb ile mi mübâdele ediyorum? Aman yarabbi! Bu ne dehşetli hal! Ben saadet bulacağım zannıyla nâr-ı duzehe mi giriftar olacağım?” diyerek düşünmeğe vardım. Ah! Hayattayken beni gözetip sakınan valdecîğimin hâtırası da beni böyle bir hatâ-yı azimden kurtardı.²⁹⁰

Evinden çıkmadan önce kardeşine intihar mektubu bırakan Fâzıla intihar etmekten vazgeçmiş olsa da evdeki herkesin bu olaydan haberdar olacağını bildiği için geri dönmemiş, parası ve gidecek yeri olmadığı için ne yapacağını bilemezken, kayaya çarpan ve annesine ait olan yüzüğü fark ederek eğer yüzüğü bozdurursa neredeyse bir ay kadar geçimini sağlayacak kadar para edeceğini anlamış ve sonunda bozdurmaya karar vermiştir. Kimsesiz kalan bu kız

²⁸⁹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 200-201.

²⁹⁰ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 260.

yine annesinin yadigarı sayesinde bir müddet de olsa geçimini sağlayabilmenin yolunu bulmuştur:

Bu hal-i perişâniyette kafamı iki ellerim içine alıp ne yapacağımı ve nereye gideceğimi düşünmeğe vardım! Bir günlük gıdam, bir geceyi geçirmek için meskenim yoktu. Hiçbir tekdir ve çare bulamadığımı görünce ümitsizlikten gelen bir halsizlikle ellerimi yanıma bırakıvermişim! Sağ elimin kayanın üzerine düşmesiyle “tak” diye bir sadâ geldi ki bu sadâ, el gibi yumuşak bir cismin çarpmasıyla husûle gelmeyeceği mâlûmdu. Bir kayaya ve bir de elime baktığımda her gün taşımakta olduğum yüzüğü gördüm ve bu yüzüğü valdem hayatındayken her gün parmağında taşıdığı için ben de taşırdım. İşte o zaman yüzüğün taşından ziyade karşımda bir ümid parladı! Artık kendimi birkaç günler, belki de bir iki ay kadar idare edecek bir servete malik olduğumu gördüm. Kemâl-i metânetle yerimden kalkıp yürüdüm. Üsküdar yolunu tuttum.²⁹¹

Fâzıla yüzüğünü kuyumcudâ bozdurduktan sonra hastalanmış ve bir müddet bir ailenin yanında kalmıştır. Fakat bu aile Fâzıla’nın paralarını almış ve hastayken ona bakıp masraf ettikleri için kendilerine borcu olduğunu söylemiştir. Fâzıla ise buna çare olarak kendini bir esir olarak satmış ve satıldığı parayla bu aileye olan borcunu ödemiştir. Yazar bununla Fâzıla’yı Beyrut’a göndererek özgürken yaşadığı esirliğini bırakıp esirken yaşadığı özgürlüğünü kazandıracak ve bu kız esirlik içindeki özgürlüğünü çocukluğundan itibaren başlayan annesizliğiyle birlikte fark edecektir:

Bu şen çocukları Fâzıla görünce, kendisinin o sinde bulunduğu vakti hatırladı. O zaman kendisi öksüz, boynu bükük, gülmek canı istemediği halde eğer gülecek olsa üvey valdesinden tekdir hazırды. Fâzıla o zamanlar güzel rubalar, elmaslar içindeydi. Fakat şu erzâkını, nevâlesini satmağa giden kızlar kadar bahtiyar değildi. Zenginlik başka, bahtiyarlık başka!..²⁹²

Romanın sonunda Fâzıla Beyrut’ta yanlarında yaşadığı ailenin oğlu Şebib ile ve kardeşi Şefik de Şebib’in kardeşi Rüveyde’yle evlenmiştir. Böylece Beyrut ve İstanbul’daki bu aileler birleşmiş olacaktır. Carter V. Findley’e göre Fâzıla böylelikle “güçlükleri aşarak, din temelinde değil, farklı mekânlar temelinde bölünmüş olan İstanbul ve Beyrut’taki iki Müslüman aileyi birleştirerek sosyal bütünleşmeyi”²⁹³ sağlayan bir kişi hâline gelmiştir ve yazar tarafından annesiz ve büyük acılarla karşılaşan bu kız çektiklerinin karşılığını mutlu yuvasıyla iyi bir anne olarak almıştır.

²⁹¹ Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996, 262.

²⁹² Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, 309.

²⁹³ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, 187.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Dürdane Hanım* adlı romanında annesiz büyüyen Dürdane Hanım, annesizliğin de sebep olduğu yıkıcı etkileri derinden yaşayan ve mahvına sebep olan bir kız olarak sunulmuştur. Küçükken annesini kaybeden Dürdane Hanım serbest bir biçimde yetiştirilmiştir. Babası kızını pek sevse de daima ona karşı kayıtsız kalarak serbest bırakmış ve üvey annesi de Dürdane'ye karşı ilgisiz kalmış ve üvey kızına karşı kendini sorumlu hissetmemiştir. Yazar bu durumdan memnun olan Dürdane'nin çevresini de olayların yönünde hazırlamış ve annesiz kalan bu kızın kayıtsız bir baba ve üvey anne ile mahvını kolaylaştırmıştır.

Dürdane Hanım daima ev içinde olan ve iffet sahibi bir kadın gibi görünse de Mergub adında bir genç adamla yaşadığı gizli aşk başına dert açmaya başlayacaktır. Melin Has-Er, yazarın bir genç kızın iffetini korumak için evden dışarı çıkmamasının yeterli olmadığına inandığını şöyle ifade etmiştir:

Ahmed Midhat Efendi, bir genç kızın hayattan ve cemiyetten koparılıp eve kapatılmak suretiyle iffetini koruyabileceğine inanmamaktadır. Genç kızları hayatın tehlikelerine karşı korumanın en iyi yolu, onlara iyiyi kötüyü, doğruyu yanlış göstermek, zihnini açarak kendi kendisini muhafazayı öğretmektir. Bu bakımdan genç kızların terbiyesinde, ibretli romanların, hikâyelerin değeri pek büyüktür.²⁹⁴

Dürdane Hanım, annesinin de yokluğuyla birlikte dinî ve ahlaki eğitim yönünden her zaman eksik kalmış, kendini muhafaza edememekle birlikte yaptığı yanlışlarda onu engelleyici bir şahıs veya otoriteden daima uzak kalmıştır. Mergub ile olan yasak ilişkisi sonucu hamile kalmış ancak Mergub'u evliliğe ikna edememiştir. Yazar, hatalı da olsa himayesiz ve savunmasız kalan bu kızın Mergub'dan intikamını almak için Ulviye Hanım'ı sorumlu kılmıştır:

-Aman ya Rab! Ne şiddetli aşk! Biçare kızcağız basar-ı basiretini aşk buharı bürümüş. Vay habis Mergub vay! Dadı kalfanın suratı ekşimiş. Kendi mel'anetinden neşet eylediğini sanki anlamadığı için mi bu suratların mahzâ bahşiş ümidiyle edildiğini hükmeyleyor? Hakikat-i hâli mutlaka kendisi de bilir, amma mel'anet ber-bâlâ-yı mel'anet olmak üzere söylüyor. Dur öyleyse şu biçare Dürdane'nin intikamını ben alayım.²⁹⁵

Dürdane'nin yanlışlarına engel olamasa da Gülbeyaz Kalfa adındaki dadısı bu kıza bir dost ve bir anne şefkatiyle refakat etmiş ancak ne kadar yardımcı olursa olsun Dürdane

²⁹⁴Melin Has -Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 74.

²⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 73.

Hanım'ın yaşadıklarının en büyük sebebinin annesiz oluşu ve anne himayesinden mahrum kalışı Gülbeyaz Kalfa tarafından dile getirilmiştir:

-Bir buçuk iki ay sonra zavallı Dürdane için ebediyyen yüz karası olacak bir şey gösterecek! Ah validesi sağ olsaydı bu belâlara mahal kalır mıydı! Ah, beni dinlemedi. Beni dinleseydi...²⁹⁶

Dürdane Hanım'ın güçlü bir iradede yoksun oluşu onun himayesiz kalmasıyla birlikte hep yanlış yollara sapmasının en büyük sebeplerinden birisi olmuştur. Yazar, kötü bir sona hazırladığı bu kızı aşkı karşısındaki çaresizliği ve zayıf olan iradesiyle Mergub'a olan sevgisini gururunun ve iffetinin de üstünde tutmuştur:

Bu derecelere varan muamele Mergub için adeta Dürdane'yi terke bir vesile aramak demek olduğu derkârda da, gerçekten pek şiddetli olan bir aşk hasebiyle zavallı Dürdane ya Mergub'un meramını anlayamayarak veyahut anlamış olduğu hâlde dahi mücerret kendisini terk ettirmemek için hain Mergub'a gerek Gülbeyaz'ı ve gerek kendisini affettirmek için o kadar yalvarmıştı ki Ulviye'nin artık sabrı takatı kesilerek, mümkün olsa telefona ağzını uydurup “Behey zalim! Bu kadar denâetten utanmıyor musun? Kızcağızın bu kadar gözyaşlarından bir katresine olsun merhamet etmiyor musun?” diye haykıracağı gelmişti.²⁹⁷

Ulviye Hanım “bir mazlum, bir sitem-dîde”²⁹⁸ olarak gördüğü Dürdane Hanım'ı bir yardımcı vasıtayla uyarmış, Mergub'un onu sevmediğini söyleyerek namusu ve kendi adına değer vermesi gerektiği belirtmiştir. Böylelikle yazarın Ulviye ve Gülbeyaz Kalfa'yla roman boyunca yaptığı şey Dürdane Hanım'ı uyarmak ve onu doğruya sevk etmek için birçok yola başvurmaları olmuştur. Ancak bu kız bir Osmanlı Müslüman kadınına ters olan davranışlarına devam edecek ve kötü sonunu hızlandıracaktır.

Dürdane Hanım 9 ay sonunda Ulviye Hanım'ın yardımlarıyla ebe bir kadını getirterek Dürdane'nin doğum yapmasını sağlamış ve bu kız bir oğlan çocuğu doğurmuştur. Çocuğunu kucağına aldıktan sonra ilişkilerindeki tek masumun bu çocuk olduğunu ve bir tek bu çocuğa yazık olduğunu söyleyerek Mergub'tan nefret edeceği halde aksine sevgisinin arttığını söylemiş ve ona olan aşkına bir kez daha yenik düşmüştür:

-Size hiç yazık olmadı. Çünkü henüz görüşmediğimiz zaman hiçbir kayıt ile mukayyet değil idiyse, şimdi dahi yine hiçbir kayıt ile mukayyet değilsiniz.

²⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 79.

²⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 84.

²⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 89.

Bana da yazık olmadı. Zira münasebetimizin husule geldiği ilk gün sizi ne kadar seviyor idiysem, hâlâ ondan bin kat ziyade seviyorum. Yazık olan bir kimse varsa, o dahi işte şu kucağınızdaki masumdur.²⁹⁹

Dürdane Hanım çocuğunu doğurduktan sonra Mergub'dan intikam almak için zehir içmiş ve çocuğunu annesiz bırakacağını düşünmeden intihar etmiştir. Melin Has-Er'e göre, "Ahmed Midhat Efendi, bir genç kızın iffetinden fedakârlık etmesini affedememiştir. Dürdane'ye acılamakla birlikte, genç kız için intihardan başka bir hâl çaresi bulamamış, bu dramatik sonu günahının kefareti olarak kabul etmiştir."³⁰⁰ "Netice itibariyle, Ahmed Midhat Efendi, sevgi, şefkat ve merhamet hislerine rağmen, iffetini kaybetmiş bir kadına, Müslüman-Türk cemiyetinin muteber bir ailesi içinde yer verememiş; Dürdane'yi şerefli bir Türk kadını ve annesi olarak içine sindirememiştir."³⁰¹ Sevdası uğruna hayatını mahveden bu kızın ölmeden önce yaptığı şey bile Murgub'a olan sevgisini göstermek ve sevdası için ondan intikam almanın yolunun bu suretle olduğunu ifade etmek olmuştur:

-Ben onun meydanını bulurum. Buldum bile. Sancılar, ağrılar derûnumu parçalamaya başladılar. Fakat rica ederim hiçbir telâş etmeyiniz. Babam, validem vuku-ı hâlden yarın haberdar olsunlar. Mergub'un yüzüne bakarak ve lütuf ve merhamet ederse son zehirli nefeslerimi birkaç dostane tebessümü, birkaç muhibbâne tekellümü ile tatlılandırmak için inayet buyursun. Sizler dahi sükût ediniz ki son havâssımı Mergub'uma hasr ve tahsis edeyim. İşte benim intikamım bu suretledir. Muhabbeti bir rezaletten ibarettir zannedenler sevda ne olduğunu benden öğrensinler.³⁰²

Annesiz kızlar içerisinde değerlendirilen diğer bir kişi de Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra* adlı eseridir. Selim İleri'ye göre "Zehra, yoğun gerçekçi tutumu, bir İstanbul ailesini dile getirişi, geleneksel yaklaşımın Müslüman Türk kadınından söz açmaya pek elvermediği dönemde, aile kadınlarını odak alışıyla"³⁰³ önem kazanmıştır. Çocukluktan gelen kıskançlığıyla öne çıkan Zehra, bu öfke ve hırsını dizginleyememiş, fitrattan gelen kıskançlığı ve kini günden güne artmaya devam etmiştir:

Kızın bu tabiatı Şevket'i cidden düşündürmekte idi. Bu tabiatla olanlar – bâhusus kadın iseler- ilerde gayet fâci vukuâta sebep olacaklarını biliyor idi. Bir müddet belki mürur-ı zaman kızın şu tab'-ı vahşiyânesini tâdil eder ümidiyle intizarda bulundu. Zehra'nın yaşı ilerledikçe kıskançlığı da artmakta

²⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 138.

³⁰⁰ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 130.

³⁰¹ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, 131.

³⁰² Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 141.

³⁰³ Selim İleri, **Edebiyatımızda Sevgi Romanlar Kılavuzu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2018, 56.

idi. Kıskançlığı anasına kadar şamil idi. Bu tabiat onu da hayli muztarip etmekte idi. Talim ve hüsn-i terbiyeden imdat umarak çocuğa birkaç akıllı hoca da tutulmuş ise de tabiatına galebe çalmak mümkün olamamıştı. Kızın kıskançlığı vakit geçtikçe kuvve-i inbisâtiyesini artıran buhar gibi gittikçe kesb-i inbisât ve tevessü etmekte idi.³⁰⁴

Yazar Zehra'yı öfkesini de kıskançlığını da ve sevgisini de aşırı dereceye varıran tarafıyla sunmuş ve bu kızın doğuştan gelen kıskançlığı ve kötü huylarını annesinin vefatı bile perçinleyememiş ve aksine annesini de kaybeden bu kızın hırçınlığı artarak devam etmiştir:

Zehra henüz on altı, on yedi yaşında, yani hissiyatının tamam devre-i nevbahârîsinde bulunmakta idi. Yukarıda anlattığım veçhile tab'an kıskanç ve hırçın bir şey olmakla beraber bazen etvârında o derece mülâyemet görülmekte idi ki, bu hâline bakanklar kendisini hilm-i mücessem sanırlardı. İhtimal bu hâl asabının bir gevşekliği zamanına tesadüf etmekte idi. Bu esnada kızcağız herkese güler yüz gösterir ve işte bu hâli feverân-ı hissiyâtı zamanında herkesi kendisine acındırır idi. Mülâyemet zamanında küçük kardeşi Bedri'yi iltifatlara müstağrak ederse de vahşet zamanında adeta ifnâ-yı vecuduna kadar cesaret alırdı. Bu korkunç tabiata karşı aranılan çarelerin hiçbirisi devakâr olmadı. Artık herkes dekat'-ı ümit etti. İki sene evvel Zehra'nın validesi vefat etmişti. Bir müddet bu hüzn ve elem, şiddet-i ahlakını tâdil etmiş gibi göründüyse de heyhat!...³⁰⁵

Zehra annesi öldükten sonra da böyle yaşamaya devam etmiş ve çevresini de öfke ve kin dolu tavırlarına alıştırmayı sürdürmüştür. Ancak zaman sonra babası Şevket Bey'in yanında çalışan Suphi'yi görüp aşık olmuş ve aralarındaki karşılıklı sevgi ve anlaşmayla birlikte nikâhlanmışlardır. Zehra'nın düzelmeye başladığını gören babası bu durumdan çok memnun olmuş Zehra'nın Suphi sayesinde iyileştiğinden emin olmuştur. Ancak derinlere sinen bu kötü kıskançlık huyu yine Suphi'yle birlikte ortaya çıkacaktır. Bir gün Suphi ile Zehra'nın mutlu giden evliliğinde geziye çıkan Suphi'yi etrafta göremeyen Zehra, bağ içinde bir kadınla birlikte olan adamı Suphi sanmış ve bu kıskançlık huyu ortaya çıkarak kızın daha da kötüleşmesine sebep olmuştur:

Zavallı kadın, hissiyatında yanılmıştı. Karşısındaki kocası değil hiç tanımadığı bir delikanlı idi. Aklını başına aldığı zaman hicabından kıpkırmızı oldu. Bir kelime bile tefevvühünden âciz idi. Karşısındakiler evvelce hayli ürkmüşler ise de kadının bozgunluğundan hadisenin bir hatadan, bir kıskançlıktan ibaret olduğunu anlayarak sükûnet bulmuşlardı. Bîçare kadın tersine persine döndü. Harekât-ı kasriye ile olduğu yerde mütehayyirâne mihlanıp kalmış olan Nazikter'e kavuştu. Kendisini köşke attı. Yüreği çarpıyor, vücudu titriyor idi. Vâkıa hissiyatında yanıldığını anlamış idiyse de ilk tehevvr, asabını pek ziyade sarsmış idi. Birkaç günler adeta şiddetlice bir sıtma içinde yatakladı. Şu hadise-i gayr-ı muntazıra vâkıa kocası hakkındaki muhabbet ve emniyetini

³⁰⁴ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 8.

³⁰⁵ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 17.

artırmış idiyse de bir taraftan da musibet huyunun hiç ummadığı bir zamanında nüksedivermesi pek büyük bir ızdırab-ı vicdanîyi davet eylemişti. Kendisini her cihetle bahtiyar ve bahtiyarlığa müstaid görüp dururken tabiat-ı mühlikesinin şu suretle her fırsatta başkaldırmaya olan istidadı her ümidini alt üst eylemişti.³⁰⁶

Zehra öfke ve kıskançlıkla geçen günlerini herkesten gizlemeye başlamış ve odasında tek başına ağlayıp mutsuzluğunu bir kat daha artırmaya devam eder bir hâle gelmiştir. Ancak kayınvalidesi Münire Hanım Zehra ve Suphi'nin evine Sırrıcemal adındaki cariyeyi getirince güzel ve iyi huylu bu kızı kocasından kıskanan Zehra'nın huyu iyice değişmiş ve hem Sırrıcemal'e hem de onu getiren Münire Hanım'a düşman kesilmeye başlamıştır. Romanda sadece başından başlayarak devam eden Zehra'nın kıskançlığı ve huysuzluğu yoğun bir şekilde verilmiş ve Melin Has-Er'e göre "genç kadının iç âlemine sadece bu noktadan bakılmıştır."³⁰⁷ Ancak sadece bu noktadan bahsedilmişse de Zehra'nın kıskançlığı kolay kolay hiç kimsede görülmeyecek derecede olan bir şiddet haliyle verilmiş ve bu hâl kızın tüm günlerine yansarak tüm ruh hâlini sarmıştır:

Huşûneti bir dereceye gelmişti ki önüne kim rast gelirse haşlar, eline ne geçerse kırar idi. Bazen gündüzleri akşama kadar odasına kapanıp yanına kimseyi kabul etmez, bazen saatlerce ağlar, saatlerce dalgın dalgın oturur, bazen günlerce ağzına lokma koymaz idi. Yalının bahçesinde ağaç altlarında oturup akşamlara kadar düşündüğü, bazen deli gibi kendi kendine söylendiği olurdu.³⁰⁸

Gökşen Yıldırım doktora çalışmasında, Zehra'nın yaratılıştan gelen kötü özelliklerini değiştiremeyeceğinin farkında olan tek Tanzimat karakteri olduğuna değinmiştir.³⁰⁹ Bu yönüyle Zehra dönemin kadınlarında görülen iyi eğitim alarak ideal kadın olma yönündeki ilerlemelerine karşılık, iyi bir eğitim almış ve iffet sahibi bir kadın olsa da sahip olduğu kıskançlık ve kinini perçinleyememiş ve yazar tarafından cinayete meyilli bir kadın olarak gösterilmesi bakımından da diğer Tanzimat karakterlerinden farklı bir profil olarak çizilmiştir:

Zehra şu miskin cariye'nin hayalini olsun tırnaklarıyla boğup gebertmediğine müteessif olmakta ve âzası zangır zangır titremekte idi.³¹⁰

Zehra'nın kötü huyu ve kıskançlığı romanda yalnızca kendisini etkilemekle kalmamış, ailenin huzurunu bozmakla birlikte aile üyelerini de etkilemiştir. Gıyasettin Aytaş için

³⁰⁶ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 27.

³⁰⁷ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 279.

³⁰⁸ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 31.

³⁰⁹ Gökşen Yıldırım, **Kötülük Olgusu ve Tanzimat Devri Türk Romanında Kötülük**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elâzığ, 2015, 155.

³¹⁰ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 33.

“Zehra’nın özel olarak seçilmesinde, bu tip kadınların ailenin mutluluğunun ve huzurunun bozulmasında ne kadar etkili oldukları belirtilmek istenmiş olabilir.”³¹¹ Zehra’nın gün geçtikçe artan huysuzlukları Suphi’yi kendinden uzaklaştırmış ve bu kızın kıskançlığı ve öfkesi kocasını Sırrıcemal’e yaklaştırmıştır. Böylelikle Zehra’nın doğuştan gelen kötü huyları başına gelmesinden korktuğu her şeyin sebebi olmuştur. Suphi ile Sırrıcemal’in arasındaki yakınlaşmayla birlikte Zehra’nın kötü huyları yalnızca intikam duygusuna dönüşecek ve bu kız yalnızca intikam duygusuyla yaşayacaktır:

İnatçı kız henüz babasına bir şey sezdirmemiş idi. O, kendi aklınca hesabını kendisi görmek arzusunda idi. Bu hâl ile dünyasından bıkmış usanmış idi. Yaşayışı intikam iştiağıyla idi. İntikam için zihnine neler gelmemişti neler!³¹²

Sırrıcemal Suphi’den hamile kaldıktan sonra Zehra Sırrıcemal’in çocuğunu karnındayken öldürmek istemiş ve kini cinayet işlemeye kadar varmıştır. Ancak daha doğmamış olan bu çocuğa acımış Suphi ve Sırrıcemal’den intikam almaya karar vermiştir. Zehra’nın bundan sonra düşündüğü şey ise Suphi ve Sırrıcemal’in arasına girmek Suphi’yi sevmiş olsa da onu da aşığıyla birlikte düşmanı sayarak canlarını yakma isteği olmuştur.

Selim İleri’nin “bir facia havası estiren”³¹³ diye ifade ettiği bu romanda, Sırrıcemal’le Suphi’nin ayrı yaşamaya başlamasıyla birlikte birçok insan Zehra’nın intikamının kurbanı olmaya ve bununla birlikte bir intikam zinciri oluşmaya başlamıştır. Dönemin uysal ve ağırbaşlı kadın tipine ters bir profille çizilen Zehra, yaşadıklarına razı olmamış yalnız başına intikam alamayacağını anlayarak kendine bir yardımcı aramış, yardımcı kişiden bir haber gelmeyince de romanlara başvurarak birçok kez okumuş ve bu romanlarda intikam alabilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunu yaparken de hırçınlığı gitgide artmış ve intikam acısını herkesten çıkarmıştır:

Habibe Molla’dan da kat’-ı ümit etmiş idi. Romanlarına başvurdu. Monte krsto’yu belki bir üçüncü defa olarak okumaya başladı. Kontun düşmanlarından ne yolda intikam aldığını tedkik ve taharriye koyuldu.

“İntikam” kelimesini telaffuz ettiği zaman sanki intikam almış kadar münbasıt olmakta idi. Hırçınlığı son dereceyi bulmuş idi. Nazikter’i haşlar, Münire’yi haşlar, konudan komşudan tesliyetine gelenleri haşlar, eline geçeni kırar, herkesi kas kas kavurur idi.³¹⁴

³¹¹ Gıyasettin Aytas, **Tematik Roman İncelemeleri-Hayata Ayna Tutan Romanlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, 97.

³¹² Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 47.

³¹³ Selim İleri, **Edebiyatımızda Sevdığım Romanlar Kılavuzu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2018, 58.

³¹⁴ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 65.

Robert P. Finn Zehra'yı benzersiz bir kişi olarak tanımlamış ve amacının üstün gelmek olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Zehra'nın aldatıldıktan sonraki amacı Sırrıcemal'den intikam olarak Suphi'nin pişman olup ona geri dönmesi olmuştur. Sırrıcemal'in de aldatılmasını ve yaşattıklarını yaşayarak acı çekmesini istemiş ve o yönde planlar kurmaya devam etmiştir. Yazar da birçok insanın ölümüne yol açacak olan Zehra'ya birçok fırsatlar sunarak yardım edecek ve planlar kuracağı kişileri önüne getirecektir:

Zehra, işi yoluna koymuş idi. Nazikter'den, Habibe Molla'dan kat'-ı ümit ettikten sonra, meydan-ı muhâsamaya kendi başına çıkmaya karar vermişti. Evveleminde Makriköyü'ne gidip, Sırrıcemal'in kafasını gözünü yarmayı tasmin etmişti; fakat bunda o kadar fayda görmemişti. Bu sırada tesadüf, yolunun üzerine Marika'yı getirip bırakmış idi. Marika, Mâhûd çerçi kadınlardan birisi idi ki pek çok hanelerle münasebeti var idi. Bir gün buraya da gelmiş, Zehra'ya işlemler, filânlar göstermiş idi. O anda Zehra'nın fikrinde bir şu'le-i ümit peyda olmuş idi. Şu çeri karısından istifade ve istiane edebilmek belki mümkün idi.³¹⁶

Zehra ve Marika arasındaki konuşmadan sonra Marika Beyoğlu'nda tanıdığı kadınlardan birisini Suphi'yi yoldan çıkarmak için ayarlamış ve onu Sırrıcemal'den ayırarak sefahat alemlerine alıştıracağını Zehra'ya söylemiştir. Bu plan emellerine ulaşmaya başlayacak olan Zehra'nın hoşuna gitmiş ve Marika adındaki kadının ayarladığı kişi olan Urani'yle de konuşarak ne yapacağı konusunda talimatlar vermiştir. Urani ve Marika plan kurarak Suphi'yle tanışmayı başarmış ve Urani Suphi'yi kandırarak onu yoldan çıkarmayı başarmıştır. Artık neredeyse tüm vaktini Urani'yle geçiren Suphi eve uğramamaya başlamış ve bu duruma çok üzülen Sırrıcemal çözümü kayınvalidesi Münire Hanım'la konuşmakta bulmuştur. Ancak Sırrıcemal'in bu hâlini gören Zehra ondan intikamını aldığı için çok mutlu olmuş ve intikam zinciri şeklinde sıraya koyduğu kişiler zihninde yer alarak bir hedef noktası haline gelmiştir:

Sırrıcemal çıkıp gittikten sonra Zehra kahkahalarla gülmeye başladı. İşte intikamının bir kısmını almış idi. Daha alacak pek çok intikamı var idi.³¹⁷

Sırrıcemal de üzüntüsünden tıpkı Zehra gibi derin derin düşünmeye başlamış ve tıpkı onun gibi Suphi'den başka hiç kimseyi istemez bir hale gelmiştir. Ancak bir süre sonra Suphi'nin yokluğunun acısına dayanamamış ve kendisini evin sarnıcına atarak intihar etmiştir. Zehra intikamı ve hırsı yüzünden bir kişinin ölümüne sebep olmuş ve onun kurduğu planlar yüzünden bir ölüm diğer bir ölümü getirmeye başlamıştır. Sırrıcemal'den sonra

³¹⁵ Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984, 100.

³¹⁶ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 82-83.

³¹⁷ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 82.

intikam sırası Suphi'ye gelmiş ve onu da düşürmek için atılan her adım Zehra'da bir azimle birlikte Suphi'ye duyduğu aşka karşı bile galip gelmiştir:

“Zehra, vukuâtın suret-i cereyanından gayet memnun olmakta idi. İntikamının Sırrıccemal'e ait olan kısmı mükemmelen alınmış bitmiş olup Suphi'ye ait olan kısmı da pek yolunda devam etmekte idi. Marika'nın ve bahusus Urani'nin teminâtı yüreğine serin serin su serpmekte idi. Zehra, işin sonuna kadar gitmek, intikamını tam almak için yemin etmişti. Yemininde hânis çıkmayı hatırına uğratmamakta idi... bu azim ve niyetin Suphi'ye muhabbetten ileri geldiğini de bilip durmakta idi. Fakat zevk-i intikam, ihtisasât-ı âşıkânesinin lezzetini unutturmakta idi.”³¹⁸

Zehra'nın Suphi'ye olan hırsı ve ona karşı duyduğu intikam yüzünden daha ileriye gitmiş ve mağazanın kâtibi olan Muhsin adında bir adamla evlenmiştir. Ancak bu yaptığı Suphi'den önce kayınvalidesi olan Münire Hanım'ı etkileyecektir. Zehra Münire Hanım'ı evlendikten sonra bir başına bırakmış ve bu kadın parasız kalarak dönemin Müslüman kadınına ters ve yabancı gelen bir durumda kalmış, dilencilik yaparak muhtaç bir hâlde yaşamaya başlamıştır. İntikam zinciri bu sefer Sırrıccemal'i Zehra ve Suphi'nin evine getiren, istemeden de olsa mutsuzlukları ve ayrılıklarına sebep olan Münire Hanım'a geçmiş ve bu yaşlı kadın Zehra'nın intikamının kurbanlarından birisi olmuştur.

Zehra Muhsin'le evlense de Suphi'yi unutamamış ve Suphi'den intikam almak için evlendiği Muhsin bir anlamda Zehra'nın da sonunun başlangıcı olmuştur. Muhsin'le evlendikten sonra geçmişte yaşadığı acılara kenetlenen bu kız felaketinin sebebi olarak saydığı Sırrıccemal, Suphi ve Münire Hanım'ın mahvına yol açmış olsa da aldığı intikamlardan bir türlü tatmin olmamış ve intikam hırsıyla yaşamaya devam etmiştir:

İşte Zehra'nın en büyük vesile-i mazereti bu “öç” meselesi idi. Kendisi gibi tab'an kıskanç olan kadınlar, muhabbetlerine karşı vukua gelen tahkîrata mümkün değil sabır ile tahammül edemezlermiş: “Kadın gönlüyle şaka olmaz.” “Kadınların gönlü oyuncak değildir.”

Zehra, kendini yerden göğe kadar haklı görmekte idi. Teşebbüsâtının olanca mesuliyetini hep başkalarına tahmil etmekte idi. “Benim ne suçum var?.. Ben uslu akıllı yerimde oturuyordum.”

Fakat Sırrıccemal'in sû-î akıbeti, Münire'nin perişanîsi, Suphi'nin sefaleti yüreğine bir türlü su serpmiyor idi. Zehra, gittikçe ümit ve hesabında yanılmış olduğunu anlamakta idi. Rakibi gebermiş, sebep-i felâketi dilenmeye başlamış, muhakkiri hükmen telef olmuş iken bile gönlü hâlâ mutmain olamamış idi. Belki bu ahvâl, iştiyakını, hırsını daha ziyade tahrik ve teşdîd eylemiş idi. İcini

³¹⁸ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 101.

yakıp kavuran nâire-i hased ve intikamı bir türlü teskin edememiş, belki daha ziyade alevlendirmiş idi.³¹⁹

Urani yüzünden parasız ve evsiz kalan Suphi Zehra'nın istediği gibi acınacak bir hale gelmiştir. Fakat ne kadar sefil bir hayata mahkûm olsa da pişman olup Zehra'ya geri dönmemiştir. Urani Suphi'yle işi bittikten sonra onu kovmuş ve bir gün bir adamla evden çıkarken Suphi tarafından öldürülmüştür. Polisler tarafından yakalandıktan sonra Trablusgarp'a gönderildiğini haber alan Zehra bir kez daha yıkılmış ve başından beri yaptıklarının pişmanlığını duymuştur. Suphi'yi de kaybettikten sonra Muhsin'i adeta bir canavar gibi görerek her gününü üzüntü ve nefretle geçirmeye devam etmiştir. Hatta okuduğu romanlardaki intihar sahnelerine özenircesine intihar etme derecelerine kadar gelmiş ve bu konuda dahi intihar eden Sırrıcemal'i kendisiyle kıyaslamaya kadar vardirmiştir:

Suphi'yi kaybettikten sonra nazarında Muhsin daha ziyade müstekreh görünmeye başladı. Taştan bile imdat ve tesliyet umduğu böyle bir zaman-ı me'yûsiyette Muhsin'i hissiyatına karşı gayr-ı mütehassis görmekten hiddetlenmekte idi. Suphi'den mahrum olduktan sonra ömründen de bir zevk ümit etmemekte idi. Bundan sonra yaşayıp dane görecekti?.. Hiç sevedemediği, daima nefret ve istikrâh ettiği Muhsin'le bir arada yaşamak, mezara girmekten daha işkenceli görünmekte idi. Okuduğu romanlarda birçok kadınların merdâne intihar ederek metâib-i dünyeviyyeden halâs olmalarına gıpta etmekte idi. Hele Sırrıcemal kadar da mı olamayacak idi?³²⁰

Günlerini acı ve keder içinde geçiren Zehra'nın Muhsin'den bir erkek çocuğu olmuş ancak iki hafta sonra ölmüştür. Bir müddet sonra ise Muhsin ölmüş ve burum Zehra'yı sevindirmiştir. Bir sene kadar bir zaman sonra Suphi de Zehra'nın aklından silinmeye başlamış ancak acılarını unutturmaya yetmemiştir. Yazar tarafından hislerini aşırı derecede yaşayan Zehra intikamını derinden yaşadığı gibi acısını da çok yoğun bir biçimde yaşamış ve artık yarım bir ruh, yarım bir vücut gibi kalmıştır. “Mağmumâne, me'yusâne, muztaribâne”³²¹ bir şekilde yaşamaya başlayan Zehra onun içini evine gelen doktorları da reddetmiş ve her şeyden herkesten ümidini kesmeye başlamıştır. Ancak Zehra'yı son olarak asıl yıkan şey bir şeyler almak için çıktığı çarşıda fakir ve sahipsiz olarak yolun ortasında düşüp ölen kayınvalidesini görmesi olmuştur, Zehra'nın ölümüne sebep olduğu kişiler de kendisinin ölüm sebebi olacak ve Zehra da uzak durduğu ölüme kendi elleriyle kendisini itecektir:

Bir gün, ufak tefek almak için çarşıya çıkmış, Mahmutpaşa yokuşundan inmekte bulunmuş idi. Bir azım kalabalık gördü. Kadın, erkek birçok halk toplanmış, kemal-i merhamet ve esefle bir şeye bakmakta idi. Zehra şöyle

³¹⁹ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 126-127.

³²⁰ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 134.

³²¹ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 135.

sokularak, kadının birisine meselenin neden ibaret olduğunu sordu: Bir fakir, ihtiyar kadın şuraya düşüp ölüvermiş. Zehra, şu ihtiyara kalben pek acıdı. Derhâl hatırına biçâre Münire gelmişti. Zavallı kadıncağz şimdi kim bilir ne hâlde idi! Bir iki polis, bir teskere getirmişler idi. Meyyiti bunun üzerine koyarak götürmeye başladılar. Zehra bu ihtiyar kadının Münire olduğunu derhal teşhis etti. Ayıbı, mülâhazayı filân unutarak, bağıra bağıra koştu. Teskere üzerine atıldı. Polisler ayırmaya uğraştıkları sırada Zehra hüngür hüngür ağlamakta ve ölünün buz kesilmiş olan yanaklarından şapır şapır öpmekte idi. İşte Münire'nin akıbeti de şu suret-i faciaya müncer olmuş idi.³²²

Annesiz kız olarak büyüyen ve anne yokluğunu her zaman hissetmiş olan diğer bir kişi Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserindeki Dilber'dir. Dilber, 9 yaşındayken esirciler tarafından Kafkasya'dan kaçırılıp deniz yoluyla İstanbul'a getirilen bir kızdır. Esirci hacı Ömer bu kızı Mustafa Efendi adında bir adama satmış ve Dilber'in daha küçük yaşından itibaren esareti başlamıştır. Mircea Eliade'nin *İmgeler Simgeler* adlı eserinde sular simgeciliğine de değinmiş ve bu yazara göre “sular simgeciliği ölüm kadar, yeniden doğumu da içermektedir.”³²³ Dilber de burada yeniden bir doğuş gibi İstanbul'daki hayatına adım atarak kendini esaret hayatında bulmuş ve onu ölüme hazırlayan olaylarla mücadele etmeye başlamıştır. Esir olarak satıldığı Mustafa Efendi'nin hanımı ve evlerindeki Arap halayıkları çok kötü ve huysuz olduğundan bu kız sürekli kötülük görmüş ve esir olduğu için Mustafa Efendi'nin kızıyla dahi oynamasına izin verilmemiştir. Ancak yazar zekâsı yönüyle yaşlılarından ileride olarak verdiği bu kızın özgürlüğünü de mektep ile vermiş ve orada esaretini bırakarak özgür bir şekilde hareket ettiği için Dilber'in gitmeyi en sevdiği yer mektep olmuştur:

Sabahları takatinin yetmediği hizmetleri görmekten, bir parça eğlenecek, gülecek olsa yediği tokatlardan dolayı bu yaşta olanlara göre bir devr-i saadet olan hayat kendisine pek müşkül, pek acı görünmeye başladığı, sarkmış yanaklarından, büsbütün kesilmiş gözlerinden anlaşıldı. Evvelleri Atiye Hanım kendisiyle oynamak isterse de validesinin, Taravet'in ettiği muameleleri gördüğünden, şimdi her ne zaman yanına gelse “Pis halayık, hadi aşağı” diye kovardı. Elem ve ıstırap ile cereyan eden bu hayat-ı hüzn-engizî içinde en büyük arzusu mektebe gitmekti, zira orada diğer çocuklarla muhtaç olduğu hürriyet ve muhabbetle mükâleme eder, kimse bu küçük mahlukun haysiyet-i insaniyesini “Pis halayık” diye pâmâl-i tahkir etmez ve bulunduğu hâl-i yeis ve ıztırabında derslerine fevkalade gayret ettiğinden hocasından ara sıra aferin alır ve bütün bunlar kalb-i münkesirine teselli-bahş olduğu gibi, Latife Hanım namında bir de küçük yâr ü hem-dem peyda eylemişti ki, bu iki ruh-ı râz-

³²² Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 135.

³²³ Mircea Eliade, **İmgeler Simgeler**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992, 182.

âşınanın birbirleriyle olan irtibat-ı hafisinden bilistifade kemal-i iştîyak ile baş başa vererek hasbıhal ederlerdi.³²⁴

Dilber yaşadığı bu evde evin hanımı ve Arap halayıktan eziyet görmeye devam etmiş ve artık dayanamayıp bir gece kaçmaya karar vermiştir. Bu kızın kaçarken hayali ise özgürlüğüne kavuşup rahat etmek ve annesini bulmak olmuştur. Romanın başından başlayarak annesiz kalan bu kız sürekli anne hasretiyle yaşamış ve annesine kavuşmanın hayalini kurmuştur. Evden kaçtıktan sonra gece soğuşunda yapayalnız kalmış ve korkmaya başladığından gördüğü şey ise annesinin hayali olmuştur:

Yaşamak için rıfk ve mülâyemete ve nevaziş ve himayete muhtaç olan bu mahlûkun küçücük kalbi o büyük gecenin mahuf sükûnetiyle harabelerden çıkan müthiş sedalardan durmaya ve şimalin buzlu dağlarından dökülüp gelen o müessir rüzgâr en ince asabına kadar sirayet ederek, bütün vücudu titremeye başladığı zamanda Taravet'in, hanımın hatırat-ı zulm ü gadri tesir-i bürudet ve şiddet-i havf ile hürriyet ameliyatını ve harekât-ı asayışkâranesini kaybettiği kalp ve zihnine hücum ederek, dehşet-i hayaliye ve kuvve-i vâhime istiklâl ve istibdat ile hüküm-ferma olunca, birdenbire bulunduğu yere oturdu. Bî-tab olan gözleri meşhudatı rüya gibi gördüğü zaman tâ karşıda... bir siyah kadife ile mestur gibi görünen sema-yı muzlimin ufuklara karib bir köşesinde... sislere benzer bir ziya peyda oldu. Bu nur-ı nâgeh-zuhur-ı semavîye daha dikkatlice bakınca, o ziyanın içinde valideciğinin çehre-i mütebessimesini gördü. İşte orada... kendisine gülüyor! Lâkırdısını işitecek. Ah üzerine doğru geliyor... İktidarının talik edemediği şeyleri taşımaktan kadit olmuş kollarını valideciğini kucaklamak için semanın o cihetine doğru uzatarak "Aman imdadıma yetiş" dedi, sonra şiddetli bir feryat ile arka üstü düştü, bayıldı.³²⁵

Alev Sınar, *Türk Hikâye ve Romanında Çocuk* adlı doktora çalışmasında çocuk için "Çocuk güçsüzdür. Bakılmak, korunmak ve kollanmak ister. Bu yüzden ana babasına bağımlıdır"³²⁶ ifadesini kullanır. Dilber'in ise çocukluğundan itibaren aradığı ve özlediği tek şey annesi olmuş ve en çok da güçsüz ve yalnız anlarında annesini aramıştır. Evden kaçtığı gece bayılan Dilber uyandığında kendisini arkadaşı Lâtife'nin evinde bulmuştur. Ne kadar ona bakmaları için Lâtife'nin büyükannesine yalvarsa da imam efendi tarafından Mustafa Efendi'nin evine geri götürülür. Bu kızın kaçtığı eve götürülürken eskisinden daha yıkılmış ve daha güçsüz bir şekilde geri dönmüş ve esaret hayatından kaçamamıştır. Evdekiler tarafından kötü bir biçimde karşılanarak bir müddet dolaba kilitlenmiş, uyumak için yatağa geçtiğinde bile düşündüğü tek şey annesi olmuş ve anne yokluğunu bir kez daha hissetmiştir:

³²⁴ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, Haz: Zeynep Kerman, Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, 9.

³²⁵ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, Haz: Zeynep Kerman, Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, 12.

³²⁶ Alev Sınar, **Türk Hikâye ve Romanında Çocuk (1872-1950)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, 1.

Esvabını değiştirerek yatağın içine girdi. Taravet duyup da dövmesin veyahut hanımına gidip haber vermesin korkusuyla yorganı başına kadar çekerek ve gündüzden beri sızlayan yüzünü küçük elleriyle tutarak “Anneciğim, anneciğim” diye fevkalade bir şiddetle hıçkırı hıçkırı ağlamaya başladı.³²⁷

Yazar, artık olayların seyrini değiştirmeye başlamış ve Dilber’i farklı bir yere götürerek asıl olayların yaşanması için bir zemin hazırlamıştır. Mustafa Efendi bir vilâyette kaza kaymakamı olarak görevlendirilmiş ve giderken Dilber’i götürmeyerek bir esirciye satmıştır. Böylelikle Dilber’in ikinci esarete hazırlığı başlamış ve yeni bir yere satılana kadar esirci evinde kalmaya devam etmiştir. Yazar, Dilber’deki anne sevgisi ve özlemini hep daimi kılmış ve bu kız gittiği her yerde annesinin hayalini de götürmüş, kaldığı bu evde de annesini adeta bir “yoldaş” gibi yanında hissetmiştir:

Sabah olmaya başladı! Matla-ı envar olan şarka ve bil-husus o sabaha mahsus olup baş ucundaki pencerelerden girerek validesinin himaye ve imdat için arş-ı alâdan uzanmış kolları addettiği iki amud-ı nuranînin ortasında kalb-i bî-kararı teskit-yâb olarak baygın hâliyle uykuya daldı.³²⁸

Esirci evinde yaşamaya devam eden Dilber bir süre sonra İstanbul’daki zengin bir aileye satılmıştır. Yazar bu kızı farklı bir atmosferle karşılaştırmış ve batı kültürünün de yaşandığı bir aileye göndererek yıllarca eziyet çekmiş olan bu kızı ilmî ve fikrî yönden zenginleştirmeye başlamıştır. Evde bulunan Fransız muallime ev halkının isteğiyle Dilber’e de ders vermeye başlamış ve bu kız “genç kızların kült kitaplarından biri”³²⁹ olan Paul ve Virginie’yi okuyacak kadar Fransızca bilen bir hale gelmiştir.

Dilber altı yıl Paris’te kalarak resim dersleri almış olan Celâl Bey’e çizdiği resimler için modellik yapmaya da başlamış ancak bir gün modellik yaparken zorla giydiği yarı çıplak kıyafetle resmini yapan Celâl Bey’in karşısında saatlerce ağlamış ve hem esareti hem de annesiz ve kimsesiz oluşunu bu evde de derin bir biçimde hissetmiştir. Celâl Bey gece Dilber uyurken odasına girerek bu kızın elin tuttuğu resmi görmüş ve bu kişinin kendisi olduğunu görerek Dilber’in kendisini sevdiğini anlamış ve kendisi de bu kızı sevmeye başlamıştır. Ancak bunu öğrenen annesi Dilber’i gelin olarak kabul etmemiş, oğlunun yıllarca esir olarak satılmış ve şimdi de evlerinde bulunan bir cariyeyle evlenmesini istememiştir. Bu kızın esareti yine mutluluğuna engel olmuş ve Celâl Bey’in annesi tarafından herkes uyurken gizli bir şekilde evden gönderilmiştir:

³²⁷ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, 18.

³²⁸ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, Haz: Zeynep Kerman, Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, 24.

³²⁹ Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna, Kayıp Şark- Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, 20.

Daha büsbütün sabah olmamıştı ki, odaya bir kadın girerek Dilber'i yatağından kaldırdı. Dilber “Ne istiyorsunuz?” diye sorduğu zaman, “Kalk, bohçanı topla. Yaşmağını yap. Senin bu evde kısmetin bu kadarmış” cevabını verdi.³³⁰

Evden gönderilen Dilber yine bir esirciye ve daha sonra da Mısırlı zengin bir tüccara satılmıştır. Dilber'in satıldığını öğrenen Celâl ise üzüntüsünden hastalanıp beyin humması geçirmiştir. Mısır'a götürülen Dilber burada da odalık olmayı kabul etmediği için eziyet görmüş ve en sonunda bir yere hapsedilmiştir. “Geçirdiği ahval ve vekayide çok keder görmüş, çok ağlamış, insaniyetin bazı haksızlıklarına karşı âli bir surette nefret etmiş”³³¹ olan bu kız, diğer kadın şahıslarından farklı olarak hissi açıdan derin bir şekilde anlatılmış ve çektiği sıkıntı ve gördüğü zulümler karşısındaki hisleri yoğun bir biçimde verilmiştir. Hapsedilen Dilber'i seven haremağası onun bu durumuna dayanamamış ve onu kurtarıp İstanbul'a almış olduğu vapur biletini de vererek Dilber'in İstanbul'a geri dönmesini istemiştir. Ancak bu kızı kurtarmaya çalışırken kendisi düşüp ölmüş ve Dilber yine kimsesiz ve yine yalnız kalmıştır.

Dilber roman boyunca kendisine yapılan haksızlığa hiçbir zaman karşı çıkamamış ve o güne kadar tek başına bir şey yapamadığı gibi İstanbul'a da tek başına gidemeyeceğini anlamıştır. Yazar, aslında haremağasının da ölümüne izin vererek Dilber'e tek bir çıkış yolu sunmak istese de Dilber'in elindeki İstanbul bileti de bu kız için ikinci bir çıkış yolu olmuştur. Ancak roman boyunca mücadele etmekten uzak bir profille çizilen Dilber, yalnız ve kimsesiz kalınca çareyi intihar etmekte bulur. Sudan gelen bu kız yine suya gidecektir. Su yoluyla İstanbul'a gelerek annesiz ve kimsesiz bir şekilde hayata başlayan bu kız yine yalnız bir şekilde su yoluyla sonunu getirecektir. İstanbul'a geldiği ilk gün bir esir olarak hürriyetini kaybeden bu kız, suya atladığı an hürriyetini kazanmıştır. Yazar tarafından da hayattayken türlü eziyetler içerisinde verilen bu kız hürriyetine ölüme yönlendirilerek kazandırılmıştır:

Ruhu itilâ ettikçe vücudu sukut ediyordu. Şimşek gibi ani olarak gubar eden bir zaman içinde, Nil'in o soğuk, mühlik girdapları şarkın seması gibi saf, muhabbet gibi masum olan Dilber'i birkaç kere ka'ına doğru çektikten sonra artık sathına çıkarmıştı. Sath-ı nehre arka üstü çıkararak, gecenin sükûneti içinde akıntılara peyrev olmuş Dilber'in uzun saçları suların üzerinde dalgalanmakta ve ayın ziyası o renksiz çehrenin her arzuyu, ümit ve emeli terk etmiş hutut-ı mânidarını tenvir etmekteydi. Üzerinde mah-ı hüzn-efzanın donuk ziyasından başka bir renk olmayan o çehrede, bütün âlâm ve ıztırabın sükûnet-yâb olduğu, bütün sevda ve emelin söndüğü görünüyordu. Acaba Nil'in bu müthiş, bu

³³⁰ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, 46.

³³¹ Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, 71.

mühlik girdap ve seylâbeleri, bu zavallı Dilber'i, bu bedbaht esiri nereye götürüyor? Hürriyetine!³³²

Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* adlı eserinde “alafrangalaşmış kızlar” grubu içerisinde de değerlendirilen Mihriban Hanım, hem alafrangalaşmaya olan düşkünlüğü hem de annesizliğin de getirdiği başıboşlukla birlikte dikiş dikmek, oya yapmak gibi geleneğe ait olarak yapılan işlerden mahrum kalarak dönemin anlayışına zıt olacak bir tarzla yetişmiştir. Daha bebekken annesini kaybeden Mihriban, anne himayesinden uzak kaldığından kendine bir rehber edinemeyerek yaptığı her işi iyi öğrenememiş, adeta evin hanımı olarak büyüdüğünden serbest tavrı ve hoppa mizacıyla dönemin kadın profiline uygun bir tavır sergileyememiştir:

Bununla beraber kızcağız hoppa mı hoppa! Şen mi şen! Zıp zıp sıçrar! Ter ter tepinir! Kendisi yetişmiş, çatmış olduğu cihetle birkaç yerden görücüye gelmişlerdi. Bahusus pederinin servet-i müstehiresi, her servet heveskârını celp ederdi. Ancak görücülere Mihriban Hanım oğullarının neci olduğunu sorar, “Katip” cevabını alınca, “Oh! Cebi delik!” der. “Asker” cevabını alınca “Yarım kunduralı” der. “Hoca” cevabını alınca “Sarımsak başlı” der. Hâsılı her biri için bir kulp uydurup maazallah eğer görücüler, “A hanım kızım! Niçin böyle söylüyorsunuz? Oğlumuz şöyledir, böyledir.” diyecek olursa bir püsküllü kahkaha koyverip “Oh, kalmış kalmışım da sizin oğlunuza mı kalmışım hanım, oğlunuza başka yerden kız arayınız.” diye kalkar yürüverirdi.³³³

Yazar, alafranga meşrep bir babayla birlikte annesiz olarak büyüyen bu kızın her bir hareketini mazur görmeye çalışsa da dönemin anlayışına zıt tavırlarını da görmezden gelmemiş ama her ne olursa olsun okuyucunun gözünde de makul kılmak istemiştir:

Nasıl, Mihriban Hanım'ın bu kadar serbestliğine taaccüp mü ediyorsunuz? Taaccüp etmeyiniz. Zira kızcağız bir evin hanımı olarak büyümüş olduğundan gelen görücülere gelin makamında dahi kendisi çıkardı, kayınvalide makamında da kendisi. Görücü hanımlara verdiği cevabıysa bir kayınvalide sıfatıyla verirdi. İşte taaccüp edecekseniz bu serbestçe kayınvalideye taaccüp ediniz.³³⁴

Ahmet Mithat Efendi eserinde olumsuz davranışları ile öne çıkan Mihriban'ı her ne yapmış olursa olsun namusundan ödün vermeyen tavrı ve düzeltilebilir bir kişilik addettiğinden ahlaken topluma kazandıracaktır. Melin Has-Er'in ifade ettiği gibi yazar “cemiyete bağlıdır; insanları ve bilhassa gençleri sever. Kolay kolay hiçbir insanı fedâ etmek istemez. Terbiye kabul edebilecek kabiliyette olan her insanın değişeceğine, düzeleceğine

³³² Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, Haz: Zeynep Kerman, Atatürk Kültür, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003,78.

³³³ Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ile Rakım Efendi**, Haz: Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 23.

³³⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ile Rakım Efendi**, 23.

inanmıştır. Bu inancının neticesi olarak Mihriban Hanım'ı da kurtarmanın yolunu bulmuştur.”³³⁵ Zamanında topluma yüzünü çevirip geleneğe ait değerleri beğenmeyen ve evlilik kurumunu önemsemeyen Mihriban, yine toplum sayesinde düzelebilmış ve yaptığı iyi evlilik sayesinde topluma kazandırılmıştır. Nüket Esen'e göre, eserde bu bölümle “evliliğin ne kadar önemli olduğu gösterilmiş”³³⁶ ve yazar toplum ve toplumun içinde var olan evlilikle birlikte Mihriban'ı ideal kadın tipine yaklaştırmıştır:

Mihriban Hanım'ı hiç hatırlınıza getirdiğiniz var mı? Ne dersiniz yahu? Mihriban Hanım, kadın bir karı çıktı be! Pederinin vefatından sonra Felatun Bey artık eve barka uğramamaya başlayınca, konu komşu, kıza nasihat vermeye başlayarak otuz yaşında, akıllı başında, mektepten çıkmış, âlemin her köşe ve bucağını öğrenmiş bir asker yüzbaşısına varıp, kocası evvel emirde kızcağızı pek hoppa bularak sevmemiş ve beğenmemiş idiyse de, terbiye kabul etmeye istidadını görünce bu biçare kıızı terk etmek, terbiyesine himmet eylemek kadar mertlik olmadığını hükümle kıza nice baba nasihatleri, nice kardeş tavsiyeleri, ne kadar sadık bir koca irşadları arz ederek hoppalığı bütün bütün bertaraf ettikten maada, kendisini dahi bir yâr-ı sadık olmak üzere kıza sevdirmiştir. Şimdi Mihriban Hanım, babasından kendi hissesine isabet eden ve kocasının idaresi altında bulunan servete tamamıyla sahip olarak kadın kadıncık yaşamaktadır.³³⁷

Annesiz kızlar grubu içerisinde değerlendirilecek diğer bir kız profili Ahmet Mithat Efendi'nin Letaif-i Rivayat serisinde yer alan *Ana-Kız* adlı hikâyesindeki Luiz'dir. Luiz, annesi Anjelik tarafından büyükannesine bırakılarak anne himayesinden mahrum kalmış ve büyükannesi tarafından yetiştirilmiştir. Annesini hiç tanımadan büyümüş olan bu kız öncelikli olarak büyükannesiyle çektiği sıkıntılarla birlikte savunmasız ve hassas yönüyle tanıtılmıştır:

Bu Luizcik Jerman Valide'nin hafidesidir. On üç on dört yaşında bir yavrucak! Lâkin teşekkülât-ı bedeniyece Jerman Valide'nin bilküllüye makûsu. Vücudu gayet nahif. Rengi gayet solgun. Etibba kızcağızın lâyıkiyle beslenmesini tavsiye ediyorlar. Sabah akşam, hatta mümkün ise her zaman su yerine süt içilmesini, taze yumurta, et suyu, külbastı filân yedirilmesini tavsiye ediyorlar. Kadıncağzın fakr u zarureti hasebiyle bu vesaya-yı tıbbiyeyi meccanen veriyorlarsa da dedikleri mekûlat ve meşrubat dahi meccanen verilmez ki kadıncağz tedarik eylesin de Luizciğini o fakr-ı demden ve onun devamı hâlindeki teverrûmden ve onun da netice-i muhakkakası olan ölümden kurtarmaya çalışabilmiş olsun.³³⁸

³³⁵ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 74.

³³⁶ Nüket Esen, **Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, 30.

³³⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ile Rakım Efendi**, Haz: Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, 137.

³³⁸ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 824.

Luiz, ne annesini ne babasını tanımış, ne de büyükannesinden onlar hakkında bilgi alabilmiştir. Büyükannesi ona faydası dokunmamış bir anne babanın kim olduğunu öğrenmesinin bir anlamı olmayacağını defalarca söylemiştir. Ancak Luiz hiç tanımadığı anne babasına daima merhametle yaklaşmış ve onlara duyduğu sevgi ve merakla yaşamaya devam etmiştir:

Aklı başına takarrüp eylediği zaman peder ve validesini de sormaya başladı ise de artık bunların ismi bile telâffuzdan iğrenmek mertebesinde kendilerinden soğumuş olan Jermen Valide:

-Kızım! Aklın var ise bunları hiç öğrenmezsin. Şimdiye kadar sana hiçbir faydaları olmamış olan bu menhusların ba'dema dahi faydalarını ümit edemezsin. İhtimal ki bunlar tarafından hamil olduğun isim bile senin için mâni-i bahtiyarî olur, diye kıza valide ve pederinden hiçbir haber vermemek emrinde inat ve ısrar eyledi. Fakat hamiyetli Luiz için bu imtinanın hiçbir faydası olamamıştır. Büyük validesinden almakta bulunduğu terbiye-i dindarane hasebiyle Cenab-ı Hakk'a ne zaman dest-i tazarru ve taabbüdükaldıracak olsa peder ve validesi için dahi hayır dualar ederek merhamet-i ilâhiyeyi isticalab gayretinde bulunur ve binaenaleyh büyük validesinin kendisine unutturmak istediği ismi unutmak şöyle dursun kalbinde bu isim için tehye etmiş olduğu mahalli sinninin terakkisine nispetle tevside devam eyler idi.³³⁹

Luiz, büyüdükten sonra annesi kadar iyi bir eğitim almamış da olsa büyükannesinden aldığı terbiyeyle başlayarak komşularının da yardımıyla okuma yazmayı öğrenmiştir. Bunun yanı sıra yazar, yıllarca sıkıntı çeken Luiz ve büyükannesine fırsat kapıları açmış ve yanlış yollara sapmaktan kaçınan Madam Nardik ve torununu refaha kavuşturarak ödüllendirmiştir. Bir gün yolda kurabiye satmak için duran Madam Nardik, zengin bir aile dostunu görmüş ve torunuyla birlikte bu ailenin evine davet edilmiştir. Bu Luiz için büyük bir fırsat olmuş ve kız oradaki imkânlar sayesinde hastalıklı ve solgun halinden sıyrılıp iyileşmeye başlamıştır. Luiz bu aileyle yedi ay kaldıktan sonra tekrar büyükannesisiyle kendi evine dönmüş ancak aile dostlarının ısrarlarıyla tekrardan onların yanına dönmek durumunda kalmıştır.

Yazar, yoksulluk içinde yaşayan Luiz'i zengin olan bu aileye sevdirmiş ve kız mahrum kaldığı tüm imkânlarla kavuşmuştur. Bir zaman sonra ona talip olan bir adamla evlenmeye karar vermiştir. Yazar, yıllar önce Luiz'i büyükannesine bırakıp giden Anjelic'i yıllar sonra Luiz'in karşısına çıkaracak, güzelliğine ve adına güvenen bu kadın fakir ve muhtaç durumda Luiz'in karşısına çıkacaktır. Luiz evleneceği adamla kilisede nikah kıymış ve kilisenin dışında onları bekleyen fakir ve dilenci insan kalabalığıyla karşılaşmıştır. Onlarından arasından Luiz'in kalabalık arasında gördüğü insanlardan birisi ise Luiz'in

³³⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 835.

annesidir. Yazar, yıllar önce terkedilip yoksulluk içinde büyüyen bu kızın karşısına annesi Anjelik'i çıkarmış ve bu kadın, kendisinin ve Nardik soyadının kızına layık olmadığını acı bir şekilde anlamıştır:

Şu bahtiyarlık dakikasında fakr-ı hâlini unutmayıp asıl bu adem-i feramuşuyla kendini bir kat daha bahtiyar bulan Luiz bizzat fakir kadına doğru sokuldu. Kadının elinde bir gazete bulunup üzerinde bu nikâha dair olan ilânı ve onun da “Nardik” kelimesini parmağıyla göstererek:

-Madam! Şu ismi vizite kâğıdınızın üzerine de zinhar yazdırmayınız. Sizin bugünkü şaşaa-i ikbaliniz ile bu isim mütenasip değildir, deyince Luiz bu ihtardan müteaccib kaldı. Fakir kadına bir altın atıye eylediyse de şu ihtarının sebep ve hikmetini anlayamamış idi.³⁴⁰

Yazar, eserin sonunda daima kadına değer veren ve onun düşmesine izin vermeyen tavrıyla annesiz kalan Luiz'i de hayata kazandırmış, karşılaştığı zorluklar ve annesizliğine rağmen ahlak ve namusundan ödün vermeyen bu kızı mutlu bir evlilik ve iyi bir yaşamla ödüllendirmiştir.

3.2.4. Hayatta Karşılaştığı Zorlukların Durumuna Göre Mücadele Veren Kızlar

Bu bölümde karşılaştıkları zorluklar ve çektiği sıkıntılarla birlikte Mücadeleci kimlikleriyle ön plana çıkan kızlar ele alınmıştır. Konuyla ilgili ilk olarak ele alınan eser, annesiyle çıktığı yolda kendi özgürlüğünü feda ederek esir düşen Şehlevend'in yaşam mücadelesinin anlatılmış olduğu Ahmet Mithat Efendi'nin *Hüseyin Fellâh* adlı romanıdır. Eserde, zenginken düşmanlarının oyunları yüzünden evsiz ve yoksul kalan Şehlevend ve annesinin hikâyesi anlatılmıştır. Yazar, olayları bu anne kızın verdiği yaşam mücadelesiyle şekillendirmiş ve yalnızca Şehlevend ile annesinin çektiği sıkıntılar ön planda olmuştur.

Evsiz ve parasız kalan Şehlevend, daha eserin başlarından itibaren annesiyle zengin bir hayattan yoksul hayata düşüşün acısını çekmeye başlamış ve namusundan ödün vermeyerek annesiyle birlikte başının çaresine bakmanın yollarını aramıştır. Mücadeleci kimliği ile hem kendisi hem de annesini aç bırakmamak için toplumda hoş görülme ve en aşağı bir durum olarak sayılan dilenciliği yapmaya karar vermiş ve yazar da onu dilenciliğe başlatacak ortamı hazırlamıştır:

Bu aralık Kılıç Ali Paşa Camii'nden sabah namazını kılıp dağılmakta bulunan cemaati kız görünce aklına gelen bir şey üzerine anasını kolundan tutup cami kapısına doğru yürüdü. Ne yapacağını henüz anası bilmezdi. Kapıya vardıkta

³⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 850.

kız henüz parmaklarındaki kınaları solmayıp akik gibi parlamakta bulunan bir güzel eli titreye titreye cemaata karşı açmasın mı?³⁴¹

Asil bir aileden gelen Şehlevend'in eğitimine dair bir bilgi verilmemiş ve dış görünüşü yalnızca kimsesizliğin ve yoksulluğun vermiş olduğu hırpalanmışlık ve özensizlikle ifade edilmiştir. Süleyman Aydın'a göre, "yazarın Şehlevend'in güzellik ve eğitimini böyle geri plânda tutmasına sebep; Şehlevend'in şahsiyet ve macerasını ön plâna çıkarmak gayretidir."³⁴² Şehlevend soylu kişiliği ile iyi bir evlat olarak roman boyunca annesi için mücadele eden ve adeta onun koruyucusu vasfıyla hareket eden bir tavır sergilemiştir. Annesi için dilenciliği dahi göze almış ve bir zamanlar yadırgadığı dilenciliği bir mecburiyet olarak görmüştür:

Bu bir sanattır ki İstanbul'da onu icra edenler içinde altını küpe doldurmuş adamlar bulunduğunu masal olarak hikâye ederler. Şehlevend... (Çünkü dün gece validesinden böyle işittik). Bizim Şehlevend bîçaresi bu masalı bildiği hâlde dilenciliği küp dolusu altın tedarik etmek gayretiyle etmiyordu. Şehlevend her şeyin nîk ü bedini temyize ve hüsniyâtı tahsîn ve kubhiyâtı takbih etmeye iktidarı kifayet edecek mertebede akıl sahibiydi. Hatta kendisi henüz bir dilenci kız olmadığı zamanlar eli ayağı sağ olup da yine dilencilik edenleri ziyadesiyle ta'yîb ederek, o kabil dilencilere sadaka vermek caiz olmadığını dava ederdi. Binaenaleyh bu kere her çaresi tükenip de kendi hayatından da kat'-ı nazar bir bîçare validenin imdadına yetişmek için avuç açmağa mecbur olunca, bu mecburiyet kendisi için ölüm kadar acı bir mecburiyet görünmüştü."³⁴³

Yazar, namus dairesi içerisinde eli ekmek tutabilen bir insanın dilencilik yapmasına karşı çıkacakken Şehlevend'i hoş görmüş ve dilencilik yapacak olan bu kızın mazereti olarak annesini göstermiş, böylelikle Şehlevend'in yaptığı dilencilik yazar tarafından bir mecburiyet olarak görülmüştür:

Validesini bu hâlde gören hamiyetli bir kız ne olur? Bu valideyi kurtarmak lâzım, kurtarmak! Onun için dilencilik etmek pek küçük kalır...

Hayır! Pek küçük kalmaz. Pek büyüktür! Bu valideyi kurtarmak ne kadar büyük bir vazife ise dilencilik dahi o kadar güç bir suret-i icradır. İşte bu güçlüğe dahi katlanmak karar-ı gayretmendânesiyle kız kalktı. Gözlerini silerek cami kapısına vardı. Öğle ezanı da okunmuştu. Camiden çıkmakta bulunan cemaatin merhamet ve mürüvvet semeresi olan lütfuna yarım saat

³⁴¹ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 20.

³⁴² Süleyman Aydın, **Tanzimat Dönemi Romanında Kadın**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, 31.

³⁴³ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, 23-24.

kadar eli açık boynu bükük muntazır olduğu hâlde eline ancak bir ekmek alacak kadar para geçirebildi.³⁴⁴

Dilencilikle kazandığı ekmek karşılığında çorbacıya gidip hasta annesi için çorba isteyen Şehlevend, çorbacı teklifini kabul etmeyince oradan ayrılmamış ve ısrarla beklemiştir. Bu ısrarlı bekleyiş Şehlevend'i başka bir yola sürükleyecek, başka bir imtihanla sınavacaktır. O sırada çorbacı dükkanının içinden çıkan Mehmet Ali Ağa adındaki bir adam, çorbacıya Şehlevend'e de çorba vermesini söylemiş ve bu kız Mehmet Ali Ağa'nın sayesinde hasta annesinin karnını doyurabilmiştir. Ancak bu adam Şehlevend'in annesinin karnını doyurmasına yardımcı olmuşken aynı zamanda bu kızı annesinden koparan kişi de olacaktır. Esirci olan bu adam Şehlevend'e, annesine biraz para, ev ve eşya karşılığında esir olarak satılmayı teklif etmiştir. İlk başta teklifi kabul etmekte zorlanan Şehlevend, annesini düşününce kendisini onun için feda etmeye ve ölüm saydığı esareti kabul etmeye başlamıştır:

Şehlevend'in nazarında esaret yarı ölüm sayılırdı. Vakıa ölümün yarısına değil rub'una, öşrüne bile razı olmak pek müşkil ise de kızcağız hatta validesiyle beraber ölümün tamamına dahi razı olmuş bulunduğundan bir aralık idi adamın tamamı tamamına helâk olmasına nisbetle ikisinden birisinin nısf-ı memata razı olması daha kârlı çıkacağını hesaba başladı. Bu hesabı ne kadar tekrar eylediyse hiçbir sehvinin göremeyip pek tamam, pek doğru buldu.³⁴⁵

Esir olmayı kabul eden Şehlevend annesi bu teklifi kabul etmezse ne yapacağını Ali Ağa'ya sormuş ve bu adam da bir oyun planlamıştır. Annesine Şehlevend'i Mısır'da olan oğluna alıp gelin olarak göndermek istediğini söylemiştir. Kızının gelin olacağına inanan annesi bunu kabul etmiş ve Şehlevend annesinin rahatı ve huzuru karşılığında esir olarak satılmıştır. Birçok zorluk ve yokluğa dayanan bu anne kızın yolunu esaret ayırmış ve Şehlevend annesi uğruna özgürlüğünü kaybetmiştir:

Vakıa validesinin sözleri harf be-harf doğru ve haklı idi. Lâkin kerimesi Mısır'a mı Şam'a mı her nereye gelin gidecek ise oraya “gelin” gitmesi şartıyla haklı idi. Şehlevend ise gelin gitmiyordu. Esir gidiyordu esir! Gelinlik ile esirlik arasındaki fark muhtaç-ı izah mıdır? Gelin kendi maiyyetinde bir esir götürür ama esir kendi maiyyetinde bir gelin götürmez.³⁴⁶

Şehlevend gittikten sonra rahat bir şekilde yaşamaya başlayan Hasna Hanım elindeki paraları harcayınca sıkıntı çekmeye başlamıştır. Bir gün imam, Hasna Hanım'ın evine gelmiş

³⁴⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 27.

³⁴⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, 32.

³⁴⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 41.

ve ona çamaşır yıkayarak geçimini sağlayabileceği bir iş bulduğunu söylemiştir. Bu teklifi kabul eden Hasna Hanım çalışmaya başlamış ve sıkıntılarını gidermeye başlamıştır. Ancak bir süre daha kızından haber alamayınca onu bulmak için Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Kızına olan özlemi onu da esarete yaklaştırmış ve bir gün Mısır'a gitmek için gemiye binen Hasna Hanım, korsanlar tarafından esir olarak alınmıştır. Şehlevend ise Cezayir'de esir olarak gittiği yerde dilsiz taklidi yaparak yaşamaya başlamıştır. Sebebi ise “bu dilsiz kızın neyine meyletmeli?”³⁴⁷ dedirtmek ve namusunu koruyarak yaşamaktır. Şehlevend bir süre sonra annesinin nasıl olduğunu merak etmiş ve yaşadığı eve misafir olarak geldiğinde tanıdığı ve hayatını kurtardığı Hüseyin Fellah adındaki bir adamdan annesi hakkında bilgi alması için yardım istemiştir. Hüseyin Fellâh'a gelen mektupta Hasna Hanım'ın Mısır'a gelen gemiye bindiği ve bu geminin Cezayir hırsızları tarafından soyulmuş olduğu yazsa da aynı evde yaşadığı Civelek Mustafa ise Hasna Hanım'ın Cezayir'de bir konakta mutfakta yemek işleri için görevlendirildiği haberini vermiştir. Bu haber ise yıllardır annesi uğruna esareti göze alan Şehlevend için bir umut olmuştur:

(Gözlerini cânib-i semâya teveccüh ederek) Aman ya Rab! Beni anacığıma kavuşturacak mısın?³⁴⁸

Yazar, yıllarca sıkıntı çeken ve birbirleri uğruna esir düşen Şehlevend ve Hasna Hanım'ın Hüseyin Fellâh ve Civelek Mustafa aracılığıyla birbirlerine kavuşmasını sağlamış ve anne ile kızı yaptıklarının karşılığı olarak içine düştükleri esaretten kurtarmıştır.

Mücadeleci tavrıyla öne çıkan kız profili Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı eserinde de yer almıştır. Refet'in mücadelesi babasını kaybettikten sonra başlamış ve bu kız annesi ile birlikte daha küçük yaşlardan itibaren akrabaları tarafından eziyet görmeye başlamıştır. Hastalığı, solgun benzi ve sıskalığıyla verilen bu kız akrabaları tarafından sürekli dışlanmış ve hastalandıkça yerinden kalkamaz bir hale gelmiştir. Ancak annesinin tanıdığı olduğu bir kadın bu anne ile kızı kendi evine getirmiş ve hasta olan bu kızın bakımına ihtimam göstererek Refet'in biraz da olsa iyileşmesini sağlamıştır. Böylelikle yazar idealize ettiği kadın tipini sunmak için Refet'i iyileştirmek ve yavaş yavaş hayata hazırlamak istemiştir:

Günler geçtikçe Refet canlanmaya başladı. Ağlaması, inlemesi yalnız gecelere mahsus kaldı. Gündüz bahçede kendi kendine oynuyor, yuvarlanıyor. Yabani çiçeklerden demetler yapıyor. Değnek ile havuzlar kazıp musluktan taşıdığı su ile onu doldurmaya çalışıyor. Koyduğu suyun bir defa daha kabını doldurmaya

³⁴⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*, 230.

³⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâton Bey ile Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh*, 303.

gidip geldiğinde kaybolduğunu görüp şaşırıyordu. Yorulduğu zaman da hasırın üzerindeki minderlerin birine uzanıyor gözlerini serseriyane etrafa dolaştırıp dinleniyordu. Bu veçhile bir ay mürurunda Refet koşup hoplar bir çocuk oldu. Artık sofraya alınmasına da ara sıra gelip yoklayan hamiyetli doktor tarafından müsaade edildi. Bu bir ay müddet tamam olmuş, çocuk da kendini toplamıştı.³⁴⁹

Refet tamamen iyileşmese de okula gidebilecek kadar gücü olduğundan okula yazdırılmış ve daha başlardan itibaren başarısıyla dikkat çekmiştir. Sahip olduğu gururu ve hırsı bu başarısını tetikleyici güç olmuş, bu kızın fakirliği ise başarısındaki en büyük nedenlerden birisi olmuştur:

Refet'in zekâsından, sürat-i intikalinden derslerindeki terakkisinden hocaları şaşırıyordu. Mekteplerde bulunan fakir çocukların ekseri kâğıt ve kalem gibi şeyleri ve ders kitapları kibar çocukları tarafından verilirse de Refet'in pek soğuk tavrı, gururu ve inadı, hiç kimseye sokulmaması ve kibar çocuklarına asla dalkavukluk etmemesi kendisini bu gibi ianete nailiyetten mahrum bırakıyordu. Refet'in kâğıdı ve kalemi, üstü, başı, ayakkabı ve Binnaz'ın üstü başı tahtadan çamaşırdan alınan kırk kuruş kadar para ile almak lazım geliyordu. Bu suretle bir sene geçtikten sonra verilen imtihanda Refet sınıf başlığı aldı. Refet parlak kunduralarına, yamalı elbiselerine bakıp da biraz gururunu terk etmiyordu. Dersini iyi yapıp da hocalarından aferinleri, tahsinleri bir bir üzerine aldıkça başını daha ziyade yukarıya kaldırıyor ve sınıflarının baş tarafına geçip de oturunca, "Bu çocukların en muteberi benim!" demek istiyor gibi bir tavırla bulunuyordu.³⁵⁰

Binnaz, kızı Refet'e okulda verilen ödevleri yapması için lazım olan malzemeleri komşulardan yardım alarak tedarik etmek istese de Refet başkalarından alınan yardımı daima reddetmiş ve yazar bu çalışkan ve gururlu kıza bir imkân sunarak okul için lazım olan malzemeleri, bilgisi ve zekası sayesinde kendi çabalarının karşılığı olarak elde etme ve derslerinde başarılı olabilme fırsatını vermiştir:

Refet'in ehیبbası çoğaldı. Bir alıştırma dersini belleyen Refet'e dersini aldıktan sonra unutan kızlar sokuluyorlar ve onun yardımıyla derslerini yapıyorlardı. Zengin arkadaşlardan ahbap peyda eyledikten sonra Refet'e el işleri için lazım gelen şeylerin tedariki de müşkül olmadı. Hem de ricasız minnetsiz! Mesela çocuğun biri "Bir yastık başladım ama bu çift olsa ne kadar âlâ olacaktı. Fakat o kadar kendimi sıkamam. İş göstermek için de bir tanesi kâfi! İki olsa sonra işime yarardı," gibi şeyleri söyleyenlere Refet "İsterseniz ikinciye ben size işleyim. Zaten imtihana iş hazırlayacak değil miyim? Numara aldıktan sonra sizin olur," deyince arkadaşısı memnun oluyordu. Zira o ücretsiz bir yastık işletmiş olacak, Refet de masrafsız numara alacaktı.³⁵¹

³⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 52.

³⁵⁰ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 53-54.

³⁵¹ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 56.

Refet ve annesi yıllar geçtikçe sıkıntı çekmeye devam etmiş ve masrafları daha da artmaya başlamıştır. Refet'in ikisi için çalışan annesini gördükçe başarılı olma isteği artmış ve onu rahat ettirmek için öğretmenliğin çok iyi bir meslek olduğunu ve bu mesleği yaparak kendisini de annesini de rahat ettirebileceğini anlamıştır. Görünüş olarak güzel olmayan Refet, yazar tarafından adeta zenginlik ve güzellik gibi vasıflardan uzaklaştırılarak yalnızca ilim, irfan, bilgi ve çalışkanlık ile de saygınlık kazanılabileceğini ve toplumda yer edinebileceğini göstermek istemiştir:

Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alınımın teriyle ev bark idare edebilecek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum. Herkese kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla, talim ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum. Bu sevilmenin, bu rağbet görmenin öyle kaybedilebilecek, çalınabilecek bir servet ile ve âlem-i nevcivaniye mahsus zeval-pezir güzellik ile olan gibi olmadığını anlatmak istiyorum. Onlar ashabını alınları buruştukça, saçları ağardıkça, vücut pörsüdükçe terk eden vefasızlardır. Onlar bana rağbet etmemişlerse ben de onlardan müstağniyim! Benim kesp ve istihsaline çalıştığım hasail ve fezailin ise en büyük ve en güzel tezyinatı tefekkürat-ı aliye ile buruşmuş alın ve tahsil-i ilim ve marifet uğrunda ağarmış saçlardır.³⁵²

Refet'in annesi kızı için sabahlara kadar çalışarak onun okul masraflarını temin edip muallimelik diplomasını alması için kızıyla birlikte o da mücadele etmiştir. Bu anne kız mücadele yolunda her zaman birbirlerine destek olmuş ve annesinin mücadelesini gören Refet, en çok da annesini rahat ettirmek için diplomasını alıp muallimelik yapmak istemiştir. Çekmiş oldukları yokluk annesini yıpratır bir hâle getirirken Refet'i daha da hırslandıracak ve hedeflerine yaklaştıracak bir unsur olmuştur. İçin diploma alana kadar direnmek ve sabretmekten başka bir yol yoktur:

Bize kendimizi gösterecek olan ayine-yi sefalettir. Biz aksimizi ancak orada görebiliriz. Lakin ben de ona bakmayacağım! Yumruğunu sıkıp ayağını yere vurarak, “Onu ayağımla basıp kıracağım! Çiğneyip geçeceğim!” Acı acı gülererek, “Fakat ben ne yapıyorum el evinde böyle ayağımı yere vurarak gürültü etmek hakkına da malik olmadığımızı unutuyorum. Gayret Nineciğim, gayret! Bir diploma alıncaya kadar gayret! Ah, seni minder üzerinde oturtup da rahat ettirdiğimi göreceğim miyim? Sekiz yüz kuruşa, bin kuruşa kadar muallimelikler var. Hem ikimizi de geçindirdikten sonra bize bu kadar yemek pişirecek, işimizi görececek bir hizmetçi bile tutabiliriz. Ben akşam olunca gelirim. Her şeyimizi hazır, seni de rahat görürsem ne kadar memnun olurum. Ben bundan ziyade bahtiyarlığı ne yapacağım anneciğim!”³⁵³

³⁵² Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 64.

³⁵³ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 71.

Ahmet Mithat Efendi, Refet'in herkes için bir rol model olacağına değinmiş ve herkesin Refet gibi olma yolunda ilerlemek isteyeceğini kastederek, “Biz dahi birer Refet olacağız, fakr cihetiyle değil say cihetiyle Refet olacağız”³⁵⁴ denileceğini ifade etmiş ve Fatma Aliye'nin Refet'ini O da örnek bir profil olarak addetmiştir. Refet çalışkanlığı ve zekâsı ile gittiği her yerde dikkat çekerken, çektiği sefaletleri belli etmemeye çalışmış ve gururunu her şeyin üzerinde tutmuştur. Ancak yazar bu duruma karşı kayıtsız kalmayarak zengin kız arkadaşlarından biri olan Şahap ile Refet arasındaki bağı güçlendirecek ve Refet'i gücendirmeyecek biçimde yapılan yardımlar ile hem Refet ve Şahap'ın aile arasındaki ilişki başlayacak hem de bu aile Refet'in adeta en büyük yardımcısı olacaktır:

Yani sınıftaşlarından olan Şahap Hanım namında bir kibarzadenin nazar-ı dikkatini celp eylemişti. Refet kendilerini eğlendirmek, güldürmek, keyiflerine hizmet etmekle makbul olunacak küçük hanımlara yaklaşmıyordu. Vakarını muhafazayı kendisi için elzem biliyordu. Tenezzülü bir cürüm ve kabahat addediyordu. Kendisi gibi fakir arkadaşları ona bu hususta nasihat vermek istediler. Hâl-i fakr ile bu kibarlığın sökmeyeceğini söylediler. Refet'e bu sözler hakaret gibi gelerek cevap vermedi. Fikrinden de dönmedi. Bu Şahap Hanım ise “Refet Hanım hakikaten sizinle musahabetten müstefit oluyorum hemşire! Teşrif etseniz e. Burada oturalım birlikte derslerimizi yapalım!” sözleriyle onu yanına celp eder ve sofraya zamanı da “ Arkadaşsız hiç yemek yiyemiyorum. İnsanın yalnızken iştihası kapanıyor. Lütfeder de bana arkadaşlık eder misiniz? Ne olur hemşire mürüvvet etmiş olursunuz. Sizin de yiyeceğiniz olduğunu bilmiyor muyuz? Fakat birlikte daha tatlı olur,” sözleriyle Refet'i sofrada daimi yoldaş etmeye muvaffak oldu.³⁵⁵

Yıllar geçtikçe Refet'in annesi sürekli hastalanmaya başlamış ve Refet bir yandan derslerine çalışırken bütün işleri kendisi yüklenmeye çalışmıştır. Ancak imtihan günlerinin gelmesiyle birlikte bu kız istediği gibi sınıfının birincisi olmuş ve diploması verilmiştir. Ancak Refet diplomasını aldıktan birkaç gün sonra annesini kaybetmiş ve Refet annesiz kalarak tek başına mücadele etmeye başlamış, diplomasından başka dayanağı kalmamıştır:

Ah! Anneciğim! Cefamı çekip de sefamı süremeden giden anneciğim! Ben senin için çalıştım. Sen olmayınca bana dünyada hiçbir şey de lazım değil. Artık ben de ölmeliyim!” diye kafasını rast geldiği yere çarpıyordu.³⁵⁶

Refet annesini kaybettikten sonra tayin edilinceye kadar arkadaşı Şule'yle birlikte bir mektepte görevlendirilerek paza kazanmaya başlamıştır. Refet'in isteği sağlığı yerindeyken çok maaşlı bir yere tayin edilip para kazanmak olmuştur. Yazar, güçlükler karşısında Refet'i hep güçlü kılmış ve çalışan kadın modelini bu kızla birlikte bir amaç halinde sunmuştur.

³⁵⁴ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 29.

³⁵⁵ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 109.

³⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 182.

Mücadeleci tavrını hiç bırakmayan Refet, kendilerine sahip çıkmayan akrabalarına karşı da mücadelesini başlatmış ve annesinin hayattayken maaş talebinde bulunmasına rağmen onlara gelen parayı göndermeyen üvey kardeşlerini de şikayet etmeye ve babasından kalan yerlerden kendi payına düşeni istemeye karar vermiştir. Yıllar önce solgun benizli, hassas ve zayıf olan bu kız, yıllar sonra gücü, iradesi ve diplomasıyla hakkını savunmaktan çekinmeyen bağımsız ve kadın modelini temsil eder hale gelmiştir:

Mektep tatili zamanlarında oraya gidip pederimden kalan emlakten hisse-yi mevruseme vazı-ı yed ederim. Zira mürur-ı zaman yoktur. Mürüvvet Hanım'ın birisinden işitmiş olduğu cihetle valideye tavsiyesi üzerine validem birkaç senede bir hisse-yi mevruseme bedel biraz maaş talebi hakkında bir istida takdim eylemiştir. Hatta o vakit mahkemeden mahiye yüz kuruş verilmeye hükmolunmuşken biraderlerim yine göndermedilerdi. Şimdi oraya gidip de şeriat-ı garra-yı Muhammediyye'nin, bir kadını ve bir acizi dahi nasıl himaye eylediğini onlara gösterir ve kendi malımdan dahi bana para vermeyerek beni mahva çalışanlara parasız iratsız olarak nasıl adam olup meydana çıktığımı, mektebin, devletin himayesi ve idaresi sayesinde bugün temin-i maişet eylediğimi onlara göstermek isterim! Ah, Şule! Mucip'e 'Sen cahilsin!' demekle olan ahz-i sarımdan ne kadar mahzuz oldumsa, akrabama karşı böyle adam olup meydana çıktığımı ve onların benden diriğ eyledikleri ekmeğe muhtaç kalmayarak kendi ekmeğimi kendim kazandığımı göstermek de beni o kadar mütelezziz ve müftehir kılacaktır.³⁵⁷

Romanda mücadele veren diğer bir kız ise Şule'dir. O da fakir kızlar içerisinde bulunan, ağır başlı ve Refet gibi yetim bir kızdır. Yazar Refet gibi hiç kimseye bir şey anlatmayan bir kız olmasa da herkese derdini anlatamayan bu kızı Refet ile yakınlaştırmak roman içerisinde önemli bir yere koymuş ve Refet'in mücadelesi aynı zamanda Şule'nin de mücadelesi olmuştur. Şule, bir müddet sonra annesini kaybetmiş ve yalnız kalmıştır. Ancak Refet ve annesi ona evini açmış ve bundan sonra birlikte yaşamaya başlamışlardır. Refet Şule'ye yardım ettiği gibi Şule'nin de bu aileye katkısı olmuş ve bu iki kız maddi ve manevî olarak birbirlerinin tamamlayıcısı olmuşlardır:

Şule eşyalarının fazlasını satıp lüzumu olanları da Refet'in odasına nakletti. Şule çalışmaya muhtaç olmuyordu. Üç lira ile hem yiyeceğini ve hem de giyeceğini tedarik ediyordu. İmtihanlık el işleri mesarifi için de parası kalıyordu. Oda kirasını Refet ile müştereken veriyordu. Refet kabul etmek istemediyse de Şule de kabul etmedi. Kendi yiyeceği kadar şeyin parasını da veriyordu. Ondan fazlasını da Refet ondan kabul etmiyordu.³⁵⁸

Refet annesinin hastalığı nedeniyle okula gidemediği günlerde Şule, okulda öğrendiklerini Refet'e de anlatmış ve birlikte çalışmaya gayret göstermişlerdir. Şule, çoğu

³⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, 210.

³⁵⁸ Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 118.

zaman dayısının gönderdiği parayı ev masraflarına harcamış ve Refet ile annesi üzerinde büyük bir desteği olmuştur. Annesinin vefatından sonra dayısının her ay gönderdiği üç lira ile hem okuyabilmiş hem de Refet ve annesine yardım edebilmiştir. Yazar, yaptıklarının ve gayretlerinin karşılığı olarak iffetli ve çalışkan olan bu kızın Refet gibi öğretmen olmasına izin vermiş ve Şule de sınıf ikincisi olarak dayısının memleketine öğretmen olarak gidebilmiştir.

Yazarın *Udi* adlı eseri “kendilerini bedbaht eden erkeklerin himâyesinden çıkıp, kazandıkları ilim ve hüneri geçim vasıtası olarak kullanan”³⁵⁹ kadınların yer aldığı eserlerinden birisidir. Bedia daha küçük yaşlardan itibaren babası vasıtasıyla musikiyle yakından ilgilenmeye başlamış ve babasının da Bedia’yı yanından ayırmamasıyla birlikte gittikçe müzikle iç içe bir şekilde yaşamaya başlamıştır. Ancak babasının içkiye düşkünlüğü ve ondan sonra gelen rahatsızlığından sonra annesi kızını evlendirmek istemiş ve onun mutlu bir yuva kurması için evlilik işini hızlandırmaya karar vermiştir.

Bedia, Mail Bey adında bir yüzbaşının validesinin sürekli onu istemeye gelmesi ve oğlu Mail Bey’i görüp beğenmesi üzerine evlenmeyi kabul etmiştir. Fakat evlendikten sonra mutluluğu çok uzun sürmemiş ve Mail Bey eve gelmemeye ve Bedia’yla ilgilenmemeye başlamıştır. Yazar böylelikle birçok gece yalnız kalan Bedia’yı ilerde onun geçim vasıtası olacak olan uduna farkında olmadan daha da yaklaştırmış ve bütün hislerini uduyla anlatmasına vesile kılmıştır:

Bedia’ya yalnız gecelerinde refakat eden uduydı. Bir yandan kendi ağlıyor, bir yandan udu inliyordu. Bu udun bir zaman çalınışıyla şimdiki çalınışı arasında ne büyük fark vardı. Artık Bedia’nın gösterdiği maharete Nazmi’nin aferinleri, tahsinleri yoktu. Haniya o şevkler, o keyifler, o tatlı teessürler! Pederini müteessir etmek için gösterdiği gayretler, onu daha ziyade ağlatmak için gezindiği fasıllar! Şimdi yalnız kendisi ağlıyordu. Udu ağlamak isteyen bu zavallının cereyan-ı dimağına yardım ediyordu. O maharetlere, o hazin parçalara ancak Bedia’nın ah-ı şeretine refakat eden udun, sonraki bir iniltisi cevap veriyordu.³⁶⁰

Bedia Mail’in eve gelmemesinin sebebi olarak kendisini aldattığını anlamış ve bir eğlence gecesinde eşinin kendisini aldattığı kadın olan Helvila’nın kollarında kendi bileziklerini görünce eşinin bileziklerini bu kıza getirdiğini anlayarak yıkılmış ve birkaç gün

³⁵⁹ Sema Uğurcan, **Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü-150. Yılında Tanzimat Yenilikçilik**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 509.

³⁶⁰ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 72.

hasta yatmıştır. Bedia'nın katlanamadığı şey ise her şeye rağmen kocasını seviyor olması ve ondan ayrılamayacak kadar sadık kalması olmuştur:

Bedia o leyliyeden sonra birkaç gün hasta yattı. O birkaç gün içinde Mail bir gece yarısından sonra gelmişse de Bedia onu yüzlemeye kendinde iktidar bulamıyordu. “Onu yüzledikten sonra artık onunla oturmamak lazım gelir,” diyordu. Ondan vazgeçemeyse kendinde kuvvet bulamıyordu, zira seviyordu. O kadar hıyaneti, o bilezikler rezaletiyle beraber yine onu sevmekte olduğunu görüyordu. Bir çengiyi memnun etmek için zevcesinin bileziklerini her gece birçok erkeklerin karşısında salınan, kırtan kollarda o kadar erkeklere nice hevaperestana maruz bulundurmaktan çekinmeyen adamın denaetini anladığı hâlde yine ondan soğuyamadığına taaccüp ediyordu. “Keşke bu bilezikleri satın parasıyla bir şey alarak vereydi de nice senelerden beri taşıdığım zavallı bileziklerimi öyle bir âlem-i levs ve çırkaba atmayaydı ah! Buna o kendisi tahammül edememeliydi,” diye söyleniyordu.³⁶¹

Fatma Aliye Hanım'ın kadın eğitime verdiği önem, kadın kahramanların bireysel kimliğini kazanması bakımından önemli bir yere sahip olmuş ayrıca iffet sahibi olma vasfı da yüceltilerek yazarın idealize ettiği kadın profillerinin birincil amacı haline getirilmiştir. Yazar, eserde iffet sahibi bir kadın olan Bedia'nın karşısına Helvila gibi düşkün ve ahlaksız bir kadını çıkararak Bedia'nın sahip olduğu namus ve iffetini koruma hususunda bu kadını yüceltirken, Bedia aynı zamanda Helvila'ya iffet ve namus dairesinde çalışmanın her şeyden üstün olduğunu söylemiş ve yazar aslında Bedia aracılığıyla bahanelere sığınıp namusunu muhafaza etmeden çalışmaktansa namusuyla aç kalmanın daha değerli olduğunu belirtmiştir:

Helvila! Kendi günahkârlığını, seyyiatını örtmek için deminden beri döktüğün felsefe kırıntılarını vakıa şairane tasvir ve tarif ediyorsun. Lakin sen bunları yine senin hâl ve mevkiinde bulunup da kendilerine medar-ı mazeret bulmak isteyenlere kabul ettirebilirsin. Sefalet, açlık ve sefahat, zenginlik hususunda o kadar çene yorduğun, o kadar tafsilatla giriştiğin hâlde iffet hakkında pek ehemmiyetsiz davranarak geçiriyorsun. Ehl-i iffet için bu böyle değildir. Onlar iffetlerinin muhafazası uğrunda senin dediğin açlık ve çıplaklıktan değil ölümünden bile korkmazlar, çekinmezler. Muhafaza-i hayattan bahsediyorsun. Onlar iffetlerini muhafazası kabil olamayacaksa hayatlarının muhafazasını da istemezler. Onlar iffetsiz bir hayat istemezler! İffet dâhilinde kazanılmayacak olan altınlara, elmaslara birer tekme vururlar.³⁶²

Boşanmanın hoş karşılanmadığı ve en son çare olarak görüldüğü toplumda, Bedia da aldatıldığını bilmesine rağmen katlanmayı göze almış ancak Mail Bedia'ya Helvila'yı sevdiğini ve ondan vazgeçemediğini söylediğinde Bedia artık dayanamamış ve gitmeyi tercih etmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın kadın karakterleri kadınlık haysiyetini ezdirmeyen güçlü duruşlarıyla öne çıkmış ve Bedia da Mail'i sevmesine rağmen ondan uzaklaşmak için kardeşi

³⁶¹ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, 76.

³⁶² Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 84-85.

Şemi'ye kendisini yanına aldırmasını istemiş ve Mail'i terk etmeye karar vermiştir. Kardeşinin yanına gittikten sonra hasta düşmüş ve Mail'i sevmesine rağmen ondan gelen mektupların hiçbirisine cevap vermemiştir. Mail'in ise yaptıklarından pişman olup Helvila'dan kaçarak Selanik'e gittiğini ve iki sene sonra vefat ettiği haberini alınca bir kez daha yıkılmış ve hâlâ Mail'i sevdiğini anlamıştır.

Bedia bir süre sonra İstanbul'a gelmiş ve musiki konusunda artan merakıyla birlikte hocalardan ders almaya başlamıştır. Derslerinde başarılı bir şekilde ilerlerken Suriye'ye tayin edilen abisinin vefat haberini almış ve yeğeni Mihriban ile esir olarak aldıkları Rüstem'i yanına aldırarak onların da geçimini üstlenmiştir. Yazar, diğer kadın karakterlerinde yaptığı gibi Bedia'yı da çaresiz bırakmamış ve sahip olduğu yeteneği ve bilgisi sayesinde namus ve iffetini muhafaza etmek şartıyla onu da çalışmaya sevk etmiştir:

Bu da onlar kadar kazanabilirdi. Bu da elmaslara, altınlara müstağrak olabilirdi. Bu hatıralar zihninden geçtikçe titriyordu. “Kabil değil,” diyordu. “Bu vücudun handelerinden, işvelerinden değil sayinden istifade etmeli,” diyordu. “Helvila'nın söylediği metalarını değil, Nauma gibi sazını sesini de değil, âsâr-ı sayini satmalı! Kırılarak, süzülerek, işvebazlık, dilşikarlıkla “Ya leyli”leri değil! Ciddi tavırla, tünt çehreyle namus dairesinde “do re mi fa sol” satmalı! Namus dairesinde kazanmalı!” diyordu.³⁶³

Bedia ud dersi vermeye başlamış ve artan öğrencileriyle birlikte para kazanmaya devam etmiştir. Ancak çok fazla çalıştığı ve çok yorulduğu için bir süre hasta yatmış ve iyileştikten sonra tekrar yorucu günlerine dönmüştür. Yazar, Refet romanını Bedia'ya okutup kendisinin de hikayesinin yazılmasını istemesiyle adeta Refet'in örnek bir profil olduğu gibi Bedia'nın hayatının da okunarak örnek alınmasını istemiştir. Kazandığı paralarla arsa alıp bir ev yaptıran Bedia, yazar için çektiği zorluklara rağmen bir erkeğin yardımına ihtiyaç duymadan kibarane bir şekilde yaşaması ve iffetini koruyarak kendi emeği ile çalışmasıyla ideal Müslüman kadınının temsili olmuştur:

Bedia şiddetli bir aşk ve sevdıyla uğraştı. Vakarını, haysiyet-i nisvaniyesini muhafaza eylemek, onu ayaklar altında çiğnetmemek istedi. Muvaffak oldu. Namuskârane bir kazançla geçinmek, üç canı geçindirmek istedi. Gayret etti. Sebat etti. Ona da muvaffak oldu. Mihriban'ı, Rüstem'i refah hâlle yaşattı. Hem de her erkeğin yapamayacağı bir surette bir hane edinmek istedi. Mahsul-i sayiyle ona da nail oldu.³⁶⁴

Yazarın birçok yönden zorluklarla karşılaştığı Bedia, hayat karşısındaki mücadelesini bırakmamış aksine karşılaştığı her zorluk Bedia için perçinleyici bir güç haline

³⁶³ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, 131.

³⁶⁴ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 137.

gelmiştir. Fatma Aliye Hanım, eserinde Bedia'yla birlikte örnek kadın profilini sunmak istemiş ve Refet kadar Bedia'nın da hayatının örnek olabileceği mesajını vermiştir

3.2.5. Aile ve Özellikle Annenin Yokluğu ve Kayıtsızlığı Karşısındaki Durumuna Göre Yanlış Yola Sürüklenen Kızlar

Tanzimat dönemi yazarları, eserlerinde örnek olacak ideal kadın karakterler sunmalarının yanı sıra, bir ibret niteliğiyle Müslüman kadın profiline ters olacak davranışlarıyla annesizliğin ya da babasızlığın veya anne ve babanın çocuğu üzerindeki kayıtsızlığı ile birlikte yoksulluk ve bir geçim sıkıntısının sonucu olarak düşmüş kadın profiline de yer vermişlerdir. Bu bölümde ilk olarak ele alınacak olan kişi, Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında* adlı romanındaki Kalyopi'dir.

Kalyopi, Ahmet Efendi ve Hulusi adındaki iki arkadaşın umumhanede tanıdığı genç bir kızdır. Bu kız Ahmet Efendi tarafından ilk başta bakıldığında yaşından büyük, yıpranmış ve solgun bir şekilde tasvir edilmiştir. Orhan Okay'ın da bahsettiği gibi Ahmet Mithat'ın da bir rastlantı sonucu fuhuş evine düşmüş olan ikinci karısı Vasiliki'den dolayı³⁶⁵ düşmüş kadınlara merhametle yaklaştığı görülmüştür. Yazar, Kalyopi'nin düştüğü kötü yolu bilerek tercih etmediğini anlamış ve elinde olsa bu kötü yoldan kurtulmak istediğini belirtmiştir:

Zavallı Kalyopi! Eğer kumanda kendisinde kalsaydı bir gececiği olsun iffetli kadınlar gibi rahatça geçirecekti. Aman ya Rap! Bir gececik rahatı nimet addedecek hâle gelmek ne belâdır! Zavallı kızcağız! Hissiyât-ı kalbiyyesi ne kadar münbasit! Zihni ne kadar vâsi! Gönlüne, zihnine neler geliyor! Türkçesi az olmayıp da müvâredât-ı zihniyye ve kalbiyyesini tamamıyla ifadeye muktedir olsa, daha nelerden bahsetmeyecek! Hakikat, cihânın ağreb-i garâibi bu mahallerde bulunur. Bu mahallerin ahvali güzelce bilinirse mes'ûdiyyet-i beşeriyye ne demek olduğu asıl o zaman anlaşılacak.³⁶⁶

Yazar, Kalyopi'nin umumhaneye düşme sebeplerini Ahmet Efendi şahsında sorgulatmış ve Kalyopi ise ailesini borçlardan ve düştükleri sefaletten kurtarmak için buraya düştüğünü söylemiştir. Yazar eserinde bilerek Müslüman olmayan bir kadını umumhaneye düşürmüş olsa da Kalyopi'ye acıyarak onun bu yoldan kurtuluşunun zeminini hazırlayacaktır. Okura da onu kurtarmakta haklı olduğunu göstermek için Kalyopi'nin bir kurtuluş yolu bulsa bir an tereddüt etmeden oradan çıkma isteğini sürekli okura sunmuştur:

³⁶⁵ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 222.

³⁶⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**: Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 75.

Ahmet Efendi o zamana kadar kendisini almak çıkarmak hakkında hiçbir teklifte sözde bulunmayıp şu kadar ki bu defa Kalyopi yalnız validesine pederine vermekte olduğu para kadar bir parayı başka yerden kazanacak olsa hiç de bu yerlerde kalmayacağını Ahmet Efendi'ye söylemiş olduğu gibi bir kere dahi Ahmet Efendi bir sevk-i kelâm iktizasıyla kızı söylettiği sırada Kalyopi demişti ki:

-Ben buralarda süslü rubalar giyeyim diye durmuyorum. İşte görüyorsunuz ki zaten matem urbasındayım. Küpeler, bilezikler için de durmuyorum. Onların hiçbirisine hevesim yoktur. Zaten onları görmemiş de değilim. Burada ise işte üstümde başımda onlardan hiçbirisi bulunmayıp şimdiden sonra dahi kazanmak da mümkün değildir. Ben yalnız burada bir ekmek için duruyorum. Bir kuru ekmek için. Eğer bir hamal bile çıkıp bana bir kuru ekmeğini temin edecek olsa eteklerine sarılıp bir daha ondan ayrılmam. Şu kadar ki o bir kuru ekmeğin bir cüzünü kendim yersem eczâ-yı sâiresini dahi anama babama veririm.³⁶⁷

Umumhaneye gelmeden önce Kalyopi'nin ailesiyle birlikte çektiği sıkıntılar bu kızı kötü yola sevk etmiş olsa da annesi ve ablası onun bu yola girmesine engel olmaktan ziyade onu bu yola kaydıran başlıca kişilerden birisi olmuştur. Bir gün evlerine gelen Amalya ismindeki bir kadın Kalyopi'ye kendisine verilen hediye ve paraları göstererek onun da böyle hediyeler kazanabileceğini ve onun da rahat edebileceğini söylemiştir. Kalyopi ise Amalya'nın teklifini hemen kabul etmese de hayır da diyememiştir. Her ne kadar yazar Kalyopi'nin bu sefil hayata düşmesinde yoksulluğunu ve ailesinin kayıtsızlığını bir neden olarak sunmuş olsa da Kalyopi de bu yola gitmeye razı olmuş ve her ne kadar ilk başta iffetini kaybetmek istemese de sonuna kadar direnememiş ve ailesiyle birlikte o da bu yola girmek durumunda kalmıştır:

Dikkat ediyorsunuz ya? Amalya'nın lâkırdıları beni dahi teşvik suretine tahavvül etmişti. Ben hiçbir cevap vermedim. Fakat Allah biliyor ya yürekten kızcağızı tasdik eylemişim. Filvaki Yümnî Beyin hediyelerini, paralarını kabul etmekle şu dört mecidiyeyi kabul etmek arasında ne fark olabilir? Binaenaleyh günde güç hâl ile bir çeyrek kazanmak ne familyamane de bana fayda etmeyeceğini ve benim de Amalya'nın gittiği yoldan başka gidecek yolum olmayacağını derundan hükmeyletim. Bu hüküm vücudumda sıtma titretişi gibi bir şeyleri mucip olduysa da her hâlde hüküm kuvvetliydi. Lâkin henüz iffet ve ismetimle mağrur olarak Amalya'nın hareketini aşikâre tasvibe ve benim dahi onu taklide şu bakiyye-i gurur-ı afifânem mâni olduğundan, kıza tahsin veyahut tezyif vadisindehiçbir söz söylemedim.³⁶⁸

³⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 112-113.

³⁶⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 162.

Kalyopi, bir süre sonra ailesinin borçlanmasıyla birlikte bu borçların ödenmesi için kendisini feda ederek annesinin de onayıyla duduya kendisini sermaye ederek umumhaneye girmiştir. Babası da kızının bu yola girmesine karşı çıkmamış ve bütün aile onu uyarmak ve kötü yola düşmesine engel olmak yerine Kalyopi'yi kendilerini kurtarmak için bir aracı kılmışlardır. Melin Has-Er Ahmet Mithat Efendi'nin kızların terbiye edilmesi hususuna ve onlara yardımcı olmasının gerekliliği konusunda verdiği önemi şöyle değerlendirmiştir:

Romancıya göre, bu cemiyet hastalığına karşı kızlarımızı terbiye yoluyla korumak lâzımdır. Kızlarımıza aile yuvasının faziletlerini anlatmak, onların kötü yola düşmelerini önlemek bakımından şarttır. Ayrıca bu yerlerin kapanmasını sağlamak için de gayret sarf edilmelidir. Her şeyden önce, bu yerlere rağbet etmemek suretiyle kapanmalarını sağlamak mümkündür. Buraya düşmüş kızlardan pişmanlık duyanları kurtarmak için, onlara yardımcı olmak insanlık borcudur.³⁶⁹

Yazar da bu yüzden bir kurtarıcı vasfıyla Kalyopi'ye bu kötü yerlere layık olmadığını ve onu iffet ve namus dairesinde görmek istediğini Ahmet Efendi aracılığıyla söyletmiştir. Ahmet Efendi, Kalyopi'nin bir daha kötü yollara düşmeyeceğinin sözünü aldıktan sonra kızı kurtarmak için birkaç gün müsaade istemiş ve bu birkaç günün sonunda Kalyopi'yi oradan çıkarmaya gelmiştir. Kalyopi, hem yoksulluğu hem ailesi hem de kendisinin razı olmasıyla bu kötü yola düşmüş olsa da bu sefer Ahmet Efendi sayesinde kendi iradesiyle çıkmak istemiş ve bu kurtuluş fırsatını yakalayabilmiştir:

Sizin bana verdiğiniz hülyalar, ümitler, beni o kadar başkalaştırdı ki eğer bu bir hafta müddet zarfında müşteriye çıkmış olsaydım herifi ya rüsvay ederdim veyahut biraz kendisini müdafaa edecek olsaydı canına kastetmeğe varırdım. Ben bu bir hafta zarfında dâmen-i ismetine el uzatmak ölüm derecesinde tehlikeleri müstelzim olacak bir ehl-i ırz kadın oldum da o safayı sürdürdüm! Ah! Irz ehli olmak ne kadar lezzetli ne kadar safalıymış!³⁷⁰

Ahmet Efendi, Kalyopi'nin duduya olan borcunu ödedikten sonra kızı arkadaşıyla birlikte evine götürmüş ve geri döndüğünü söyleyen kızın anne ve babasının yüzünde herhangi bir sevinç ibaresi görmemiştir. Yazar, bir kızının öldürüldüğü ve diğer bir kızının da umumhaneye düştüğü bir evde aile üyelerinin bu kadar kayıtsız kalışlarını Ahmet Efendi ve arkadaşı üzerinden göstermiş ve aslında “Kalyopi'nin geleceği aileye kalsaydı gittiği yerden asla kurtulamayacaktı,” dedirtmek istemiştir. Bunun üzerine Ahmet Efendi de Kalyopi'ye ailesine güvenmediğini söyleyerek onu bir daha bu yollara girmemesi için uyarmıştır:

³⁶⁹ Melin Has-Er, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, 122.

³⁷⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 179.

Ümit etmek değil öte tarafa bile geçerim! Sen melek gibi iffetli bir kız olduğun hâlde seni o murdarlığa atmış olanlar, şimdi bir fena yerden çıkmış kız olduğun hâlde böyle hiçbir kimsenin göremeyeceği, işitemeyeceği alış verişlerden mi çekinecekler?³⁷¹

Ahmet Efendi, Kalyopi eve geldikten sonra babasına bir miktar para vererek onun da işlerinde ilerlemesini sağlamış ve babasının sermayesi büyümeye başlamıştır. 8 ay sonra da Kalyopi'yle bir Rum delikanlısını evlendirmiş ve bu kızın mutlu bir yuva kurmasını sağlamıştır. Böylelikle yazar, bir genç kızın yok olup gitmesine izin vermemiş ve onu düştüğü kötü yoldan kurtararak mutlu bir yuva kurmasını sağlamıştır:

Ahmet Efendi çocuğun bu muhakemesini tahsin eyledi. Kalyopi'ye her zaman arzu edegeldiği üzere beyaz rubaları giydirerek Beyoğlu'nda Panayaya kilisesinde kendisi ibnü'n-nikâh olduğu hâlde resm-i nikâhını icra ettirdi. O gün kiliseden çıkarlarken Kalyopi'den başka anası, babası, karındaşları, hatta kocası dahi hüngür hüngür ağlayarak çıktılar. Hatta Ahmet Efendi dahi gözlerinden birkaç damla yaş döktüyse de bunların hepsi sirişk-i şevk ve şadımanî idiler. Cenabıhak bîçare Kalyopi'ye göstermiş olduğu acı günlerin mükâfatını bundan sonra meşru kocasının âgûş-ı kadirşinâsında ve ana baba yuvasında geçirdiği ve geçireceği tatlı günlerle tayin eylemek takdirindeymiş. İşte kaderin bu hükmü dahi şu suretle yerini buldu.³⁷²

Annenin kayıtsızlığı karşısında yanlış yola sürüklenen kız örneği Ahmet Mithat Efendi'nin *Müşâhedât* adlı eserinde Takuhi'yle birlikte verilmiştir. Takuhi, abisi Karnik'le birlikte annesi tarafından kötü şekilde yetiştirilmiş bir evlat olarak doğru düzgün ve devamlı bir eğitim görememiş ve başıboş bir şekilde kalarak iyiye doğru yönelememiştir. Novart eğlence hayatında bütün parasını sarf edip harcadıktan sonra evsiz kalarak iki çocuğuyla kötü bir evde oturmaya başlamıştır. Bir süre sonra kötü bir hastalık geçirerek ölmüştür. Akademisyen Marianne Hirsch'in de çalışmasında, genel arketipleri arasına anne arketipini de almış olan Carl Gustav Jung'un sözünü ifade ettiği gibi “her anne kendi içinde kızını, her kız da annesini barındırmıştır.”³⁷³ Bu yüzden Takuhi'nin de sonu annesine yaklaşmış ve yazar tarafından annesinin hiçbir yönden eğitmediği Takuhi, kötü bir sona varacaktır. Annesi öldüğünde on bir on iki yaşlarında olan bu kız, bir ailenin yanına besleme olarak verilmiştir. Ancak büyüdükten sonra evin hanımı Takuhi'yi kocasından kıskanmaya başlamış ve onu dışarıya atmıştır. Bu yaşananlar evsiz ve kimsesiz kalan bu kızın kötü yola düşmesini kolaylaştıracak ve mahvına yol açacaktır:

³⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, 200.

³⁷² Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, 213.

³⁷³ Marianne Hirsch, “Mother and Daughters”, **Chiago Journals**, 7, 1981, 200-222, 209.

Bu türlü kızlar nereye giderler? En uslusu, en akıllısı şuraya buraya besleme kapılandırmak için tellallık eden kocakarlara değil mi? Takuhi de işte en uslu ve akıllı takımdan sayılmışsa da, sonunda hiçbir kapıda uzun uzadıya dikiş tutturamayarak, bazısından “eli uzun!” ve bazısından “pek aşüfte!” gibi suçlamalarla kovulmaya başlamış. Gerçi ikinci ceza türü Takuhi için daha doğrudur. İki defa çocuk düşürdükten sonra, üçüncüsünde beceriksiz bir ebe karıya düştüğünden, çocuğu düşüreyim derken kendisi mezara düşüvermiş. Şu Takuhi hikâyesi hepimizi üzdü. “Vah! Vah! Vah!” şeklindeki acıma sözleri, hepimizin ağzında bir hayli defa tekrar edildi durdu.³⁷⁴

Bu bölüm içerisinde değerlendirilecek diğer bir kız örneği Fatma Aliye Hanım’ın *Udi* adlı eserindeki Helvila’dır. Helvila, çalgıcı annesinin yanında çengi olarak çalışan ve Bedia gibi iffet sahibi bir kadının karşısında tam tersi olarak namusunu muhafaza etmeden çalışmayı meşru bir iş olarak gören genç bir kızdır. Bedia’nın kocasıyla sevgili olan Helvila, bir gün Bedia’nın karşısına çıkarak kendisini affetmesini istemiş ve ikisi arasındaki konuşmalar Helvila’nın bu yoldaki çalışmalarının dul kalan annesi ve yetim kardeşlerini beslemek için olduğunu açığa çıkarmıştır. Ancak yazar, bu kızın annesi tarafından böyle büyütüldüğünü belirtmiş ve bu kıza doğru yoldan kazanç elde etme fikrinin hiçbir zaman aşılانmadığını ve bu yoldan başka hiçbir yol olmadığı düşüncesini annesinden aldığını ifade etmiştir:

Sitti Bedia! Validem bizi bundan başka türlü büyütmemiştir. O beni bu ana kadar beslediği, geçindirdiği için benim de şimdi kendisine muavenette bulunmaklığım elzemdir. Başka türlü ne yapılabilirdi? Dul bir kadın üç çocuğuyla sefil kalırsa ona koca bulmak kolay mıdır? Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ne meta bulabilir?³⁷⁵

Helvila Bedia’yla konuştuğu esnada yaptıklarına sürekli kılıflar uydurarak pişman olmadığını göstermiş ve yakınları olup olmadığını soran Bedia’ya tüm akrabalarının onlara hiçbir yardımda bulunmadığını belirterek kötü yola düşmesinde hiçbir sakınca görmeyip yaptığı yanlışın doğru olduğunu annesi ve kardeşleri üzerinden örnekler vererek anlatmış ve kendisini haklı göstermekten çekinmemiştir:

Gün oldu ki ufak kardeşlerimden biri validemin kucağında, biri benim arkamda yüklü olduğu hâlde, soğuktan donmuş olan avucum sabahtan akşama kadar açık durduğu hâlde, içine bir onluk yahut beşlik bile düşmediği oldu. Aldığımız zamanlarsa iki onluk, üç onluk. Bu dört can için muhafaza-i hayata bile kifayet edecek derece değildi. Daha on bir yaşındayken elimde tıngırdattığım defî kaldırdığım zaman içerisi beşlikler ama gümüş beşlikler, mecdiyelerle doluyordu. Bir hoplamama, bir sırtımama karşı alnıma altınlar yapışıyordu. Bu

³⁷⁴ Ahmet Midhat Efendi, **Müşâhedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011, 119.

³⁷⁵ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 82.

paralarla biz etler, tavuklar, börekler, baklavalar yedikten sonra çocuklara dadı bile tuttuk. Oh şimdi guvernantları bile var.³⁷⁶

Helvila Bedia'nın kocasıyla birlikte olmaya devam etmiş ve Mail'in Bedia'nın yüzüne karşı Helvila'yı sevdiğini söylemesi üzerine Bedia eşinden ayrılmaya ve kardeşinin yanına gitmeye karar vermiştir. Ancak eşiyle ayrılığına ve kendisinin yıllarca ıstırap çekmesine sebep olan Helvila'yı yine Bedia'nın sözleri kurtaracak ve Helvila Bedia sayesinde annesi ve kardeşleriyle birlikte doğru yolu bulacaktır. Kendi sözleri ve iffetine olan bağlılığıyla bir anlamda Helvila'nın da iffet sahibi olmak için yaşamasına vesile olan Bedia'nın karşısına yazar, yıllar sonra Helvila'yı çıkarmış ve bu kız Bedia'nın karşısına tanıyamayacağı kadar farklı ve başka bir suretle çıkarak kendi kurtuluşunda bir rehber olan Bedia'ya teşekkür etmiştir:

Erbab-ı iffetin iffet dairesinden asla çıkmamak için olan cehdlerini, tahammüllerini, fedakârlıklarını şimdi anlıyorum. Bu acı tecrübeyi izdivaç edeceğim zamanlarda gördüm. Bir raksıma, bir handeme can atanlardan, altınlar saçanlardan bir takımıyla izdivaç etmek istedim. Bunlardan hiçbirisi bu davetime icabet etmedi. Evet! Gayrimeşru olan iltifatıma koşulanlar, bu meşru olan davetime iltifat göstermediler! Bu servetle istediğim adama varabilirim sanıyordum. Lakin para bu hususta bir itibar görmedi. Gördüm ki beni reddedenler, bir parasız benden güzel olmayan, fakat iffet dairesinden çıkmamış bulunan kızlarla izdivaç eylediler. İşte sitti Bedia! Size olan gıptam beni bu hâle getirmiş, bu derece olsun bana saadet-i beytiyyeyi tattırmış olduğundan dolayı size mecbur-ı şükranım.³⁷⁷

Kazandığı para sayesinde artık çalışmak istemeyen Helvila, bu fikrini annesine de açmış ve o da kabul edince birlikte Beyrut'a gelmişlerdir. Yazar, küçüklüğünden başlayarak annesinin öğrettiği şeyi yapmaktan başka bir yola adım atmayı bilmeyen Helvila'yı kurtarmak istemiş ve bu kızın akrabalarından birisiyle evlenmesine izin vererek mutlu bir yuva kurmasını sağlamıştır.

3.2.6. Ahlak ve Terbiye Eksikliği Bakımından Olumsuz Yönden Etkileyen, Rol Model Olamayacak Kızlar

Yalnız Osmanlı ve İslâm toplumlarında değil, umumiyetle Doğu milletlerinde kadın hakkında kıymet hükmü iffet ölçüsüyle başlar.³⁷⁸ Bilinçlendirme ve ders verme kaygısıyla eser veren Tanzimat dönemi yazarlarının da önemle üzerinde durduğu şey, kadının değeri ve iffetini muhafaza ederek yaşayışını göstermek olmuştur. Çünkü bir çocuğun ilk öğretmeni

³⁷⁶ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, 83-84.

³⁷⁷ Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, 122.

³⁷⁸ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 211.

olarak ve gelecek nesilleri yetiştirmede bir anne konumuna gelecek olması açısından kadının örnek bir tavır sergilemesi önemlidir. Ancak aldığı eğitim veya yetersiz eğitim ile serbest yaşayışı sonucunda bir Osmanlı Müslüman kadınına yakışık almayacak durum ve olaylar da bir ibret niteliğiyle yerini almış ve olumsuz yönden etkileyen kadın karakterler Tanzimat yazarının ele aldığı profillerden birisi olmuştur.

Bu bölümde ele alınacak eserlerden birisi Ahmet Mithat Efendi'nin yazmış olduğu *Dürdane Hanım* adlı romanıdır. Kadın konusunda çok fazla söz söyleyen ve kadının iffetini ve namusunu muhafaza konusunda hassas bir tutum sergileyen Ahmet Mithat, bu eserinde Dürdane ile namus dairesinden çıkmanın kötü sonuçlar doğuracağını göstermiş ve Dürdane yazar için Osmanlı Müslüman kadınına yakışan bir mizaç ve üsluptan mahrum bir kimlikle yer almıştır. Daha ilk başta tanıştığı Mergub adında bir adama serbest davranışı ve Mergub gibi çapkın ve serbest bir adamı bile hayrette bırakan konuşmaları ile yazar, okuru şaşırtmamak için Dürdane'nin bu tavırlarını vererek daha en başından sonunun iyi olmayacağını sinyallerini vermiştir:

Mergub Bey denilen zat harekât ve senekâtından hiçbir kimse nezdinde mesul olmayan âzâde-serlerden olmakla, bundan iki sene mukaddem(...) taraflarında, yalılar önünde kayıkla balık avlarken yalının birisinden bir genç kız kendisine iltifat etmeye başlar. Bu kız Dürdane Hanım'dır. Kendisi pek genç, pek güzel, pek kanı sıcak, pek cana yakın bir şey olduğu ve Mergub dahi böyle fırsatları fevt edecek takımdan bulunmadığı cihetle kızın gösterdiği mukaddemâttan, hüsn-i neticelerden dahi ümit ederek ona göre davranır. Kendisi ne kadar meyelân gösterirse kızıdan daha ziyadesini görür. Hemen o gün bunlar kırk yıllık dost imişlercesine yekdiğerine muamele-i âşıkânede bulunurlar. Bir aralık Mergub bu kızın divane filân olmasından şüphe ederse de, kızda alâmet-i cinnet göremeyince ilk gördüğü adama bu kadar açılmasından mütehayyir olur. Ondan sonra beyefendi bu işin arkasını bırakmayarak nispetle pek az bir zamanda geceleri rıhtım üzeirnde birleşip hâlleşmek derecelerini bulurlar. Kız muâşakada o kadar ileriye gider imiş ki, bazı ahvâlde Mergub Bey korkup âlemden ihtiraz eylediği hâlde, kız bilâkis cesur bulunmuş.³⁷⁹

Dürdane ailesi tarafından Memduh Bey adında bir doktor binbaşı ile nişanlanmış ancak buna rağmen Mergub ile olan ilişkisini devam ettirmiştir. Annesiz büyüyen bu kız, her zaman yanında olan ve çok sevdiği dadısının sözlerine kulak asmamış ve Mergub'la ilişkisi ilerledikten sonra hamile kalmıştır. Ancak bunu öğrenen dadı karşısında Mergub için her şeyi yapabileceğini ve ondan ayrılmamak uğruna her şeyi göze alabileceğini belirterek kendine ait değerleri hiçe sayan bir tutum sergilemiştir:

³⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım*, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Yeni Türk Edebiyatı Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2000, 109.

Ah dadıcığım! Ne yapayım? İşte teslim ediyorum ki Mergub benden usandı! Beni terk için ednâ bir vesile aradığını anlıyorum, biliyorum ki şu gebelik hâli en mühim vesile olacak ve çocuğu asla tanımayacağı gibi âleme rüsvây olduğum zaman dahi beni kurtarmayı vazife bile etmeyecektir. Fakat ne yapayım? Seviyorum, çıldırıyorum! Tek beni terk etmesin de, ben her şeye razıyım. Varayım âleme rüsvay dahi olayım. Pederimin yuvasından tard olunarak sürüm sürüm sürükleneyim. Mergub için her felâket bana ayn-ı saadet gelir.³⁸⁰

Dürdane, hamile kaldıktan sonra nişanlısı olduğu Memduh Bey'den ayrılmaya karar vermiş ve nişanı atmıştır. Dürdane'nin Mergub'u sevdiği gibi Dürdane'yi seven Memduh ise bunu duyduktan sonra çok üzölmüş ve ondan başka kimseyle evlenmek istemediğini bildirmiştir. Yazar ise Mergub'un kendisini sevmemesine rağmen ona olan aşkı uğruna yanlış yola sürüklenen Dürdane'den hem namus ve iffetini umursamadan ahlaka mugayir bir şekilde yaşadığı için hem de Memduh'a olan kayıtsızlığından ötürü intikamını alacak ve onu da sevdiğine kavuşturmayacaktır. Mergub Dürdane'yle evlenmek istemediğini bildirdikten sonra Dürdane, Gülbeyaz Kalfa ve Ulviye Hanım'ın yardımıyla çocuğunu doğurduktan sonra zehir içmiş ve başından sonuna kadar kendisi ve namusunu düşünmeden yaptıklarının bedelini acı bir şekilde ölerək ödemiş ve yazar, annelik gibi kutsal bir görevi Dürdane'ye layık görmeyerek ölümünü kolaylaştırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Ana-Kız* adlı hikâyesinde, “Olumsuz Yönden Etkileyen Rol Model Olamayacak Anneler” grubu içerisinde değerlendirilen Anjelik, annesine karşı olan kayıtsızlığı ve sonrasında da onu ve kızını terk edişî bakımından bu grup içerisinde de değerlendirilmiştir. Babası ve annesi tarafından derece derece mekteplere verilmiş ve talim ve terbiyesine özen gösterilmiştir. Ancak alınan talim ve terbiye nadir de olsa bir insanı iyiye yönlendirememiş ve onun kötü yola sevkine engel olamamıştır. Böylelikle babasını kaybettikten sonra annesinin birlikte çalışarak her şeyi başarabileceklerini söylemesine karşılık annesini küçümseyen Anjelik'in kötü huyları su yüzüne çıkmaya başlamıştır:

Hak taâla hazretlerinin kaza ve kaderine teslimiyette bulunanlar kendilerini hiçbir vakitte bir yeis-i gayr-ı mahduda kaptırmazlar. Madam Nardik hakikaten bu teslimiyet erbabından idi. Kızı Anjelik dahi ikmal-i tahsil eylemiş bulunduğundan onu yanına alıp:

-Ciğerparem, baş başa verip çalışır isek geçinmeyecek ne başımız var, dedi ise de ne yolda çalışacaklarını tayin edemediği gibi şu “çalışır isek” sözüyle kızının gayretini tahrik eylemiş olacağına, bilâkis endişesini tahrik eylemiş oldu. Çalışmak mı? Matmazel Nardik için bu kelime vakıa meçhulâtan değil

³⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım*, 88.

ise de hükmü pek başkadır. Öyle kurabiyecilik, ütücülük, falancılık ile çalışmak nerede, Matmazel Anjelik nerede?.. Vakıa validesini bizar etmemek için sözlerine karşılık vermediyse de içinden o zavallı köylünün aklına şaşırmış idi. Zaten Paris mekteplerinde tahsil görmüş bir kız için böyle köylü bir validedeki akıl şaşılvırmeyecek akıllardan mıdır? Matmazel Anjelik'te hülya pek büyüktü. Eğer hayalâtı vücut bulacak olsa idi vakıa validesi Jermen dahi bahtiyar olabilecek idi, ama bu hayalâtın yalnız bir ciheti nakıs idi. O da para meselesi idi.³⁸¹

Anjelik, babası öldükten bir sene sonra “Pol Landre” adında bir adamla evlenmiş ancak kendisi gibi eğlence hayatına düşkün olan bu adamla normal bir evlilik sürdürememiştir. Eşi eve gelmemeye başlayınca Anjelik de evine gitmemeye başlamış ve evde olmadığı günlerde eşi tarafından nerede olduğu dahi sorulmamıştır. Bir gün Anjelik bir kız çocuğu doğurarak annesine götürmüş ancak eşi de veremden ölünce daha da serbest kalarak annesi ve kızını terk etmiştir. Hem kötü bir anne hem de kötü bir evlat olan bu kız, annesini de zor duruma düşürmüş ve annesi onu aramak için her yolu denese de izini bulamamıştır:

Bazı dostlar kadıncağızı bu zahmetten kurtarmak için Anjelik hâl ve şanında bulunan bir kadının daha kocası zamanındaki maişet-i heva-perestanesine nazaran şu dulluk zamanında nerelerde nasıl yaşayacağını anlatarak böyle taharrî zahmetine hiç de girmemesini nasihat eylediler de kadıncağızı bu zahmetten kurtardılar. Bundan sonra Jermen Valide için “baş başa” sözünün hükmü kalmadı. Zira kadıncağız kendi başına kalmış idi. Elinde avucunda bulunan beş on kuruşun temin-i maişete kifayet edemeyeceğini der-piş ederek iş aramaya başladı.³⁸²

Yazar, “Numûne-i Hayâ” başlıklı ikinci bölümde Paris'te velospid denilen bisiklet modasından bahsetmiş ve bu modayla şöhret edinen Anjelik'in ismini değiştirerek Jijik olduğundan bahsetmiştir. Mükemmel derecede almış olduğu tahsil sayesinde dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve tahsilini şöhret edinme yönünde kullanmayı tercih etmiştir. Yazar Anjelik'in bu son halini tanıttıktan sonra annesini karşısına çıkarmış ancak bu kız kalabalık arasında gördüğü annesine kendisini göstermemek için oradan uzaklaşmış ve kurabiye satmak için yaptığı kurabiyelerin dağılması üzerine ağlayan annesine yardım etmek yerine orada bırakıp gitmiştir:

Kalabalık, bir satıcı kocakarının etrafına toplanmış e amele ve esnaf takımından ibaret idi. Paris'in en namuslu halkı demek olan bu sınıf ahali Jijik'in hiçbir işine yaramayacağından oraya sokulduğuna nedamet göstermek

³⁸¹ Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 826.

³⁸² Ahmet Mithat Efendi, **Letaif-i Rivayat, Ana-Kız**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 828.

üzere iken bu kalabalık içinde bir ihtiyar adamın gösterdiği misal üzerine herkesin beş santimlik birer bakır parayı kocakarıya doğru fırlattıklarını dahi görünce temaşagâhın böyle eğlencesi artması Jijik’in biraz daha tevakkuf ve temasına lüzum gösterdi. Gariptir ki bu kocakarı bir şeyler mırıldanarak hüngür hüngür ağlamakta idi. Kim bilir ne zamandan beri ağlayış görmemiş olan Jijik’in asıl bu hâl hoşuna giderek kocakarının ahval-i bukaiyeden olan işmizazlarına kendisi epeyce bir gülüyor idi. Yanında refiki ve dostu olan Amerikalı dahi zavallı kocakarının hâline merhamet ederek birkaç frank fırlatmak için para cüzdanına davranmış idi. Bir de bu dakikada Jijik:

-Aman Ceymis çabuk kaçalım, diye kemal-i halecanla velospidini yürütüp kaçmaya başlamasın mı? Amerikan dahi karının arkasından koştu, ama Jijik’in kimden neden korkup da böyle firara can attığını anlayamadığından merak eyliyor idi.³⁸³

Anjelik eser boyunca hiçbir olumlu davranışıyla verilmemiş, almış olduğu mükemmel derecedeki tahsilini dahi iyi bir yönde kullanamamıştır. Ancak yazarın da ifade ettiği gibi “anasına, babasına, kocasına, evlâdına hayrı olmayan o aşufte-i rezalet-füruş”³⁸⁴ olan Anjelik, sefahat alemlerinden sonra kimsesiz kalmış ve cezasız bırakılmayarak güzelliğini dahi kaybeden bu kız sefil bir hayata mahkum olmuştur.

Nâbizâde Nâzım’ın *Zehra* adlı romanında olumsuz bir kişilik olarak adlandırılacak kız örneği de Urani’dir. Urani, Zehra’nın kendisini aldatan kocası ve Sırrıcemal adındaki cariyeden intikam almak istemesiyle birlikte eserde yerini almıştır. Bir kadın aracılığıyla Suphi’yle tanışan Urani, aldığı para karşılığında Suphi’yi yoldan çıkarmakla görevlendirilmiştir. Beş yaşındayken annesini, on iki yaşında da babasını kaybetmiş olan bu kız halası Fani’yle yaşamaya başlamıştır. Urani’nin geçim sıkıntısından kurtulmak isteyen halası onu fuhuşhanelere götürüp getirerek o yerlere alışmasına sebep olmuştur. Urani ise halasına itiraz etmenin aksine bu alemi sevmeye başlamıştır:

Urani, bu âlemlerden lezzet bile almaya başlamış, içinde bir heves-i müştehiyâne uyanmış idi. İçi titremekte idi. Kendisine kalsa hemen o âlemin içine atılacak idi. Urani, bir hayli rekabet uyandırmakta idi. Adeta birkaç yerden müzayedeye konulmuş idi. Fani, bu rekabetlere gayet sevinmekte idi. Bu sermayesi, diğerleri gibi duyûna mukabil rehin olarak bırakılmayacak, belki kendisine bir irat, bir akar olacak idi. Urani, henüz on dört yaşına varmadan irat getirmeye bile başlamış idi. Fani, memnun olmakta idi.³⁸⁵

Yazar, intikamını alması için Urani’yi görevlendirme konusunda Zehra’yı haklı bulmuştur. Çünkü bu kız bu intikam için elinden geleni yapmış ve Suphi, “Urani’nin

³⁸³ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, 833.

³⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Letaif-i Rivayat, Ana-Kız*, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017, 834.

³⁸⁵ Nâbizâde Nâzım, *Zehra*, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 89-90.

pençesinden kurtulmaya imkân göremeyecek”³⁸⁶ bir hâle gelmiştir. Müslüman bir kadına yakışmayan tavırlar olduğu için Urani, bir Rum kadını olarak tanıtılmış ve böylelikle yazar Urani’yi anlatırken bu kızın serbest tavırlarına sınır koymayarak yaptıklarını rahat bir şekilde belirtmiştir:

Urani, üç dört sene kadar bir iki ev değiştirdikten sonra, şimdiki 16 numaralı hanenin bir dairesini isticâr ile kendi başına çekilmiş idi. İki seneden beri on on beş âşık değiştirmiş ve hiçbirisinde dikiş tutturamamış idi. Şimdiye kadar hiçbir erkek sevmiş değil idi. Herkesin teminât-ı âşıkânesini bilâ-fütur dinler, içinden güler geçer idi. Bir iki aylık maişet-i âşikaneden sonra, iki “sevdazede” birbirinden bilâ-helecan ayrılırlar idi. Yalnızı sokakta tesadüf ettikçe bir soğuk âşinalıkla iktifâ ederler idi. Bazen bir âşığın bir kere daha avdet ve rücu ettiği vaki olur, birkaç ay muşakadan sonra yine bilâ-fütur yek-diğerinden ayrılırlar idi. Şu ahvâle bakılırsa o erkeklerin de, bu Urani’nin de kalp ve gönül denilen şeyden asla haberdâr olmadıklarına hükmolunabilir; onlarca “muhabbet” bayağı bir hevesten ibaret olmalı ki, bir müddet sonra geçer gider idi.³⁸⁷

O zamana kadar kimseyi sevmemiş olan Urani, Suphi’yle olan ilişkisinden sonra O’nu sevmeye başlamış ve her ay “dost” değiştirmekten usandığı için Suphi’de karar kılmıştır. Ancak Suphi Urani’ye çok fazla masraf ettiği için parası tükenmeye başlayınca Urani Suphi’den de sıkılmaya başlamış ve ondan da kurtulmanın yollarını aramıştır. Suphi’yi evinden kovmuş ve uzun bir müddet Suphi’yle karşılaşmayan Urani, ondan ayrıldıktan sonra kendine tekrar bir dost bulmuş ve bir gün arabada Urani’yi sakallı bir adama yaslanmış olarak gören Suphi ise onu öldürmeye karar vermiştir:

Vurmakla, vurulmakla ülfet peyda etmiş olan hissiyâtı bu sefer kemal-i şiddetle Urani aleyhine dönüvermiş idi. “Kahpenin vücudunu kaldırmalı” kararını hemen, bilâ-helecan ve bilâ-muhakeme vermiş idi. Urani’nin mahvına azmetmiş idi. Artık bu kararı ne muhâkeme ediyor idi ne bir şey. Kariyi öldürecek, vesselâm.³⁸⁸

Yazar, Müslüman olmasa da bir kadına yakışmayan tavırlarından dolayı Urani’nin yaptıklarını da cezasız bırakmamış ve bir gün sevgilisiyle evden çıktıktan sonra Suphi tarafından kamayla bıçaklanmış ve orada ölmüştür. Urani, Zehra’nın Suphi’den intikam almasını kolaylaştırmışken diğer bir yandan da kendi sonunu hazırlamıştır.

Birçok yönüyle olumsuz olarak addedilecek ve aşırıya kaçan tavırlarıyla yaptıklarına diğer romanlarda rastlanmamış olumsuz kadın profili Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* adlı romanında yer almıştır. Alafranga meşrep bir baba ile alafranga meşrep bir annenin kızı olan

³⁸⁶ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 87.

³⁸⁷ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, 90.

³⁸⁸ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, 128.

Ceylan, almış olduğu eğitim ve serbest yetişme tarzıyla eserin büyük bir bölümünü şekillendiren bir karakter olarak verilmiştir. Olaylar Ceylan'ın nüfuz ettiği meseleler üzerinden gelişmiş ve onun oyun ve planlarıyla yön değiştirmiştir. Hülya Argunşah'a göre, “yazar romanı boyunca daha çok Ceylan'ı anlatır. Romanın diğer kişileri hatta olayları, Ceylan'ı ortaya koymak için içindirler ve bizzat Ceylan tarafından planlanmış olayları yaşarlar.”³⁸⁹ Yazar, ayrıcalık gösterdiği Ceylan üzerinden kızların nasıl yetiştirileceği konusunda nasihatler de vermiş ve Ceylan gibi serbest bırakılır ve dini eğitimle birlikte geleneğe ait değerlerle donatılmazsa feci neticeler doğuracağını belirtmek istemiş ve okuru Ceylan'ın yaşayacaklarına hazırlamayı planlamıştır:

Her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, bir hürriyet-i tabiiye ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu serbestî-i tabîî hâlinde gezip yaşayan kuşlar da vakıa gûnâ-gûn tehlikelere maruzdurlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde zebun ve makhûr kalırlar. Fakat kafesteki kanarya bir an için kapısını açık bulur da kariıdaki ağacın dalına kadar gidip konar ise en âciz, en miskin kuşların taarruzlarından bile kendisini müdafaa edemez. Şu kadar ki kanaryamıza idman vereceğiz, kendi kendisini müdafaaya muktedir olmak için cesaretlendireceğiz diye mevzûiyyet-i asliyye ve tabiiyesinden çıkacak olursak vakıa bir zamana kadar bu sevimli kanaryayı bir atmaca olmuş zann-ı bâtilına düşer isek de o her hâlde nazık bir kanarya olmak tabiatından harice çıkamamış olduğundan “ben bir atmacam” cesaretiyle saldırdığı kuşlar pençesinde yine mahkûr olur ve böyle istidâd-ı tabîîsi haricine çıkmış olmak gayretiyle saldırdığı için duçar olduğu felâketine acıyanlardan ziyade gülenler hak kazanır.³⁹⁰

Yazar tarafından tehlikeli bir mahluk olarak gösterilen Ceylan, Nurullah'ın da ismini beğenmediği için Nuri olarak değiştirmiş ve Nurullah'la olan sohbetlerinde bir “mariage libre” taraftarı olduğunu belli etmesi ve serbest konuşmalarıyla Nurullah'ı dahi hayrette bırakacak sözleriyle dönemin Müslüman kadınından çok farklı bir profil sergilemiştir:

-İnsaf et Nuri! Merhamet et! Bak sana artık senli benli söz söylüyorum. Henüz hakkım yok iken böyle söylüyorum. İnsaf et, düşün! Bir genç kız sana diyor ki şu münâsebet-i birâderâne, şu gayr-i tabîî hâlinde çıkaralım. Tabîî bir hâle koyalım. Birbirimizi seviyoruz. Muhabbetimizden istifade edelim. Ama sende bin düşünce varmış. Seni men etmem. Hürriyetini yine sana bahşederim. Hazır şu akşam ev hâli, fırsat elde iken neden istifade etmeyelim?

-Aman Ceylan ne söylüyorsun Allah'ı severseniz? Çıldırdınız mı?

³⁸⁹ Hülya Argunşah, “Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi”, *Turkish Studies*, 9, 2013, 1-16,7.

³⁹⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003,52-53.

-Neden çıldırırım? Sen çıldırtır isen belki de çıldırırım ama iş henüz çıldırmak derecelerine gelmedi. Tabiat dahilinde idâre-i efkâr ediyorum. Canım bir erkek bir kadının visali için köpek gibi yalvardığı, ağladığı, sızladığı hâlde hiç mucib-i istiğrâb oluyor? Nuri! Sevgili mıymıntı! Bırak şu mantıksızlığı!³⁹¹

Bir gün annesi ve babası evde yokken Nurullah'ı davet etmiş ve bir plan kurarak emellerine ulaşmak isteyen bu kız, Nurullah'ı konyak içirerek uyutmuş ve geceyi onunla birlikte geçirmiştir. O günden sonra Nurullah ile aralarında olan arkadaşlık münasebeti şeklini değiştirmiş ve aralarındaki mektuplaşmalar bir hesaplaşma, bir mücadele bahsine dönüşmüştür. Bir müddet sonra komşunun mutfağından gelen kokulardan dolayı midesi bulan Ceylan'ın geçirdiği rahatsızlıkları da anlatınca hamile olduğu anlaşılmış ve annesiyle birlikte bir çare bulmaya başlamışlardır. Ancak bu duruma şaşırıp kalan annesine karşılık Ceylan, yaptıklarından hiç pişman olmamış bir tavırla verilmiş ve hamileliğinin Nurullah'a kavuşmasındaki en büyük neden olacağını düşünmüştür. Ancak yazar, Ceylan'ın yanlışının başına dert olacağını belirtmiş ve bu olayın Ceylan'ın mahvına yol açacak bir mesele olacağını haberini vermiştir:

Bu itirâf-ı cürm istintakında Ceylan'ın hâli asıl nazarıdikkati celp edecek bir hâldir. Evvelce dahi dediğimiz veçhile validesi karşısında kâh kâh görülen telâşları içinde bile yeisden ziyade sevince hamlolunabilecek vazlar, sesler, sözler görülür. Hele bazı kere dahi ettiği küstahlıktan hiç de pişman değilmiş gibi gösterişler yapıyor ki validesini bilküllüye meyus eden şey de işte bu hâllerdir. Ama hakikat-ı hâl aranırsa Ceylan'ın bu ettiği işten pişman olmasından, bin pişman olmasından başka bir şey bulunamaz.³⁹²

Ceylan Nurullah ile olan mektuplaşmasında hamile olduğunu belirtmiş ancak ne olursa olsun Nurullah Ceylan'la evlenmeyi kabul etmemiştir. Orhan Okay'a göre "Ahmed Midhat bu hadiseyi okuyucuya Ceylan'ın iğfâl etmesi şeklinde gösterdiğinden, Nurullah suçlanamaz."³⁹³ Bu yüzden yazar Nurullah'ı haklı gördüğü için Ceylan'ın aşırıya kaçan davranışlarına karşılık bu kızla evlenmesine razı olmamış ve Nurullah da Ceylan'la evliliği cesaret edemediğini belirterek sonlarının olmayacağını söylemiştir:

Olanca insafınızı toplayarak düşününüz ki size amant olmaya cesaret bulamamış olan bir Nurullah koca olmaya hiç cesaret bulamaz. Güzelsiniz, zeki ve zarıfsınız, pür hüner ve marifetsiniz, zevciyetten başka her hususta bir erkeği teshire kâfi meziyyat-ı nisvâniyyeye tamamiyle maliksınız. Fakat size

³⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, 57-58.

³⁹² Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 120.

³⁹³ M. Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, 227.

lâyet bir koca değil a, bir amant bile ben olamayacağımı görüyorum. Kendimde bu liyakatı bulmuş olsa idim şu meziyyat-ı nisvâniyyenizden hiç olmazsa amant sıfatıyla olsun istifadeye can atamaz mı idim? Binaenaleyh koca sıfatıyla benim için zaten ve kat'iyen kapalı olan tarik-i istifâdeyi ihtiyarım ile kendim kapıyorum. Şu azmim sizi ne kadar müteessir edeceğini bilirim. Fakat ilerisi çıkmayıp dönmeye muztar kalacağımız bir yola daha yol başında ilk hatveyi bile atmamak lüzumuna ittiba ettiğim için beni mazur görünüz.³⁹⁴

Ceylan'ın yaptıklarını annesi Sezayidil Hanım ile Nurullah'ın ablası Zeliha Hanım duyduktan sonra onlar da Nurullah'ın evlilik itirazına karşı çıkmamış ve Nurullah'ı haklı görmüşlerdir. Nurullah bir müddet sonra tanıdıkları aracılığıyla Ahdiye adında bir kızla evlenmeye karar vermiş ancak Ceylan bunu duyunca sakinlikle karşılamış ve Ahdiye Hanım'ı gidip o da görmek istemiştir. Ancak ne yapacağı belli olmadığı için annesi onun da gidip Ahdiye Hanım'ı görmesine karşı çıkmıştır. Nurullah ile Ahdiye'nin nikâhı kıyıldıktan sonra Ceylan intikam almak için hiçbir şey yapmamış ancak yazar, Ceylan'ın bir "müntakim" olduğunu söyleyerek okuyucuyu uyarmış ve Ceylan'ın alacağı intikama kesin olarak karar veremediğini ya da intikam alacağı günün gelmemiş olabileceğini belirtmiştir.

Ceylan, Ahdiye'nin kına gecesi günü Nurullah'ın evinde kimse yokken eve girip babasının kitap odasından almış olduğu yasaklı evraklar ile kendi hazırlamış olduğu mektupları Nurullah'ın odasına yerleştirmiş ve polisler şikayet edip Nurullah'ın düğün günü tutuklanmasına ve sonrasında da Akka'ya sürgün edilmesine sebep olmuştur. Düğün akşamı damadın gelmemesi meselesini konuşan Kâzım Bey ve Sezayidil Hanım'dan sonra Ceylan da söze karışmış ve Nurullah ile yaşadıklarını başından başlayarak babasına anlatmıştır. Ceylan'ın Nurullah'ın odasına yasaklı evrak ve mektupları bıraktığını öğrenen anne ve babası hayrette kalmışlar ve babası Kâzım Bey kızının böyle olmasının alafranga merakı yüzünden olduğunu anlamıştır. Yazar, kızını dinî ve geleneksel eğitimini almadan önce alafranga merakı yüzünden yabancı dil eğitimine yönlendiren ve onu serbest bir tarzda yetiştiren Kâzım Bey'i suçlamış ve her şeyden önce çocuğun ahlaki değerlerle yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

-Ceylan! Sen kendin için bir belâ bir musibet olmak üzere yetişmiş bir kız çıktın! Dur hemen üstüme saldıрма. Dinle! Keşke seni o... daireye hiç yaklaştırmasa idim! Allah bizim belâmızı o mel'un alafranga yüzünden vermek için çeşm-i basiretimizi bağlamış da... kızım orada alafranga bir terbiye alıyor diye beni sevindirmiş şimdi de işte böyle kan ağlatıyor. Evet kendin bir belâ, bir musibet olmak üzere yetişmiş bir kız çıktın! Fakat bu musibet yalnız

³⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk*, 138.

kendinde kalmadı. Keşke yalnız kendinde kalsa idi. O faciayı oynadığın gecenin ferdasında yahut Nurullah'tan bihakkın cevâb-ı red aldığın anda kendini gebertse idin de kendi musibetin yalnız kendinde kalsa idi. Cezâ-yı amelini bulmuş olurdun. Lâkin şimdi belâ ve musibet taammüm etti. Bizi de mahvettin, Kâşif Efendi ailesini de, bîçare Dilşinas ailesini de! Cihet Cihet canı bir mel'unsun!³⁹⁵

Ceylan, yaşattıklarından ve babasının sözlerinden sonra hal ve hareketlerini değiştirmeye başlamış ve anne babasının nezdinde “kuzu gibi bir Ceylan kesilmiş”³⁹⁶ tir. Ancak yazar da Ceylan'ın değişmediğini ve çocuğunu doğurana kadar anne ve babasının merhametine muhtaç olduğu için iyi görünmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Yazar eser boyunca Ceylan'ın ahlaken sahip olacağı herhangi bir güzel huyundan bahsetmemiş Ceylan'ın yaşadıkları bir anlamda kötü huyunun da neticelerinden birisi olmuştur. Bu kız yalnızca serbest yaşamı ve alafranga meşrep bir anne ile baba elinde büyütülmesinin değil kötü mizacının da getirmiş olduğu sonuçlarının sorumluluğunu yüklenmiştir. Ceylan çocuğunu annesiyle birlikte bir köye giderek doğurmuş ve daha sonra bir sütnineye vermiştir. Nurullah ile Ahdiye'nin tekrar birleşeceğini de düşünmesi üzerine Ceylan'ın yok oluşu bundan sonra başlamış ve yazar yavaş yavaş yolun sonuna götürdüğü Ceylan'ı yaptığı kötülükler yüzünden rahat bırakmamış ve O'nun hem topluma hem de dine aykırı olan davranışları duyulmaya başlanmıştır:

Ceylan'ın hâli asıl bundan sonra acınacak bir suret peyda etmeye başladı. Zira kendisini sevgili Nuri'sine kepaze edip bıraktığı hâlde nail olamadığı ümitler haml üzerine takarrüp edip bilâkis uzaklaştıkça uzaklaşmasına ve ta ye's-i kat'î hududuna varmasına mukabil o zamana kadar kimsenin bilmediğine kani oldukları bu sırr-ı rezilâne dahi yavaş yavaş faş olmuş ve bazı mehâfil-i nisvânda güya kızlara duyurmaksızın kadınlar arasında şurada müsterhimane, burada müstehziyane hasbîhâllere zemin teşkil etmeye başlamıştı.³⁹⁷

Nurullah Akka'ya sürgün edildikten bir süre sonra Mısır'a kaçmış ve ailesini yanına aldirtmiştir. Kâzım Bey'in Ceylan'a Dilşinas Hanım ile Ahdiye'nin de Mısır'a gideceğini haber vermesi üzerine adeta “kudurmuş bir yaban domuzuna”³⁹⁸ dönen Ceylan ilk defa o sırada ölümü düşünmüş ve dişleriyle kollarını ve bileklerini koparıp parçalamaya başlamıştır.

³⁹⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 175-176.

³⁹⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, 189.

³⁹⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 821, YTE Kaynak Metinleri Dizisi:2, Ankara, 2003, 210.

³⁹⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, 233.

Kâzım Bey ve Sezayidil Hanım kızına engel olmuş ve doktor çağırmışlardır. Ancak birkaç gün sonra Ceylan kendini ateşe vererek can vermiştir. Jale Parla'ya göre Ceylan'ın intiharı, Batı'dan etkilenen Beşir Fuad'ın intiharının bir yansımasıdır.³⁹⁹ Yazar, eserinde aşırı batılılaşmanın neticelerini bir ibret niteliğiyle Ceylan üzerinden vermiş O'nun feministliğini ve “mariage libre” taraftarlığını feci ölümüyle sonlandırmıştır:

Memurîn-ı zâbîta ser'âmedânından saadetlû Kâzım Beyefendi hazretlerinin kerîme-i iffet-i vesimleri Ceylan Hanımefendi elindeki lâmba ile hanesi derununda geziniyorken lâmba elinden düşüp kırılarak her tarafı saran alevler bîçarenin elbisesine dahi sirayet etmiş ve hanede olanlar koşup tahsiline bezl-i mechûd eylemiş ise de odasının döşemelerine kadar tevsi-i dâire-i sirâyet eden ateşin mucip olduğu şaşkınlıklar arasında bîçareyi kurtarmak kabil olamayıp kömür kesilmiş ve hane bir ihtirâk-ı muhakkaktan güç hâl ile kurtarılmış idüğü samia-hıraş-ı ıtılaimız olmuştur. muhterika-i mumaileyh henüz on sekiz yaşına varmamış bir nevnihâl-ı bağ-ı hayât olup Türkçe behre-i edebiyyesi vâfir olduğu kadar Fransızcası dahi mükemmel ve musikide yed-i tûlası müsellemler bir nâdire-i rüzgâr olduğundan bu veçhile ziyâ cümleyi dâğdâr-ı teessûf etmiştir. Mevlâ-yı müteâl hazretleri pederi ve maderine sabr-ı cemil ihsan buyursun amin.⁴⁰⁰

Ceylan, yaşamı boyunca bir Müslüman Osmanlı kadınına ters davranışı ve serbest fikirleriyle hem yanlış Batılılaşmanın kurbanı olmuş hem de yazar tarafından örnek bir profil olarak benimsenmediği için kendi sonunu getirmiştir.

³⁹⁹ Jale Parla, **Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, 114.

⁴⁰⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, 234.

SONUÇ

Tanzimat Dönemi, sosyal meselelerin ele alındığı bir dönem olmakla beraber toplumu yakından ilgilendiren bir mesele olarak kadın ve kadının aile içindeki rolünü de saptayan ve inceleyen bir dönem olmuştur. Bir milletin devamını sağlayacak olan anne meselesi ise Tanzimat yazarının önemle üzerinde durduğu ve sıklıkla eser ve romanlarında ele aldığı bir konu haline gelmiştir. 19. yüzyıldaki değişim ve gelişmeler de göz önüne alındığında anneliğe atfedilen rol de değişmiş ve tek otorite olan babanın yanında arka planda kalan annenin de yaşanan değişim ve gelişmelere karşı kayıtsız kalmayarak, hem kendisini hem de toplumun geleceği olan çocuğu da eğitmesi beklenmiştir. Bu konu üzerinde duran Tanzimat Dönemi yazarlarından Şemseddin Sâmî, *Kadınlar* adlı risalesiyle önemli ve dikkate değer fikirler sunmuş ve yazar için eğitilmiş bir kadın hem kendisine hem de topluma ne kadar fayda sağlıyorsa, eğitim almamış bir kadın da hem kendisine hem de topluma zararlı olacağı gibi çocuğuna da zarar vermiş olacaktır. Bundan dolayı kadınların mutlak eğitim alması gerektiği tüm toplum için kaçınılmaz olmuş ve en önemli meselelerden biri hâline gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi de arka planda kalan kadının hem bu sorunu aşabilmesi hem de Şemseddin Sâmî gibi topluma faydalı olacağını düşündüğü için, kadını topluma ve hayata kazandırabilmeyi üstlenen yazarlardan biri olmuş ve bununla birlikte eğitimi doğru bir şekilde algılayıp hayatını kurtaran kadın profillerinden kendisinin de temas etmiş olduğu düşmüş kadınlar ve onların yaşadıklarına kadar birçok konuyu ele almış ve kadının da sosyal hayatta yer alıp hak kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tanzimat romanında kadın ve anne üzerine birçok çalışma yapılması ve geleceğin kadını ve annesi olacak olan kız çocuğunun ise ayrı bir inceleme alanı olarak anneye birlikte verilmemesi göz önüne alındığında, anneler ve kızlarının neden bir arada ele alınmadığının sorgulanması üzerine bu çalışma ortaya çıkmış ve “anneler ve kızları” birçok yönden verilmeye çalışılmıştır. İlk olarak Tanzimat Dönemi’nin daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi ve bu dönem üzerinde çalışılırken rehberlik edecek birkaç kaynak ele alınmış ve sonrasında hem anne kız hem de aile ilişkisi üzerine de ışık tutabilmesi açısından birkaç esere yer verilmiştir. Birinci bölümde kadının toplumdaki yeri ve değişim alanı “Kadın ve Feminizm Hareketi” başlığı adı altında belirtilmiş ve daha sonra hem Batı dünyasında hem de Osmanlı toplumundaki kadın algısı ile feminizm hareketinin yansımalarına yer verilmiştir. Batı dünyasında meydana gelen kadın hareketinin çıkış noktalarının verilmesiyle birlikte bu hareket, özgürlük ve eşitliğin esas alınarak kadının toplumda ve sosyal hayattaki yerini bir iyileştirme çabası olarak devam etmiştir. Ardından bu hareketin ideolojisi olan feminizm

dönemler halinde tanıtılmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de modernleşme yolunda attığı adımlara yer verilmiş ve bu modernleşme yolunda Batı medeniyeti Osmanlı için bir model olmuştur. Modernleşme hareketleri toplumu birçok yönden etkilemeye başlarken Osmanlı aile yapısı ve kadın da bu durumun içerisine dahil edilmiştir. Zamanla Tanzimat Dönemi eserlerinde yer almaya başlamış ve Tanzimat yazarı tarafından işlenen bir konu haline gelmiştir. Bununla birlikte Avrupa'da meydana gelen “feminizm” Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve bu akım devlet tarafından resmen kabul edilen bir akım olmamakla beraber birçok devlet adamı ve yazar tarafından benimsenmiştir. Bu akım, Osmanlı Devleti'nde Batı'daki gibi ekonomik özgürlüğe duyulan ihtiyaç sonucu değil, Batı'nın etkisiyle benimsenmiş ve kadın rolünün yeni bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur.

İkinci bölümde “Değişen Aile Sürecinde Anne ve Çocuk” başlığı adı altında anne ve çocuk ayrı maddeler halinde incelenmiş ve öncelikli olarak bir milletin devamını sağlayan “annelik” meselesi hem Ahmet Mithat Efendi hem de Namık Kemal başta olmak üzere birçok Tanzimat yazarı tarafının eserinde gündeme getirdiği ve iyi bir anneliğin vasıflarını ve neden önemli bir görev olduğunu vurguladığı bir konu olmuştur. Böylelikle sorumluluk duygusuyla hareket eden Tanzimat dönemi yazarı annelik vasfıyla birlikte ideal olan aile düzenini de göstermeye çalışmıştır. Anneden sonra ele alınan çocuk başlığıyla birlikte çocuk da Tanzimat Dönemi'yle birlikte bir yenileşme dönemine girmiş ve çocuğun da toplumda önemli bir şekilde yer edinebilmesi ve iyi bir birey olarak yetişebilmesi için öncelikli olarak eğitim alması gerektiği vurgulanmaya başlamıştır.

Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana bahsi olan “Anneler ve Kızları” birçok muhteva yönünden maddeler halinde ele alınmış ve ilk olarak da incelenen roman ve hikâyelerdeki anneler birçok yönüyle incelenmiştir. Eserlerde genellikle idealize edilen kadın profiline yer verilmiş ve Tanzimat Dönemi yazarı idealize ettiği bu profili annelik vasfıyla da şekillendirmiştir. Toplumun beklediği ideal kadın profili Tanzimat yazarlarının eserlerinde yer edinmekle birçok kişiye ulaşmış ve toplum istediği kadın profilini birçok eserde görmeye başlamıştır. Özellikle kadın ve anneliğe atfedilen role her zaman yer veren Ahmet Mithat Efendi'nin on bir eserine yer verilmiş ve O'nun ideal kadın profili her eserinde şekillenmiştir. Yazar, Tanzimat yazarları arasında ılımlı tavırları ve gazeteden romana kadar uzanan geniş yazım alanıyla en etkili isim olmuş ve bir aracı rolüyle olduğu doğru ve yanlışları belirterek örnek profilini özellikle kadın şahıslar üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. Ancak Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere çocuğun ilk öğretmeni ve rol modeli olacak olan anne,

genellikle eserlerde Müslüman bir Osmanlı kadınından beklenen bir tavırla verilmiş olsa da Tanzimat Dönemi yazarı, olumsuz yönden etkileyen ve rol model olamayacak şekilde bir ibret niteliği olması bakımından örnekler de sunmuştur. Çocuğu için her türlü fedakârlığı göze alabilen müşfik ve fedakâr annelerin yanı sıra, toplumda hoş görülmececek olan “dilencilik” e kadar varan birçok vakaya rastlanmıştır. Ancak Tanzimat yazarının eserinde bahsederken en aşağı bir seviye olarak gördüğü dilencilik, genellikle bir mecburiyet sonucu ve kimsesiz kalan şahısların son bir çare olarak başvurduğu bir eylem olarak gösterilmiş ve bu vaka ya bir anne ya da bir kız üzerinden verilmiştir. *Muhâdarât* ve *Zehra* romanlarındaki kayınvalideler de ikincil anneler grubu içerisinde ele alınmış ve gelinleri üzerinde “kayıtsızlık veya yoldan çıkarma” gibi unsurlarla yer almışlardır.

Anne ve kız ilişkisinde, annenin kızının hayatında merkezî bir rol oynamasının yanı sıra kız da genellikle annesinin adeta rol arkadaşı olarak idealize edilen şekliyle eserlerde yer almış ve mücadeleci kimliğiyle öne çıkan ve hayata tutunmaya çalışan yanıyla verilmiştir. Bu mücadeleci kimlik ve anne kızın birlikte hayata tutunmaya çalıştığı roller *Hüseyin Fellâh* ve *Refet* adlı romanlarda yer almış, Şehlevend ve Refet adlı kızların anneleriyle birlikte verdiği mücadele gösterilmek istenmiştir. Tanzimat yazarları idealize ettiği kadın profilini kız üzerinde de şekillendirmiş ve çalışan kadın tipi, idealize edilen bu kızlar üzerinden verilmiştir. Çalışan kadın tipi, Ahmet Mithat Efendi’nin *Felsefe-i Zenan* adlı eserinde Zekiye üzerinden verilmiş ve bu kız öz annesinin evine sığınmış olduğu Muhsin Paşa tarafından kızlarını eğitmek için Halep’e davet edilerek bir öğretmen vasfıyla çalışma hayatına başlamıştır. Yazar, *Müşahedât* adlı eserinde çalışan kadın tipini Siranuş üzerinden göstermiş ve adeta bu kıza referans olarak öğretmenlik yapmasını sağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, *Diplomalı Kız* adlı eserinde de çalışan kadın tipine yer vermiş ancak diğer eserlerinde olduğu gibi öğretmenlikle değil ticaret yaparak para kazanan bir kadın profilini işlemiştir. Eserde Julie adında genç bir kız iyi eğitim almasına rağmen bir iş bulamamış ancak aldığı eğitim sayesinde okumuş olduğu beyitlerle çiçek satıcılığı yapmaya başlamış ve herkesin ilgisini çekerek para kazanmaya başlamıştır. Yazar Julie üzerinden alınan eğitim sayesinde bir insanın her ne iş yaparsa yapsın her zaman kazanabileceğini göstermek istemiştir.

Çalışan kadın tipine eserlerinde yer veren diğer bir yazar da Fatma Aliye Hanım’dır. Fatma Aliye Hanım, erkek yazarlardan farklı olarak daha güçlü bir kadın profiline yer vermiş ve daha çok hayat karşısında hep güçlü durarak idealize edilen şahıslar olarak göstermiştir. Onun eserlerinde örnek olarak gösterilen “kadınlar”, ahlâk ve namus dairesi dışından

çıkmayan ve iyi eğitim almış olan güçlü karakterler yer almıştır. Yazar, *Refet* adlı eserinde çalışan kadın tipini Refet ve Şule üzerinden sunmuş ve zorluklar içerisinde okuyup mücadelecı tavrını hiç bırakmayan bu iki kız, öğretmen olarak para kazanmaya başlamıştır.

Tanzimat Dönemi eserlerinde daimî bir problem alanı olan eğitim, özellikle kızlar yoluyla sunulmuş ve eğitimin derecesi, geleneksel eğitim ile Batılı eğitim düzeyinin dengeli bir şekilde yürütülmesi kız çocuğunun geleceğini etkilemiştir. Tanzimat yazarının görmek istediğı şey bir çocuğun Batılı eğitim alırken geleneğe ait değerlerin yanı sıra ana dilini de bütün hususlarıyla öğrenmesi gerektiğı olmuştur. Çünkü aradaki denge korunmadığı müddetçe kişi ya topluma ve ahlâka mugayir davranışlarıyla hareket etmiş ya da yanlış bir alafrangalaşmanın tesiriyle kendi mahvına yol açmıştır. Örneğin Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı eserinde, Fransa'dan getirilen bir mürebbiye tarafından batılı eğitim almaya başlayan Nusret, yanlış bir şekilde alafrangalaşmanın etkisiyle geleneğe ait değerleri unutan bir şahıs olarak verilmiştir. Sadece mürebbiyesinin sözüyle hareket eden bu kız, kendi değerlerini küçümsediğı için yazar tarafından adeta bir gelenek düşmeni profiliyle gösterilmiştir. Yazarın geleneğı yok sayan kadın profili *Felatun Bey ile Rakım Efendi* adlı eserinde Mihriban üzerinden verilmiş ancak bu kız geleneğe ait değerleri bilmediğı gibi batıya ait değerleri de tam anlamıyla öğrenememiştir. Ahmet Mithat Efendi geleneğe ait değerler ile Batı arasındaki dengeyi sağlayamayan şahısları verdiğı gibi *Taaıffüf* adlı eserinde bu dengeyi Sâniha ile kurmuş ve hem batıya ait değerleri çok iyi bir şekilde öğrenirken ana dili ile geleneğe ait değerleri de annesi vasıtasıyla alan örnek bir kız profili çizmiştir.

Romanlarda aldığı eğitim ile namusunu muhafaza etmekten yoksun ve iradeden mahrum olan kızlar da işlenen profiller arasında yer almıştır. Yazarlar bilerek veya istemeden kötü yola düşen kızları yolun sonunda ya topluma kazandırmayı amaçlamış ya da okura ders vermek için onun mahvına izin vermişlerdir. Örneğin kadın meselesi konusunda hassas bir tutum sergileyen Ahmet Mithat Efendi, *Dürdane Hanım* adlı romanında uzaktan bakıldığında masum ve genellikle evden başka bir yere gitmeyen Dürdane'nin serbest kalışıyla yasak bir ilişki yaşamasını ve gayrimeşru bir şekilde hamile kalarak çocuk sahibi olmasını kabullenememiş ve Müslüman bir kadına yakışmayan bir kimliğe sahip olduğı için romanın sonunda bu kızın zehir içerek intihar etmesine müsaade etmiştir. Yazar, *Ana-Kız* adlı eserinde ise Anjelik adındaki Müslüman olmayan bir kızın annesini ve kızını bırakıp serbest bir yaşam sürmesini kabullenememiş ve yaptıklarını karşılıksız bırakmayarak bu kızı eserin sonunda bir ibret dersi olarak sefil bir hayata düşürmüştür.

Annenin yanı sıra babanın da kızı üzerindeki kayıtsızlığı ve eğitimi konusundaki yanlış yönlendirmeleri, kızının düşüşünü tetikleyen bir durum olmuş ve ondan sonra da kızını kurtarmaya gücü yetmeyen bir anne-baba ikilisine de rastlanmıştır. Bu duruma örnek verilecek en iyi eserlerden biri Ahmet Mithat Efendi'nin Jön Türk adlı romanıdır. Küçüklüğünden başlayarak alafranga meşrep annesi ve babasının yönlendirmeleriyle özellikle Fransızca'yı öğrenen Ceylan, okuduğu kitaplardan etkilenerek "mariage libre" taraftarı olarak diğer roman şahıslarından farklı bir profille yer almış ve oyunları yüzünden birçok kişinin huzursuzluğuna sebep olmuştur. En sonunda ise yanarak ölmüş ve aşırı Batılılaşmanın bedelini ödemiştir. Anne ve babanın kızı üzerindeki kayıtsızlığına örnek olarak gösterilecek diğer bir eser ise Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında* adlı romanıdır. Kalyopi adındaki genç kız; ailesinin geçimini sağlamak için fuhuş yolunu seçmiş ve kötü yola düşen bu kıza anne ve babası engel olmamıştır. Ancak yazar manevi bir baba rolüyle Kalyopi'nin mahvına engel olmuş O'nu umumhaneden kurtararak mutlu bir yuva kurmasını sağlamıştır. Tanzimat yazarı böylelikle roman şahıslarını şekillendirirken taraf tutmakla birlikte onların sonlarını yaptıklarına göre şekillendirmiştir.

Tanzimat romanında annesizliğin kız çocuğu üzerindeki tesirine de yer verilmiş ve annesiz büyüyerek güçlü kalamamış olan kızların yanı sıra aldığı eğitim ve güçlü iradesi sayesinde mücadelecı tavrıyla öne çıkan şahıslar da ele alınmıştır. Şemseddin Sâmî'nin *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı eserinde annesiz büyüyen Fitnat, eser boyunca üvey babasının gözetimi altında kalmış, eserin sonunda ise istemediği bir evliliğe zorlandığı için intihar etmiştir. Annesizliği ve yaşadığı acılar karşısında güçlü kalamayan ve en sonunda intihar eden diğer bir şahıs ise Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserindeki Dilber'dir. Hem Fitnat hem de Dilber hayatta yaşadığı acıları fırsata dönüştürememiş ve romanın sonunda ise intiharı seçerek hayata yenik düşen şahıslar olarak ele alınmıştır. Ancak Fatma Aliye Hanım'ın *Muhâdarât* ve *Udi* adlı eserlerinde annesiz olarak büyüyen Fâzıla ve Bedia, yazarın idealize ettiği kadın profili olarak güçlü iradeleri ve acılar karşısında yılmayan tavırlarıyla mücadeleyi bırakmamışlardır. Fâzıla, kendisini aldatan eşi karşısında güçlü kalmaya çalışmış ve birçok zorluğa rağmen mutlu olabilmeyi başarmıştır. Bedia da Fâzıla gibi kendisini aldatan eşi karşısında yıkılmamış ve O'nu terk ederek abisinin yanına yerleşmiştir. Çalışarak para kazanmaya başlamış ve okuyucuya ölümüne kadar mücadele etmekten vazgeçmeyen güçlü bir kadın profili olarak sunulmuştur. Sonuç olarak Tanzimat yazarlarının birçok meseleyi aile ve kadın üzerinden anlattığı biçimde, anne-kız ilişkisi de birçok değişim ve olayları barındıran bir ilişki olmuş ve eserlerde en çok yer edinen meselelerden birisi olmuştur

KAYNAKÇA

A. İncelenen Roman ve Hikâyeler

Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık, Bütün Eserleri, Romanlar X, Hayret, Bahtiyarlık**, Haz: Nuri Sağlam, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Midhat Efendi, **Bütün Eserleri-Diplomalı Kız**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım, Bütün Eserleri Romanlar VII- Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında, Bütün Eserleri Romanlar VII, Henüz 17 Yaşında, Acâyib-i Âlem, Dürdane Hanım**, Haz: Nuri Sağlam, Kâzım Yetiş, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh, Bütün Eserleri- Romanlar I, Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş, Felâtun Bey İle Râkım Efendi, Hüseyin Fellâh**, Haz: Kâzım Yetiş, Necat Birinci, M. Fatih Andı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Midhat Efendi, **Jön Türk, Bütün Eserleri Romanlar XVI, Eski Mektuplar, Altın Âşıkları, Mesâil-i Muğlaka, Jön Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, Salkımsöğüt Yayınları, Konya, 2011.

Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf, Bütün Eserleri, Romanlar XIV, Cinli Han, Taaffüf, Gönüllü**, Haz: Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Mithat Efendi, **Ana-Kız, Letaif-i Rivayat**, Haz: Fazıl Gökçek, Sabahattin Çağın, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017.

Ahmet Mithat Efendi, **Felâatun Bey ile Rakım Efendi**, Haz: Ahmet Aydemir, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

Ahmet Mithat Efendi, **Felsefe-i Zenan, Letaif-i Rivayat**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2017.

Fatma Âliye Hanım, **Muhâdarât**, Haz: H. Emel Aşa, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996.

Fatma Aliye Hanım, **Refet**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

Fatma Aliye Hanım, **Udi**, Haz: Şahika Karaca, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.

Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Haz: Enfel Doğan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.

Samipaşazade Sezai, **Bütün Eserleri 1, Sergüzeşt**, Haz: Zeynep Kerman, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat**, çev. N. Ahmet Özalp, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1996.

B. Diğer Kaynaklar

Ahmet Mithat Efendi, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi**, Haz: Gizem Akyol, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.

Andı, M. Fatih, **Roman ve Hayat**, Hat Yayınevi, İstanbul, 2013.

Anıl, Sümeyye, **Letâif-Livâyât'ın Fikir Dünyası**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.

Argunşah, Hülya, **Kadın ve Edebiyat-Babasının Kızı Olmak**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.

Argunşah, Hülya, “Ahdiye İle Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi”, **Turkish Studies**, 9, 2013, 1-16.

Arık, Şahmurat, **Cumhuriyete Kadarki Türk Romanında Değerler Çatışması**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001.

Avcı, Yasemin, “Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 21, 2007, 1-18.

Aydın, Süleyman, **Tanzimat Dönemi Romanında Kadın**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.

Aydoğmuş Ördem, Özlem, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Romanında Çocuk**, Karahan Kitabevi, Adana, 2016,

Aytaç, Gürsel, **Edebiyat Üzerine**, Hece Yayınları, Ankara, 2016.

- Aytaş, Gıyasettin, **Tematik Roman İncelemeleri-Hayata Ayna Tutan Romanlar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- Başer Çoban, Seda, **Tanzimat'tan Servet-i Fünûn'a Anneliğin Kaybı ve Çocuksuzluk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012.
- Berktaş, Fatmagül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 1, 2001, 348-361.
- Cogito, "Bilge Selçuk İle Söyleşi, Türkiye'de Ebeveynlik", **Cogito, Annelik**, 81, 2015, 108-116.
- Coşkun, Betül, "Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", **Turkish Studies**, 4, 2010, 930-964.
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Eliade, Mircea, **İmgeler Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1992.
- Enginün, İnci, **Araştırmalar ve Belgeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- Esen, Nüket, **Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat Efendi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Esen, Nüket, **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Esen, Nüket, **Türk Romanında Aile Kurumu(1870-1970)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Fatma Aliye Hanım, **Nisvan-ı İslam**, Haz: Hülya Argunşah, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.
- Findley, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi- İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019.
- Finn, Robert P., **Türk Romanı(İlk Dönem 1872-1900)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1984.
- Gökçek, Fazıl, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili Bazı Tespitler", **Türk Yurdu Dergisi**, 20,2000, 126-132.
- Günaydın, Ayşegül Utku, **Cumhuriyet Öncesi Kadın Yazarların Romanlarında Toplumsal Cinsiyet ve Kimlik Sorunsalı(1877-1923)**, (Yayımlanmamış Doktora

Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012.

Güngör, Meliha, **Kadın Yazarların Romanlarında Ataerkinin Gölgesindeki Anne-Kızlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017.

Gürbilek, Nurdan, **Kör Ayna, Kayıp Şark- Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Has-Er, Melin, **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Hirsch, Marianne, “**Mothers and Daughters**”, Chicago Journals, 7, 1981, 200-222.

İleri, Selim, **Edebiyatımızda Sevdığım Romanlar Kılavuzu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2018.

İnalcık, Halil (Ed.), Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Karaca, Şahika, “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 31, 2011, 93-110.

Kesebir, Ensar, “Tanzimat Romanında İradesiz Anne Tipi”, **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, 2, 2011, 69-73.

Kesebir, Ensar, **Tanzimat Romanında Anne**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010.

Kodaman, Bayram, “Tanzimat’tan Sonra Türk Kadını”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 1, 1990, 135-182.

Kolcu, Ali İhsan, **Tanzimat Edebiyatı II- Hikâye ve Roman**, Bakanlar Matbaacılık, Erzurum, 1999.

McBride, Hillary L, **Anneler, Kızları ve Beden Algısı-Kendimizi Olduğumuz Gibi Sevebilmeyi Öğrenmek**, Çev. Gül Korkmaz, Okuyan Us Yayınevi, İstanbul, 2021.

Namık Kemal, “**Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layihadır**”, Tasvir-i Efkâr, 457, 1862, 1-2.

- Namık Kemal, “Aile”, İbret, No:56, 18 Ramazan 1289/ 7 Teşrin-i sâni 1288, s.1-2., Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri- Bütün Makaleleri 1**, Haz: Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Okay, M. Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.
- Okay, M. Orhan, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.
- Okay, M. Orhan, **Yeni Türk Edebiyatı Ders Notları-Tanzimat Edebiyatı**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1990.
- Okay, Orhan, “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi”, **İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri: Ahmet Midhat Efendi: Vefatının 100. Yılı Armağanı**, Fazlı Arslan(Ed.), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2013, 1-10.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Özdarıcı Arslan, Öznur, **Türk Romanında Kadın**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010.
- Özdemir, Ayşe Nur, **Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Kadınlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Özdoruk Durmuş, Meleknur, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Romanında Kadın(1872-1936)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019.
- Öztürk, Nihal, **Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008.
- Parla, Jale, **Babalar ve Oğullar-Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Sınar, Alev, **Türk Hikâye ve Romanında Çocuk(1872-1950)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.
- Şemseddin Sâmî, **Kadınlar**, Haz: İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Şenel, Şennur, “Osmanlı Modernleşmesinde Kadın”, **Turkish Studies**, 13, 2018, 1071-1090.

- Şimşek, Bahattin, “Ahmet Mithat Efendi’nin “Kırkambar” Dergisindeki Eğitim İle İlgili Görüşleri”, **Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi**, 18, 2018, 119 – 136.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Edebiyat Dersleri**, Hz: Abdullah Uçman, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- Taş, Gün, “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, **The Academic Elegance**, 5, 2016, 163-175.
- Tüzer, İbrahim, **Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- Uğurcan, Sema, “Osmanlı-Türk Romanında Kadın Tipleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 11,2002, 117-126.
- Uğurcan, Sema, **Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü-150. Yılında Tanzimat Yenilikçilik**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- Ulutaş, Nurullah, **Türk Romanında İntihar(1872-1960)**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006.
- Van Os, Nicole, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - 1: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 1, 2001, 335-347.
- Yaraman, Ayşegül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine-Elinin Hamuruyla Özgürlük**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Yıldırım, Gökşen, **Kötülük Olgusu ve Tanzimat Devri Türk Romanında Kötülük**, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015.
- Yılmaz, Durali, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1161- Kültür Eserleri Dizisi/147, Ankara, 1990.
- Yörükan, Turhan, **Alfred Adler-Sosyal Roller ve Kişilik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.